

Fig. 1. Kirken i landskabet, set fra nordvest. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *The church in the landscape seen from the north west.*

HARNDRUP KIRKE

VENDS HERRED

Kirken (»Ecclesie Harndrop«) omtales første gang i skriftlige kilder 1462 (jf. *†messeklæder* s. 6948).¹ Den nævnes atter ved landehjælpen 1524–26, da den blev beskattet med 10 mark, den laveste takst i herredet.² Kirkens endnu eksisterende *anneksforhold* til Fjelsted er tidligst omtalt 1572,³ men flytningen af Fjelsteds præstegård til Fjellerup nær grænsen til Harndrup i begyndelsen af 1400-tallet indikerer, at forholdet i det mindste går tilbage til denne tid (jf. s. 6835).⁴ En annekspæstegård i Harndrup omtaltes 1623–25.⁵

Patronatsretten, der tilhørte Kronen senest ved reformationen, blev 1692 skødet til Wilhelm Friderich Wedell-Wedellsborg (1640–1706), greve af Wedellsborg, der i forvejen besad patronatsret til bl.a. hovedsognet

Fjelsted.⁶ Kirken lå under Wedellsborg indtil 1727, da den sammen med Fjelsted blev solgt til Christian Frederik von Gersdorff til Kærsgård.⁷ Fra hans dødsbo blev kirken bortauktioneret 1760 (jf. mindetavle s. 6968) til Mads Hviid, forvalter på Oregård og senere ejer af Nymarksgård i Hårslev Sogn (Skovby Hrd.).⁸ Kirken fulgte med ved senere salg af Nymarksgård, 1810 til Karen Hardt, 1820 til Christian Mørch og 1828 til Axel Hardt (søn af Karen Hardt).⁹ Sidstnævnte frasolgte 1855 kirken til Hans Jacob Mehl, Harndrup, og den tilhørte siden folk i Harndrup.¹⁰ Mehls enke overdrog 1884 kirken til svigersønnen, lærer Jørgen Christensen, hvis søn, humlehandler Johannes Kristensen, arvede kirken 1914.¹¹ Dennes enke Dagmar

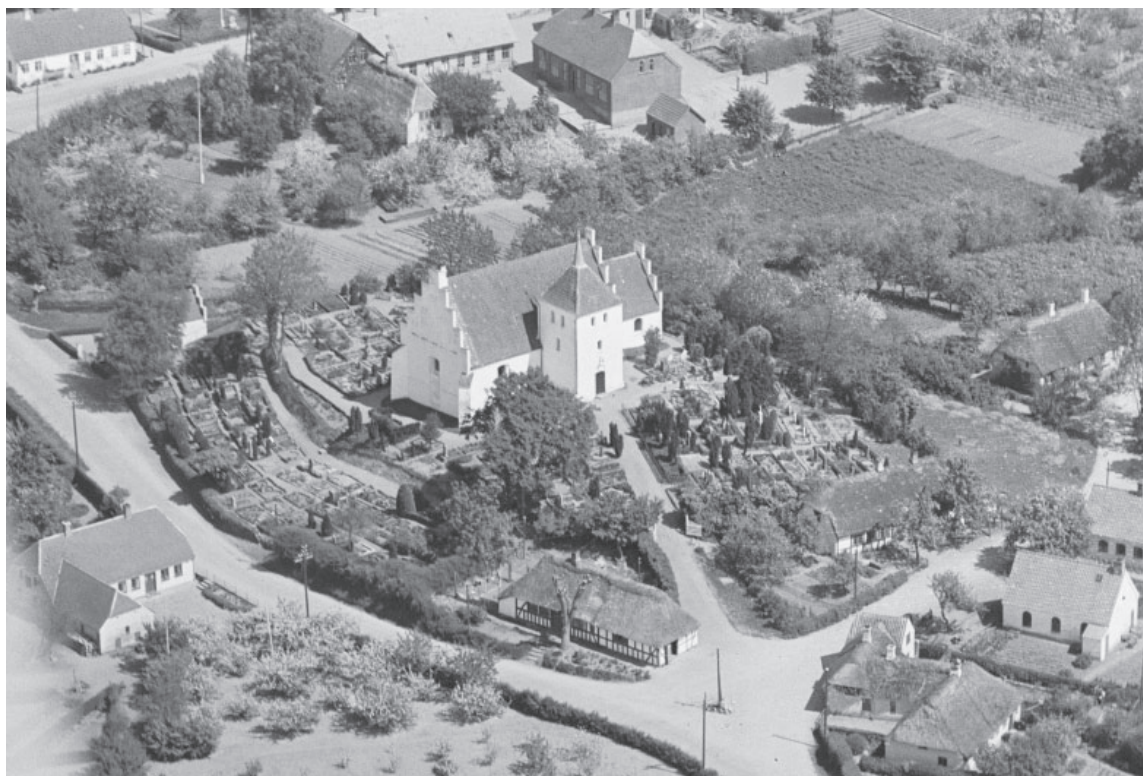

Fig. 2. Luftfoto af kirken set fra sydvest. Foto Sylvest Jensen Luftfoto 1939. I KB. – *Aerial photo of the church seen from the south west.*

Fig. 3. Matrikelkort. 1:10.000. Målt og udskiftet 1779 af Knud Nielsen, kopieret 1810 af Frederik Vilhelm Fønss. Tegnet af Freerk Oldenburger 2021. – *Cadastral map.*

Kristensen blev den sidste ejer af kirken, inden den overgik til *selveje* i april 1951.¹²

Kirkens *værnehelgen* var 1755 ikke kendt af sognepræsten.¹³ Der er senere blevet gættet på Skt. Anna, rimeligvis på grund af indskriften på den sengotiske dørfloj (s. 6961) og det nogenlunde samtidige *altertavlerelief* (s. 6945).¹⁴

Gods. Kirken besad 1692 en toft ved Nørreled, muligvis beliggende nord for kirken (under matr.nr. 1), og desuden tre mindre jordstykker i Harndrup og Fjelsted samt en eng.¹⁵

1589 talte sognet 23 tiendeydere,¹⁶ og 1692 udgjorde *kirketienden* 18 tønder hartkorn.¹⁷

Kirken er opført på en lille, stejl bakke syd for Harndrup Å, en situation som biskop Jacob Madsen 1589 beskrev således: »Kirken paa et høyt Berg i Byen«. Den ligger nu centralt i Harndrup som følge af udbygning mod nord og sydvest, men befandt sig forhen i byens vestlige udkant (jf. fig. 3). Harndrup er sognets eneste landsby, når der ses bort fra dele af Graderup, der i øvrigt tilhører Brenderup Sogn.

Sognegrænsen mod Brenderup følger Storå, mens skellene mod Fjelsted og Hårslev også følger vandløb og mosestrøg over store strækninger.

Kirkegården udgør efter flere udvidelser et ca. 10.000 m² stort, geometrisk irregulært areal. Heraf er den nordligste del langs Harndrup Å et reserveareal udlagt som græseng. O. 1800 androg kirkegårdens areal kun en fjerdedel af det nuværende, men situationen (jf. fig. 3) afspejlede formentlig en indskrænkning i forhold til ældre tid, idet provstesynet 1836 anførte, at nogle haver på øst- og vestsiden, der tilhørte kirken, oprindeligt måtte have været en del af kirkegården.¹⁹ 1895 blev haven mod vest indtaget til kirkegård.²⁰ 1959 blev kirkegården udvidet mod øst ved overtagelse af de førnævnte østligt beliggende haver fra den tidligere kirkeejer.²¹ Udvidelsesplanen var udarbejdet 1946 af kirkegårdsinspektør J. Gravesen,

Lundeborg (fig. 5), mens kirkegårdsinspektør O. Raahauge-Askegaard, Odense, projekterede anlægsarbejdet, der var færdigt 1960.²² Samtidig anlagdes en parkeringsplads syd for kirkegården.²³ Ved den seneste udvidelse 1979-81 mod nord og øst blev Harndrup Å inddraget i kirkegården. Det ca. 4.500 m² store areal blev projekteret ved landskabsarkitekt Finn Andersen, Fredericia, således at kun noget af jorden syd for åen er udlagt som begravelsesplads, mens arealet langs åen ('Kirkeengen') er udlagt som grønt område.²⁴ En parkeringsplads til kirken er anlagt syd for Kildevej 1991-92.²⁵

Hegn. Kirkegårdens ældre afsnit hegnes af et kampestensdige, der mod nordøst synes at følge det oprindelige forløb,²⁶ mens den gamle skel-linje endnu erkendes mod vest, hvor der med udvidelsen 1895 blev sat et nyt stendige langs

Fig. 4. Kirken og kirkegården set fra nord. Foto JTL 1922. – *The church and the churchyard seen from the north.*

Fig. 5. Kirkegårdskort med udvidelsesplan udarbejdet 1946 af kirkegårdsinspektør J. Gravesen, Lundeborg (s. 6917). Tegning i kirkens eje. – Churchyard map with expansion plan made in 1946 by the churchyard inspector J. Gravesen, Lundeborg.

Vindebjergvej.¹² På de ældre diger står bøgehæk, ligesom bøgehæk på lav stensætning hegner de nyere afsnit.

Kirkegårdsmuren var 1589 af kamp og i god stand (»Kirkegords Mur Kamp, god«).¹⁸ Muren blev 1718 omtalt som forfalden, og 'ved den østre ende' (formentlig af syddiget) var der en knap 20 m lang åbning efter nedrivningen af et hus med hegnsfunktion.²⁷ Kirkegårdsmuren blev 1803 fundet forsvarlig.¹⁹ En $\dagger$ betonmur på hjørnet omkring ligkapellets forplads blev fjernet 1973 og erstattet af hæk.²³

Hovedindgangen mod sydvest er en lav køreport fra 1968 med flankerende fodgængerlåde.¹² Såvel

gitterfløje som stabler er af hvidmalet jern. En helt tilsvarende port lukker det nyeste afsnit mod den sydlige indkørsel fra Kildevej. En fodgængerindgang mod syd (på afsnittet fra 1959) har samme type fløje, hængt i granitpiller med kuglebærende pyramideafslutning. Lave, sortmalede stakitlåger lukker kirkeengen af mod vest (mod Vindebjergvej), mens materialpladsen i sydøst har en tilsvarende køreport.

1718 omtaltes to $\dagger$ indgange henholdsvis mod sydvest (formentlig på den nuværende hovedindgangs plads) og nordvest.²⁷ Begge havde tilsyneladende form af murede og teglhængte portaler. En af portalerne ('risten') skulle 1639 repareres

på afdækningen med hule tagsten (munke og nonner), og dens betegnelse antyder, at den har været forsynet med en *†kirkerist*.²⁸ Begge indgange manglede 1718 riste og låger, mens sydvestindgangen tillige manglede en port.²⁷ 1803 blev kirkegårdens porte fundet 'brugbare'.¹⁹ 1811 blev nordindgangens dårlige stand påtalt, og det fremgik året efter, at den trængte til reparation på murværket. Lågen var borte 1823 og portens pæle forrådnede.¹⁹ 1875 bestod hovedindgangen tilsyneladende udelukkende af en tømret port.¹² I forbindelse med opførelsen af ligkapellet (ndf.) etableredes en *†køreport* mod vest til dets forplads. Porten, med jernfløje hængt i høje, hvidkalkede piller af teglsten eller beton (jf. fig. 2), blev fjernet 1973.²⁹ I stedet opsattes en *†låge* ved trappen op til kirkegården (slojft o. 1999).³⁰

Et *ligkapel* fra o. 1928³¹ står nordvestligt på kirkegården. Den nygotiske bygning har hvidkalket murværk af teglsten i normalformat lagt i krydsforbandt, svagt fremspringende sokkel og sadeltag af røde vingetegl. Langsiderne har falsgesims, mens gavlene er kamtakke. Vestgavlen prydes af blændinger med trappestik og et lille cirkelkors over den fladbuede, dobbeltfalsede døråbning. Et fladbuet vindue i østgavlen er blændet 1965.¹²

Toiletbygning, 1946,²³ med hvidpudset murværk, bræddegavle og teglhængt sadeltag. Oprindeligt opført som kombineret brændsels- og toiletbygning, ombygget til redskabs- og toiletbygning 1955 ved arkitekt Axel Jacobsen og atter lettere ombygget 1975-76 ved Ebbe Lehn Petersen.³² Umiddelbart sydøst for hovedindgangen.

Fig. 6. Kirken i landskabet, set fra nord, kort efter 1900. Foto i Humlemagasinet, Harndrup. — *The church in the landscape seen from the north, shortly after 1900.*

Fig. 7. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the south east.*

Graver- og redskabsbygning, opført 2009 på en tidligere erhvervet parcel syd for kirkegårdens nyeste afsnit. Bygningen har vandskuret murværk og teglhængt sadeltag.

Kirkehus. Sydvest for hovedindgangen findes et stråtekt bindingsværkshus på 15 fag, som formentlig er opført af genanvendt tømmer o. 1830–50 og udvidet o. 1900. Huset, der benævnes 'kirkeladen', tilhørte kirken indtil overgangen til selveje 1951. Det blev 1996 købt af menighedsrådet og indrettet til menighedshus ved arkitekt Frede Nielsen.³³

En *†kirkelade* af bindingsværk omtaltes af biskop Jacob Madsen 1589, og fandtes da i dårlig forfatning (»Kirkeladen mellem Stenger, ond«).¹⁸ Den har rimeligvis stået syd for kirkegården, enten på matr.nr. 2a eller 96 (hvor førnævnte kirkehus står).

En tidligere *†skole* syd for kirkegården (Kildevej 12) blev 1991 nedrevet efter ganske kortvarig

brug som graverkontor, og en parkeringsplads er anlagt på stedet.³⁴ Graverkontorfunktionen flyttede derefter til et ny erhvervet *†hus* (Kildevej 10), der 2009 blev erstattet af den nuværende bygning (jf. ovf.).

Helligkilde(?). Et stensat kildevæld, nordøst for kirken og ca. 1,5 m syd for åen, indgår siden udvidelsen 1979 i kirkegården.³⁵ Kilden er tidligst omtalt i Danske Atlas 1774: »neden under Banken er et Kildevæld«.³⁶ Kildens brug i ældre tid er ukendt, og ifølge præsteindberetningen 1755 fandtes der 'ingen papistiske sundhedskilder' i sognet.¹³

†Beplantning. Nogle asketræer, der blev fældet 1905/08, var angiveligt plantet i slutningen af 1700-tallet.³⁷ Et af dem må imidlertid have været noget ældre, da det 1899 havde en stammeomkreds på ca. 4,5 m.³⁸ Kirkegården blev planeret og beplantet 1827–28.³⁹

BYGNING

Kirken er en romansk teglstensbygning med kor og skib. I senmiddelalderen blev der opført et våbenhus på skibets sydside, skibets nordmur blev ombygget, skibet forlænget mod vest, og oven på våbenhuset blev der bygget et tbindingsværkstårn. Sidstnævnte blev i 1850'erne erstattet af en muret tårnoverdel. 1738 til 1866-67 var der i vestforlængelsen indrettet en tbegravelse for den gersdorffske familie. 1892 blev kirken gennemgribende renoveret. Orienteringen er omtrent solret.

Grundplan. Den romanske kirkes kor og skib har begge trapezformet grundplan, og den er påfaldende skæv i forhold til den gængse, romanske planløsning (fig. 8). Koret er omtrent halvt så langt som skibet. På biskop Jacob Madsens tegning fra 1589 ses koret og skibet samt den senmiddelalderlige vestforlængelse og våbenhus (fig. 72 og s. 6923-27).

Materiale og teknik. Kirken er opført i røde muren i uregelmæssigt munkeskifte, nogle steder med udglattede fuger, andre steder skarprykkede, over en *teglstenssokkel* med skråkant. I senmiddelalderen blev skibets nordmur nedbrudt, så kun 10-12 skifter er bevaret af det oprindelige murværk. Murens tykkelse er i koret og skibets nordside to sten og i skibets sydside to og en halv sten. Soklens højde varierer grundet terrænet, der har

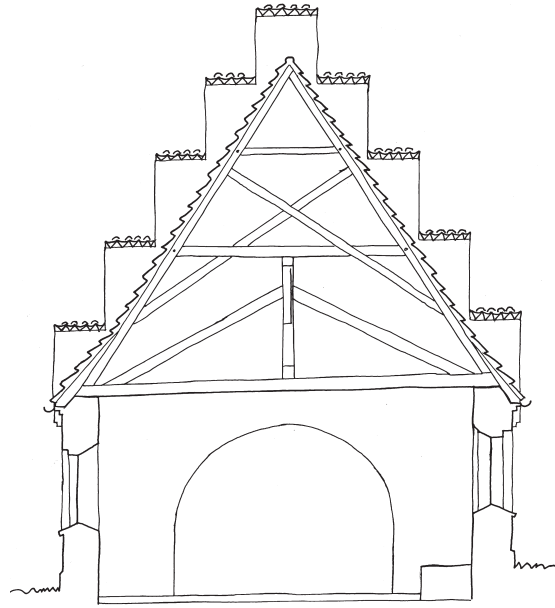

Fig. 9. Tværsnit. 1:150. Målt og tegnet af Thomas Fjelstrup Nielsen 2024. – Cross-section.

faldt til alle sider, mens højden mellem soklen og gesimsen er konstant på ca. 2,8 m.

Døre. Skibets to romanske døre var placeret vestligt i langmurene over for hinanden. *Syddøren* er endnu i brug, omend ombygget. Den har en ret vange i øst og en smiget vange i vest, da dørfløjen har åbnet indad mod vest (fig. 10). Døren kan

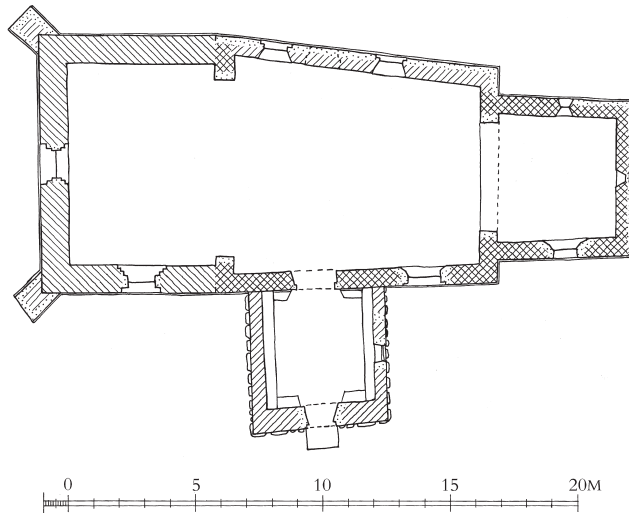

Fig. 8. Plan. 1:300. Målt og tegnet af Thomas Fjelstrup Nielsen 2024. Signaturforklaring s. 11. – Plan.

have været rundbuet, men dens nuværende stik er formentlig fra tårnets opførelse i begyndelsen af 1850'erne (s. 6927). Den tilmurede $\dagger$ norddør er

Fig. 10. Den romanske syddørs indre (s. 6921) . Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Interior of the Romanesque south door.*

synlig i murens nederste, bevarede del, og den var ca. 1,2 m bred (fig. 8).

Vinduer. I koret er der bevaret to små, rundbuede vinduer i henholdsvis østgavlen og nordmuren, som begge i facaden blev muret om 1892. Østvinduet er tilmuret i lysningen (jf. fig. 27),⁴⁰ mens nordvinduet blev muret til på et ukendt tidspunkt og genåbnet 1954-55 (jf. fig. 12).⁴¹ Ingen af skibets romanske vinduer kan spores i murværket. Der har antagelig kun været et vindue i hver langmur øst for dørene. Det søndre vindue kan være opslugt af et sengotisk vindue (s. 6925), mens det nordre forsvandt ved den sengotiske ommuring af nordmuren (s. 6924).

Kirkens indre. Den runde *korbue* åbner sig mod skibet i sin oprindelige bredde, og buen har et halvandenstensisstik, som dog kun er bevaret i dens nederste del i begge sider (jf. fig. 9). Buens nuværende form er fra 1892, men afspejler formentlig oprindelige forhold (s. 6929).⁴² I triumfmurens sydlige murværk er der indmuret to marksten (fig. 16), som kan være udfyldt i en $\dagger$ sidealterni-

Fig. 11. Den tilmurede romanske norddørs ydre (s. 6925). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Exterior of the bricked-up Romanesque north door.*

Fig. 12. Korets nordside med romansk vindue (s. 6922). Foto Arnold Mikkelsen 2024.
– Chancel exterior seen from the north with Romanesque window.

che(?) (jf. s. 6945) eller ommuring efter en ældre placering af prædikestolen (jf. s. 6957). Østligst i skibets sydmur ses ujævnt murværk bag prædikestolen, hvor der samme sted i skibets nordmur er et forsænket, højrektangulært felt (ca. 95×42 cm., jf. fig. 73). Det kan også være spor efter middelalderlige $\dagger$ sidealtre (fig. 39). Kor og skib har bjælkelofter fra 1892 og har stået sådan siden middelalderen. Jacob Madsen nævner 1589, at kirken ikke havde hvælv.¹⁸ Kirkens oprindelige $\dagger$ taggavle blev nedbrudt 1892 (s. 6930).

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Kronologien i de senmiddelalderlige ændringer lader sig ikke fastslå med sikkerhed. Et våbenhus blev opført, og o. 1500 nedbrød og genopførte man størstedelen af skibets nordmur, og kor og skib fik nye vinduer. En vestforlængelse blev tilføjet, og senere blev et $\dagger$ bindingsværkstårn bygget oven på våbenhuset.

Våbenhusets plan er let trapezformet, da flankemurene er parallelle, men den østlige er kortere end den vestlige (jf. fig. 8). Murene er næsten vinkelrette på skibets. Byggematerialet er røde munkesten i munkeforbandt på en sokkel af marksten.⁴³ I gavlmuren, der er markant tykkere end flankemurene,⁴⁴ er døren i sin nuværen-

Fig. 13. Korets indre set mod nordøst med romansk nordvindue (s. 6922). Foto Arnold Mikkelsen 2024.
– Chancel interior looking north east with Romanesque north window.

Fig. 14-15. Senmiddelalderlige vinduer østligt i skibets nordmur og i korets sydmur (s. 6925). Foto Arnold Mikkelsen 2024 og 2023. – *Late Medieval windows to the east in the nave's north wall and in the chancel's south wall.*

de udformning fra begyndelsen af 1850'erne (s. 6928). I østmuren er der et lille, nyere vindue fra 1955 (s. 6931). Der kan have været et lille $\dagger$ vindue nord derfor (jf. fig. 24b), men det kan ikke konstateres i dag.⁴² I det indre er der langs alle

vægge bevaret murede *bænke*, der ved flankemurene formentlig er forhøjet. Rummet dækkes af et nyere, fladt bjælkeloft (s. 6933).

Ombygning af skibets syddør. 1505 blev der indsat en jernbeslået dørfløj (s. 6961) i den romanske syddør. Den var placeret på indersiden og åbnede som andre middelalderlige dørfløje indad i skibet mod vest.

En *ombygning af kor og skib o. 1500* kan omtrentlig dateres ud fra skibets nordlige vinduer. De har begge indvendig hulsøm (jf. ndf.), der oftest dateres til overgangen mellem senmiddelalder og renæssance (fig. 14). Skibets nordmur blev revet ned, så 10-12 skifter stod tilbage, og blev genopført i røde munkesten i krydsskifte. Kun bagmuren er bevaret med vinduer, da facaden

Fig. 16. Triumfinurens sydlige murværk med indmurede marksten (s. 6922). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Southern masonry of the chancel arch wall with embedded fieldstones.*

blev omsat 1892. Den romanske $\uparrow$ norddør må senest være sløjfet på dette tidspunkt (jf. fig. 11). I det nye murværk og i korets og skibets sydside blev i alt indsat fire nye vinduer: et i koret og tre i skibet. Vinduerne er i facaden falsede og i bagmuren smigede med vangedekoration i form af forskudte eller skråtstillede sten kaldet hulsøm, og de har fladbuget binderstik. Hulsøm kendes enkelte steder på Fyn og særligt fra området omkring Aarhus og Horsens,⁴⁵ hvor de i Aarhus Domkirke

(DK *Århus* 234) dateres til o. 1475. I Ølsted Kirke (DK *Vejle* 1695) er de udført i tiden efter år 1500, i Ejsing Kirke i Vestjylland (DK *Ringkøbing* 3090) er de fra o. 1515–25, og i Spottrup Borg tidsfæstes de til 1520'erne.⁴⁶ Sydvinduerne har senere fået hugget hulsømmene af, så de nu fremstår med kraftigere smig.

Vestforlængelse. Skibet blev forlænget med et fag, jævnbreddt med skibets vestende. Faget har en rektangulær plan, der indvendig måler 5,9×8,0

Fig. 17. Kirken set fra vest (s. 6926). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the west.*

Fig. 18-19. Vestforlængelsens tilmurede vestdør, ydre og indre (s. 6926). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Bricked-up west door of the western extension, exterior and interior.*

m. Forlængelsen har mure i røde munkesten i polsk skifte i facaden og munkeskifte i gavltre-kanten. Soklen er skråkantet, og muren er ca. 1,1 m tyk.⁴⁷ Selvom murene er tykkere end skibets, er murtykkelsen almindelig for tidens kirker, hvorfor den ikke i sig selv indikerer, at forlængelsen var planlagt som tårn, som det tidligere har været foreslået.⁴⁸

Mod vest, hvor der i dag er et vindue med flad-buet stik fra 1892 (s. 6932), har der oprindeligt været en falset $\uparrow$ dør i et højt, fladbuget spejl, som rakte op i gavltre-kanten. Spejlets øvre del er til-muret, men stikket er endnu synligt (jf. fig. 18). 1589 var døren sandsynligvis endnu i brug (jf. fig. 72). Mod syd er der et fladbuget vindue, som er ommuret i lysningen 1892 (s. 6932). Det er falset i facaden og dobbeltfalsat i bagmuren.

I det indre blev skibets vestgavl gennembrudt, og der blev opmuret en stor, spids $\uparrow$ bue (jf. fig.

24e).⁴⁹ Formentlig samtidig blev korbuen gjort spids, da den fik samme form som forlængelsens (jf. fig. 24g). Biskop C. T. Engelstoft skrev 1860, at i »Skibets Vestende er nu en særdeles høj Bue, som gaar højt op over Loftet«. ⁴⁸ Begge spidsbuer blev fjernet 1892. I bagmurene blev der udsparet rundbuede *hvælvforlæg*,⁵⁰ men hvælvene blev aldrig fuldført (fig. 20-21). Udsparingerne blev i stedet udmuret med munkesten. I nordvæggens østlige side ses et lille, højtsiddende og fladbuget stik, der formentlig er en aflastningsbue i udmuringen. Vestforlængelsen har således altid haft bjælkeloft.⁵¹

Forlængelsens taggavl er opført i genanvendte, røde munkesten med spor af ældre puds. De kan være genanvendte fra skibets vestgavl. Taggavlen har et rulskifte ved tagfoden og herover fem stigende, spidsbuede tvillingeblændinger: de tre midterste med hængestav og de to yderste med konsol (jf. fig. 17). Tvillingedelte blændinger fin-

Fig. 20. Hvælvforlæg i vestforlængelsens taggavl (6926). Foto Arnold Mikkelsen 2024.
– Filled-in remains in the western extension's gable of an unfinished vault.

Fig. 21. Hvælvforlæg i vestforlængelsens sydvestlige hjørne (s. 6926). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – Traces of an unfinished vault in the western extension's south west corner.

des en del steder på Fyn, f.eks. i Fjelsted (s. 6854), Indslev (Vends Hrd.), Vejlbj (s. 6418) og Middelfart Skt. Nikolaj (s. 2259). Herover er der nyere kamtakker fra 1892 (jf. s. 6930). Gavlen har dog formentlig oprindeligt haft $\dagger$ kamtakker.

Samtidig med eller kort efter forlængelsens opførelse blev der på dens vesthjørner opført *støttepiller*, der skal være opført af munkesten.⁵² De blev formentlig ommuret flere gange i 1800-tallet (s. 6929).

Et $\dagger$ bindingsværkstårn oven på våbenhuset, muligvis fra senmiddelalderen, nævnes første gang af Jacob Madsen 1589 som 'et lille spir med savede brædder'.⁵³ Det havde formentlig kun et lavt stokværk over det grundmurede våbenhus (jf. fig. 72). Øverst var nok et spir med fløjstang og vindfløj. 1719 bemærkes, at der var tre 'halve vægge' til at skjule klokkeværket med,²⁷ hvilket formentlig er en henvisning til de lave, ydre bindingsværkswægge, hvor fjerde side udgjordes af den øvre del af skibets sydmur. 1827 nævnes, at tårnet 'af bindingsværk, er forbedret med stivere'.¹⁹

Eftermiddelalderlige tilføjelser og ændringer. Tårn. $\dagger$ Bindingsværkstårnet over våbenhuset blev i begyndelsen af 1850'erne erstattet af en grundmuret overbygning.⁴⁸ 1850 var kirken under repa-

ration, hvor 'istandsættelse af tårnet' manglede.¹⁹ Ombygningen kan derfor være fra sidste del af året eller de følgende år. Tårnets to øvre stokværk er i gule og røde Flensborgsten i blokforbandt. Mellem stokværkene ses på sydfacaden en kort båndblending, og murene afsluttes af en dobbelt falsgesims (jf. fig. 22). Skibets syddør blev muret om på samme tid, og døren har været rundbuet i bagmuren med binderskifte og løberprydskifte. Stikket er tilmuret i ydre murflugt (s. 6922). Våbenhusets sydgavl har en fladbuet dør i et fladbuet spejl, der som vangerne er muret om med små teglsten. Adgangsforholdene til de øvre stokværk er ændret flere gange (s. 6930). Oprindeligt var der formodentlig en indre trætårpe eller stige, som 1869-70 blev afløst af en ligeløbstrappe med bræddeafdækket opgang (jf. fig. 24b). I mellemstokværket er mod nord adgang til skibets loft⁵⁴ og mod øst, syd og vest smalle, rundbuede

lysåbninger. I klokkestokværket er til alle sider to lignende glamhuller.

For at lette opgangen til prædikestolen fik korbuken efter reformationen hugget en smule af buens sydlige vange (jf. fig. 24g). Vangen blev genetableret 1892 (s. 6929).

Den gersdorffske ÷begravelse. 1738 blev vestforlængelsen indrettet til begravelse for kirkens ejer, oberst Christian Frederik von Gersdorff,¹³ og den blev nedlagt 1866-67 (s. 6968).¹² Det var formentlig ved denne lejlighed, at vestdøren blev muret til. Begravelsen var adskilt fra skibet ved en mur 'i omtrent halv højde', der havde dobbelte døre og et gitter over.⁵⁵ Afskærmningen blev fjernet ved nedlæggelsen.

Ombygning af østgavl. På et ukendt tidspunkt efter middelalderen fik både korets og skibets østlige gavltrekanter lige taglinje (jf. fig. 24f og h), hvorfor de før ombygningen 1892 var glatte.

Fig. 22. Kirken set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the south east.*

Fig. 23. Kirken set fra nord. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the north.*

Eftermiddelalderlige reparationer og vedligeholdelser. Kirkens generelle tilstand i 1600- og 1700-tallet synes ud fra de få skriftlige kilder at være god, dog blev enkelte dele istandsat (s. 6932 ff.).

1835 nævnes, at en *†kalkbænk* og andet »Skramleri« skulle bortskaffes.¹⁹

Ommuring af støttepiller. Formentlig 1836–37 blev støttepillerne ved vestforlængelsens vestlige hjørner skalmuret.¹⁹ 1879–80 blev de istandsat med gule normalsten og pudset med cement.¹² I nyere tid, måske 1954–55, blev cementpudsen banket af.⁵⁶

Ombygning 1892. Kirken blev gennemgribende ombygget og istandsat 1892 ved arkitekt J. Vilhelm Petersen, Odense.⁵² Forinden blev der fremlagt forskellige forslag til istandsættelsen (fig. 75–77).⁵⁷ Den var efterfølgende 'i en meget smuk stand'.¹²

Arbejderne blev udført i røde, håndstrøgne teglsten i munkestensformat lagt i krydsforbandt

med skarpryggede fuger, hvilket sine steder vanskeliggør dateringen af bygningsændringer.⁵⁸ Korets øst- og nordfacade samt skibets senmiddelalderlige ommuring på nordsiden blev omsat, og alle mure blev forhøjet tre skifter i facaden og syv i bagmuren, hvorfor kirken fik nye falsgesimser. Begge korets romanske vinduer blev omsat i facaden og står nu dobbeltsmigede med trekvartfals og rundbuede med binderstik af svagt kileformede sten. Østvinduet var fortsat tilmuret i lysningen, mens nordvinduet blev genåbnet. Kirkens resterende vinduer fik den inderste fals ommuret, og de fik nye rammer (s. 6932).

I det indre blev korbuen muret om til dens nuværende, rundbuede form sammen med murværket over stikket. Størstedelen af skibets romanske vestgavl med arkade og gavltrekant blev nedbrudt. Ved samme lejlighed blev taget lagt om (s. 6934) samt bagmurene pudset og dekoreret (s. 6937).

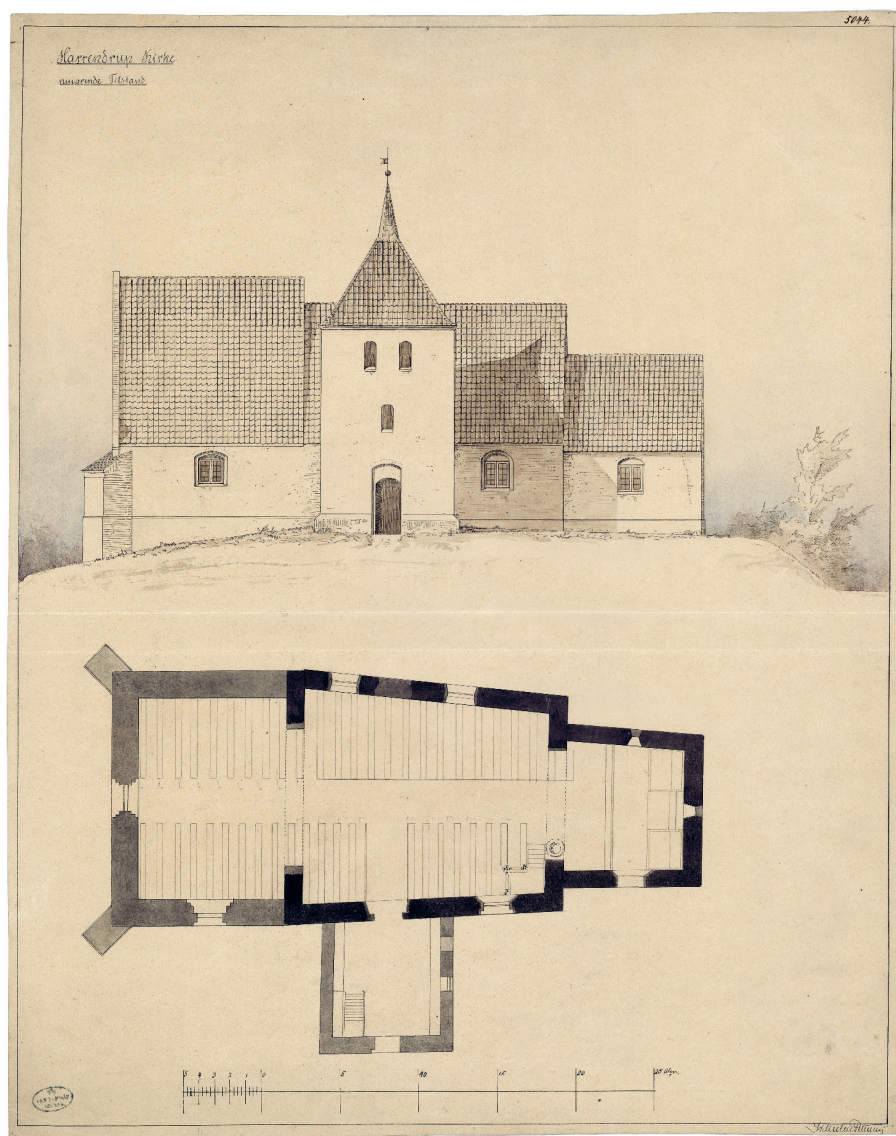

Fig. 24a-b. Opmålinger af kirken o. 1885-92. 1:300. a. Opstalt af sydfacaden. b. Plan. Målt og tegnet af J. Vilh. Petersen. I NM – Scale drawings of the church c. 1885-92. a. Elevation of the south facade. b. Plan.

Korets østlige taggavl blev nyopmuret og fik seks højblændinger med vandret, falset afdækning og konsoller samt herover savsnit. I midten er en høj, spidsbuget blænding flankeret af cirkelblændinger (s. 6927). Taggavlen er kronet af kamtakker med bryn og munke-nonne-tagtegl. Samtidig fik skibets østlige gavl og vestforlængelsens taggavl kamtakker med savsnit, bryn samt munke-nonne-tagtegl (jf. fig. 25-26).

Restaurering 1954-55. Både bygningen og inventaret (s. 6940) blev istandsat ved arkitekt Axel Jacobsen, Odense.⁵⁶ Skibets syddør fik en overligger af træ, som senest må være blevet tilføjet ved genindsættelsen af den gotiske dørfløj 1954.²³ Der blev foretaget småreparationer på tårnets puds, tag og spir, og i det indre blev gulvet lagt om samt pudsen banket af bagmurene. I våbenhuset blev i det sydvestlige hjørne installeret

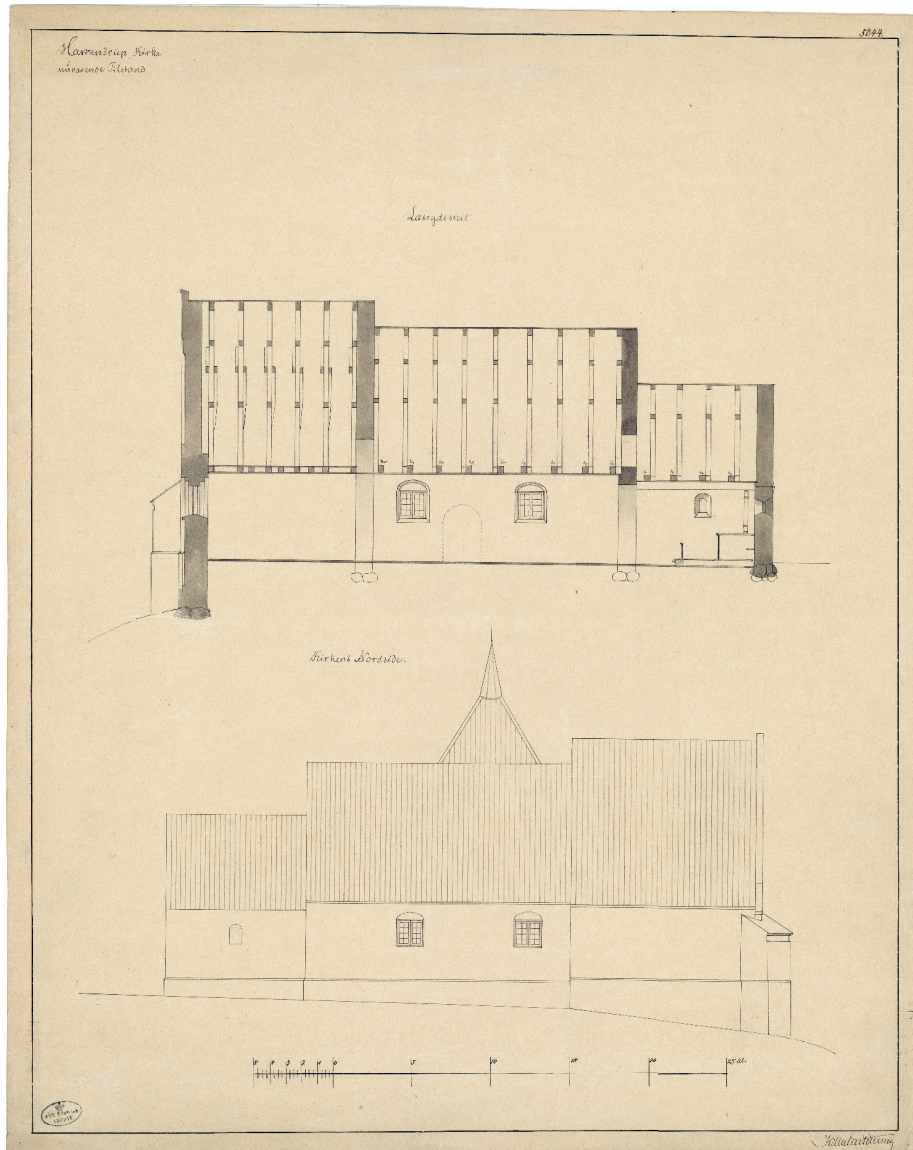

Fig. 24c-d. Opmålinger af kirken o. 1885-92. 1:300. c. Længdesnit set mod nord. d. Opstalt af nordfacaden. Målt og tegnet af J. Vilh. Petersen. I NM – Scale drawings of the church c. 1885-92. c. Longitudinal section looking north. d. Elevation of the north facade.

den nuværende spindeltrappe med metalspindel og trætrin, og det lille, smigede vindue fik indsat ny træramme i lysningen i østvæggen.⁵⁹ Desuden blev installeret et nyt varmeanlæg (s. 6936), og de elektriske installationer blev renoveret.

1970 blev to murankre indsat i tårnets mure (jf. fig. 27),⁶⁰ og 1976 blev et 'skillerum i våbenhuset nedtaget'.²³ I 1980'erne blev flere revner i mu-

rene udbedret.⁶¹ 2002 blev der lavet en mindre istandsættelse af våbenhuset ved arkitekt Frede Nielsens Tegnestue, Odense, hvor der bl.a. blev opsat gipsvægge i mellemstokværket.⁶²

Gulve. Koret, hævet et trin over skibet, fik 1954-55 gule normalsten lagt på fladen i sildebensmønster. Det forlængede skib fik samtidig kvadratiske, gule fliser i midtergangen.⁶³ I stole-

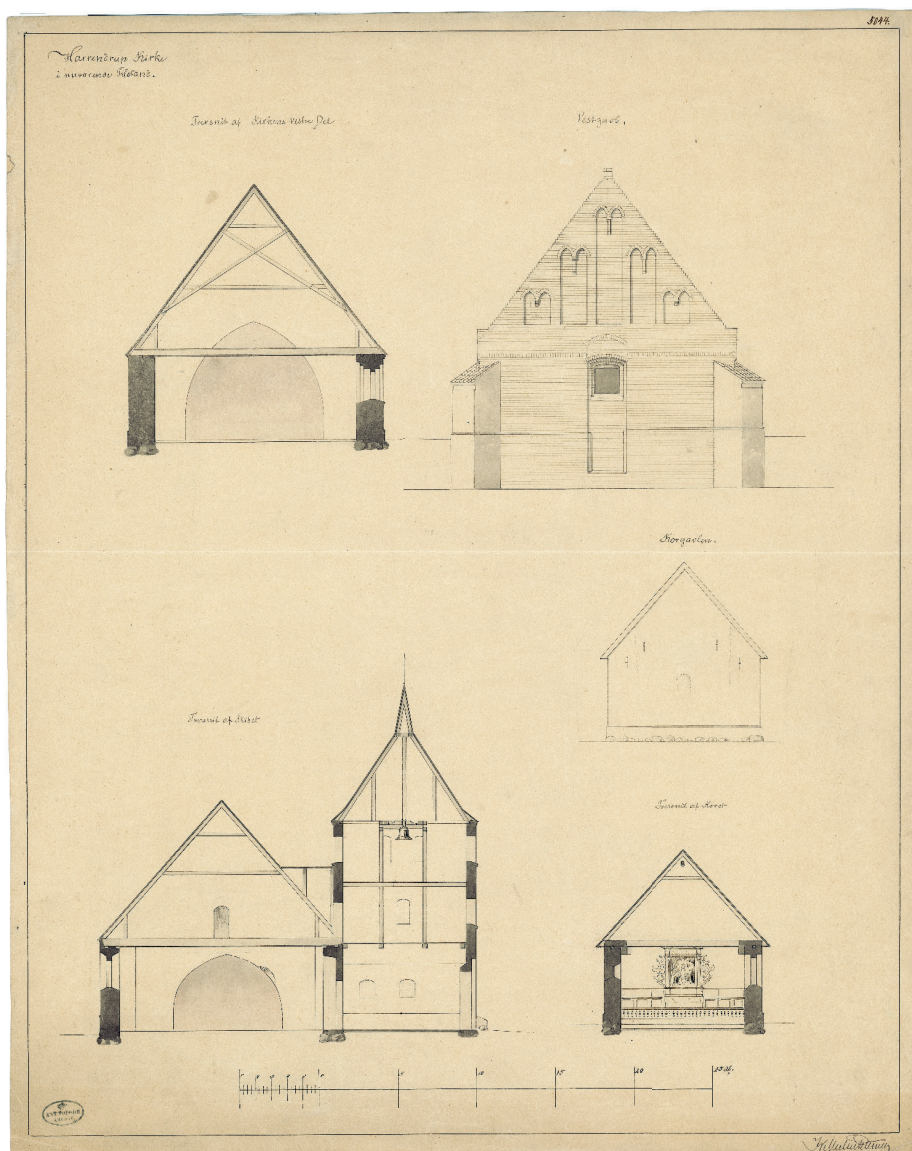

Fig. 24e-i. Opmålinger af kirken o. 1885-92. 1:300. e. Tværsnit af vestforlængelse set mod øst. f. Opstalt af vestfacaden. g. Opstalt af østfacaden. h. Tværsnit af skibet set mod øst. i. Tværsnit af koret set mod øst. Målt og tegnet af J. Vilh. Petersen. I NM – Scale drawings of the church c. 1885-92. e. Cross-section of the western extension looking east. f. Elevation of the west facade. g. Elevation of the east facade. h. Cross-section of the nave looking east. i. Cross-section of the chancel looking east.

staderne er der bræddegulv af ældre dato, som er delvist fornyet 1969 og 1980.⁶³ Våbenhuset fik 1944 lagt kvadratiske, røde fliser diagonalt.¹²

†*Gulve.* I kirkens regnskab fra 1639 omtales, at kirkens gulv blev lagt med mursten.²⁸ 1719 nævnes, at der blev skiftet nogle sten i gulvet.²⁷ 1803

var gulvet i en forsvarlig stand, mens det 1829 skulle omlægges i koret og nogle steder i skibet.¹⁹

Vinduer. De seks store, fladbuede vinduer i korets sydside og det forlængede skib er fra ombygningen 1892 (jf. ovf.).⁴² De har rombeformede, blyndfattede ruder med en mindre vinduesfløj i

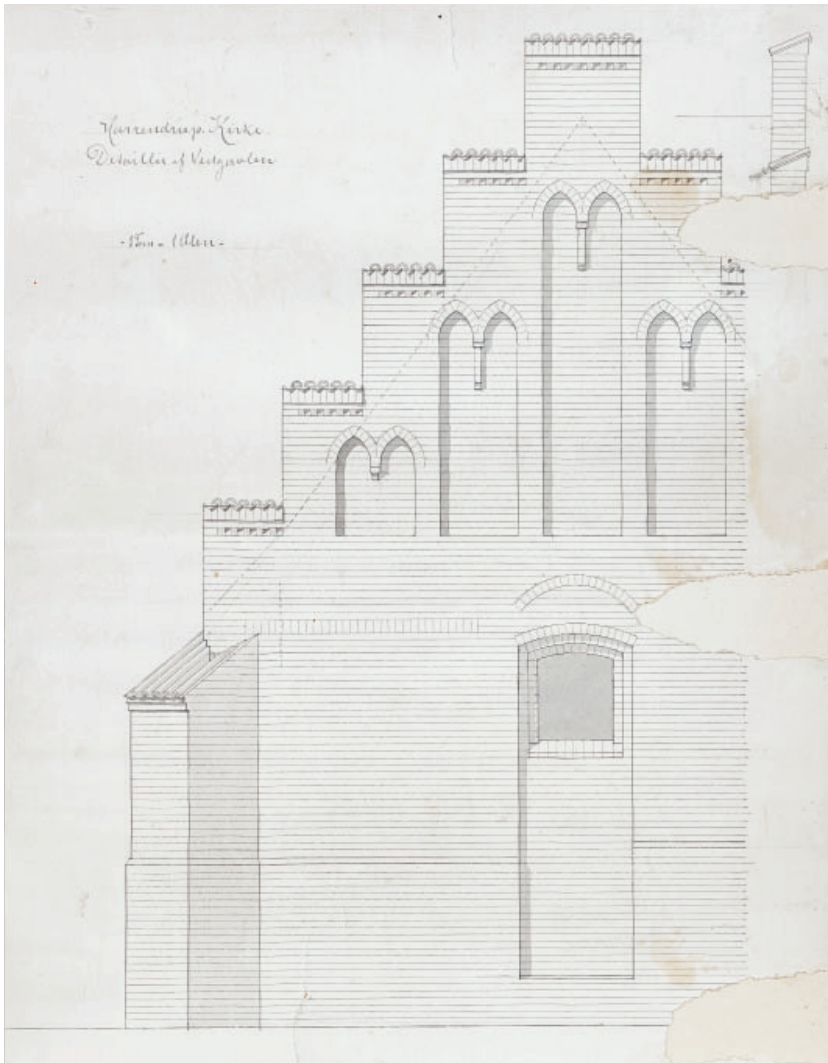

Fig. 25. Forslag til restaurering af vestforlængelsens gavl. 1:100. Tegnet af J. Vilh. Petersen o. 1892. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Proposal for restoration of the gable wall of the western extension.*

midten. Ved genåbningen af det romanske vindue i korets nordmur 1954-55 blev der indsat rektangulære, blyndfattede ruder i en rundbuet ramme.⁶³ Samme år fik våbenhuset i den østlige flankemur et lille, højrektangulært vindue med træramme.⁵⁹ 2004-12 blev alle blyndfattede vinduer istandsat.³⁰

† *Vinduer.* Om kirkens ældre vinduer vides kun, at der tidligere må have været blyndfattede vinduer med rombeformede røde og blå rudeglas,⁶⁵ og at vinduernes dårlige stand omtales adskillige

gange i 1800-tallet.⁶⁶ Efter nedlæggelsen af den gersdorffske begravelse 1866-67 blev der i gavlen etableret et vindue, som var 'magen til de andre'.⁶⁷ Rammerne var indtil 1892 af træ.⁶⁸

Løfter. I koret, det forlængede skib og våbenhuset er der bjælkeløfter fra 1892 med loftsbrædder hæftet på bjælkernes overside i stedet for undersiden som hidtil.⁶⁹ I kor og skib er bjælkerne malet lysegrå og brædderne rødmaledede. Våbenhuset har siden 2002 haft mørkegrå bjælker og lysegrå brædder.⁷⁰

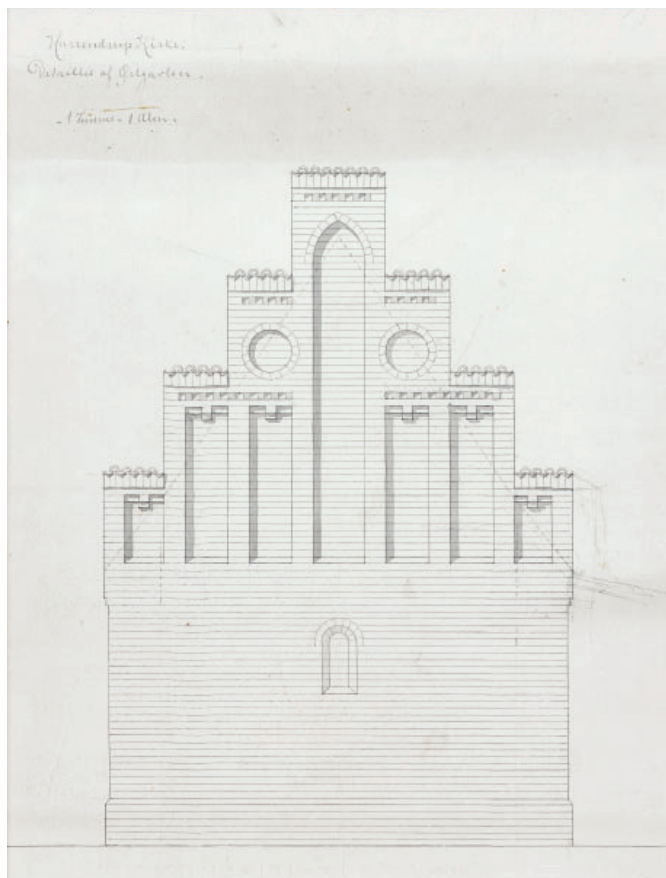

Fig. 26. Forslag til restaurering af korets gavl. 1:100. Tegnet af J. Vilh. Petersen o. 1892. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Proposal for restoration of the gable wall of the chancel.*

†*Løfter*. 1589 nævner Jacob Madsen, at kirken havde bræddeloft hæftet under bjælkerne.⁷¹ 1637 fik våbenhuset nyt bjælkeloft.²⁸ 1723 var både loftet over vestforlængelsen og våbenhuset borte.²⁷ Kirkens lofters dårlige tilstand omtales flere gange i 1800-tallet.⁷² Ligeledes er den åbne del af loftet over trappen til våbenhusets øvre stokværk ved flere lejligheder genstand for opmærksomhed.⁷³ Bræddeloftet i vestforlængelsen blev 'i lighed' med skibets loft gipset 1866-67 efter nedlæggelsen af begravelsen.⁷⁴ 1880 blev skibets gipsloft opfugtet af indtrængende vand fra taget.¹² 1892 blev korets og skibets bjælkelofter malet mørke med borter af lyse og mørke trekanter på bjælkernes undersider (jf. fig. 30).

Tagværket over koret, som må være omsat 1892, er i genanvendt eg med ældre bladninger og tap-

huller suppleret med fyr. Egetømmeret kan være korets ældre, middelalderlige tagværk uden systematik. Konstruktionen har seks spærfag med bindbjælker, spærstivere og et hanebånd. Sidstnævnte har nummerering fra 1892 med romertal fra vest mod øst.

Det forlængede skibs tagværk blev opsat 1892, hvor murene blev forhøjet og skibets tagværk hævet. Forlængelsens taghældning dikterede det nye, samlede tag.⁷⁵ Murforhøjelsen nødvendiggjorde også en ombygning af vinkeltaget mellem skibet og tårnets nordside, så det fik en lavere rejsning. Spor af mørtel efter den tidligere hældning kan ses på tårnmuren under taget (jf. fig. 29).

Over det forlængede skib er der en langstolskonstruktion på 18 spærfag, der over skibet er i fyr med dele i genanvendt eg og over forlængel-

Fig. 27. Kirken set fra øst. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The church seen from the east.*

sen kun i fyr (jf. fig. 9). Ved ombygningen blev forlængelsens tømmer genbrugt over skibet.⁵² Dragerstolens konstruktion har fire kongestolper i 4., 8., 11. og 15. fag, der står på en langsgående rem og er forbundet med en langsgående drager, og kongerne har skråstivere til bindbjælkerne. Hvert fag har krydsbånd og to hanebånd. Kongerne har nummerering fra 1892 i romertal fra vest mod øst. Samtidig blev vinkeltaget i fyr på to spærfag mellem skibet og tårnets mellemste stokværk omsat.

Tårnet har et svagt, opskalket pyramidetag med spir, hvis tagværk blev fornyet 1892 (jf. fig. 27).

Det har en konstruktion af gratspær med spærstivere og et mellemspær i hver side, som samles under spiret i en kvadratisk veksell. Denne bærer en bjælke, hvorpå spirets lille konge står.⁷⁶

† *Tagværker.* Frem til 1892 stod kirken formentlig i store træk med sit middelalderlige tagværk, der inden ombygningen omtales som 'Skib og Kor er overdækkede med svære gamle Egebjælker, hvoraf dog et Par stykker er fornyede' (jf. fig. 24c).⁶⁹ Koret havde en konstruktion i eg på fire spærfag samt et hanebånd. Skibets konstruktion i eg med supplerings i fyr i 5. og 9. fag havde ni spærfag med spærstivere og to hanebånd. Over

forlængelsen var der en langstolskonstruktion med to hanebånd og krydsbånd.

O. 1850, formentlig lige efter tårnets opførelse, blev et vinkeltag etableret til skibets tag, så dette blev forbundet med tårnets mellemstokværk. Vinkeltaget havde to spærfag og stejlere rejsning end det nuværende. Tårnets oprindelige pyramidetag blev etableret med en kongestolpe og fire gratspær med lange spærstivere (jf. fig. 24g).

Klokkestolen fra 1892 er af genanvendt eg og består af to fag med hver to stolper, som bærer en bjælke støttet af skråstivere. Fagene er holdt sammen af to tværbjælker, og mellem fagene hænger klokken (s. 6967).

Tagbeklædningen er af røde vingetegl fra 1983, hvor også tårnets spir fik fornyet sin zinkinddækning.⁷⁷

†*Tagbeklædning*. 1589 var spiret beklædt med »Saffdeller«, altså savede brædder.¹⁸ 1639 nævnes kirkens øvrige tagbeklædning, hvor der skulle 'foretages reparationer på hule tagsten overalt på kirken... og blyet over koret'.²⁸ 1664 blev blyet

udskiftet med tegl.⁷⁸ I 1800-tallet nævnes tagets dårlige forfatning gentagne gange, f.eks. berettes 1805, at det regnede ind under det årlige kirkesyn.⁷⁹

Farveholdning. Kirkens facader og bagmur er hvidkalkede. †*Farveholdning*. På våbenhuset kunne 2024 ses et lyserødt kalklag under flere hvide kalklag, ligesom der var spor efter en høj, sorttjæret sokkelmarkering.

Opvarmning. Kirken har elektriske *radiatorer* fra 1954-55 langs væggene.⁸⁰

†*Opvarmning*. 1887-88 blev der opstillet en *kakkelovn* i vestforlængelsens nordvestlige hjørne.¹² Skorstenspiiben blev sammenbygget med gavlkammen (fig. 28).⁸¹ Den gamle kakkelovn blev udskiftet 1952,⁸² men allerede 1954-55 blev den fjernet.⁸³

Elektricitet/belysning. 1923 blev der indlagt elektrisk lys.⁸⁴

Vindfløj. Tårnets spir krones af en fløjstang med en kugle og en vindfløj formet som et glat splitflag.

Fig. 28. Kirken set fra sydvest mellem 1901 og 1923. Foto i Humlemagasinet, Harnstrup. — The church seen from south west, between 1901 and 1923.

Fig. 29. Tårnets oprindelige nordfacade med kalkmalede, røde prikker (s. 6937). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The tower's original north facade with painted red dots.*

KALKMALERIER

Tårnets oprindelige nordfacade, nu under taget, har på mellemste stokværks murværk et lag hvidtekalk med kalkmalede prikker i rødt (fig. 29). Bemalingen blev formentlig udført på mellemstokværkets ydre kort efter dets grundmuring i begyndelsen af 1850'erne, inden vinkeltaget ind til loftet over skibet blev opført (s. 6936). De ca. 4 cm store prikker er placeret jævnt fordelt med i gennemsnit 7,5 cm mellemrum. De er påført med pensel.

Der kendes flere paralleller til lignende bemaling i varierende udformning, således Lyø og Årslev (*Svendborg Amt*),⁸⁵ Nørre Broby Kirke (o. 1910, *DK Svendborg* 4011), Hillerslev Kirke (o. 1900, *DK Svendborg* 4301), Ovtrup Kirke (*DK Ribe* 1135 ff.)⁸⁶ samt Drigstrup Kirke og muligvis Revninge Kirke (s. 4092 og 4497).⁸⁵

†*Kalkmalerier.* 1) (Jf. fig. 30) 1892 (s. 6929). Korets vægge, triumfvæggen samt formentlig skibets vægge havde til brystningshøjde en lys kalkkning, der øverst havde en mørk kantbort. Korbuen og syddørens vanger havde kvaderdekoration, og over korbuens stik var et lyst stiliseret båndslang flankeret af mørke borter. Øverst på væggene mellem bjælkerne var stiliserede palmetter. 2) (Jf. fig. 32), o. 1923, og fjernet ved restaureringen 1954–55. Triumfvæggen, korbuen, skibets vægge samt formentlig korets vægge havde til brystningshøjde en lys kalkkning, der øverst havde en tynd, mørk bort og lidt over en tykkere, mørk bort. Over brystningen, om vinduerne, på korbuens stik og under loftet var en dekoration med trompe l'œil af kantstillede bindere. I korbuen var en geometrisk bort. Øverst på væggene mellem bjælkerne var trompe l'œil af mønstermurværk.

Fig. 30. Kirkens indre set mod nordøst mellem 1901 og 1923. Foto i Humlemagasinet, Harn-drup. – *The church's interior looking north east, between 1901 and 1923.*

INVENTAR

Oversigt. Kirkens ældste genstand er den romanske døbefont af granit, der henregnes til den enkle 'Højby-type'. Et gotisk korbuekrucifiks stammer fra 1300-tallet, og alterbordet af munkesten er ligeledes middelalderligt. En jernbunden dørføj er ifølge dens smedejernsindskrift fremstillet 1505 af Per Smed, og indskriften nævner desuden Jesus, Maria og Anna, der også er motivet for et *altertavlerelief fra o. 1520 med Anna Selvtredjemotiv, der formentlig stammer fra en (†)sidealtertavle, findes siden 1858 på Nationalmuseet. Alterstagerne er sengotiske og har bevaret holdere af jernblik til sidelys.

Kirken har flere inventarstykker fra renæssancen. Ældst er et fyldingspanel langs korets nordvæg med dateringen 1576. Prædikestolen fra 1591, med relieffer af Opstandelsen og Dommedag, er et signeret arbejde af Jens Asmussen, Odense. Den har oprindeligt udgjort en del af billedskærerens 7½ fag store prædikestol i Odense Skt. Knuds Kirke og kom til Harndrup 1759. Alterbordspanelet fra o. 1600 er et mere beskedent højrenæssancearbejde med indskårne arkader og svarer nøje til Fjelsteds (s. 6869), og altertavlen er fra samme tid. Den har en enkel arkitektonisk opbygning og feltene fremstår med skriftsteder (storfeltets fra 1954).

En degnestol på sydsiden af alteret bærer årstallet 1621, og prærestolen på den modsatte side er tilsvarende dateret 1638. Stolestadegavle og -låger fra 1651 er genanvendt i de nuværende stolestader (fra 1954). Altersættet udført 1703 af Matthies Simonsen, Odense, er givet til minde om sognepræstens svigerfar Henrich Werchmeister (1634-1703). Altersranken fra 1738, der er opstillet i et lige forløb på tværs af koret, har oprindeligt marmorering og nadverrelateret skriftsted. Et glat dåbsfad (nr. 1) af messing er antagelig anskaffet o. 1800, ligesom en pengeblok. En modificeret engelsk kaffekande af tin tjente fra 1840'erne som *dåbskande (nu på Middelfart Museum). Klokken er støbt 1849 af M. P. Allerup i Odense. Fra midten af 1800-tallet hidrører en knæleskammel (nr. 1), en pengebøsse af jernblik og en *kirkestævnetavle. Et tidligere alterbillede, *Jesus i Getsemane*, malet o. 1855 af August Behrends er nu ophængt i ligkapellet. En ikke længere brugt oblatæske (nr. 1) af porcelæn er anskaffet o. 1875, mens salmenummertavlerne er fra nogenlunde samme tid. En messehagel er fra 1902, mens en siske fra Lauritz Grønlund i Odense og en servante begge er anskaffet 1903/04 (i overensstemmelse med et ministerielt cirkulære). En særegen *lysekrone udført af lokale håndværkere ophængtes 1923 i forbindelse med indlægningen af elektricitet.

Fig. 31. Indre set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Interior looking east.*

En armstol til præsten og fire brudestole er kommet til 1956. Oblatesken (nr. 2) er fra o. 1950, mens alterkanden er fremstillet 1957 af Christian F. Heises Sølvsmedie, København. Et korsstingsbroderet altertæppe er fra 1966, mens løse stole fra o. 1975 er tegnet af arkitekt Jens Houmøller Klemmensen. Orglet er bygget 1977 af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl, med otte stemmer, et manual og pedal. Det nu anvendte dåbsfad (nr. 2) og den tilhørende kande er fremstillet i tin efter tegning af Mogens Koch og anskaffet 1986. Syv enkle ringkroner er ophængt 1996 og en præsterækketavle opsat o. 2010.

Farvesætning. Korets inventar står med en iøjnefaldende rokokostaffering fra 1738, der er afdækket og suppleret ved kirkens istandsættelse 1954. På nær den blanke alterbordsforside og den mere brogede altertavle består bemalingen i en blå og hvid marmorering med blå på rammestykkerne. Stolestaderne står med lysegrå bemaling med blå og røde fyldinger i ryggene.

Kirkerummets indretning og istandsættelser. Det tidligste vidnesbyrd om kirkerummets indretning gives af biskop Jacob Madsen 1589. Heraf fremgår, at en sengotisk $\dagger$ altertavle med Korsfæstelsen som hovedmotiv endnu prydede altret, mens døbefonten stod i skibets vestende (»Fonten neder i Kirken«). Om et $\dagger$ mon-

stransskab(?) fik biskoppen fortalt, at det var blevet sønderslået og plyndret under Grevens Fejde 1534–36. Af efterreformatorisk inventar nævner Jacob Madsen prædikestolen i skibets østende (»Prædikestoel neden Choret«), mens et $\dagger$ knæfald (»kommunikanternes sæde«) blev repareret 1637. Nyanskaffelser i begyndelsen af 1600-tallet omfattede altertavlen og alterbordspanelet (der stod dækket af alterklæder senest fra 1637 og indtil 1954). Præstestolen i korets nordøsthjørne er opsat 1638, mens den lidt ældre degnestol fra 1621 eventuelt kan være flyttet til sydøsthjørnet på samme tidspunkt (hvis ikke først 1738 jf. ndf.). Stolestaderne, eller i det mindste nordrækkens stole, fornyedes 1651. Danske Kancelli meddelte 1720 stiftet, at kirken var i meget slet stand, og at den skulle synes og repareres.²⁷ Dette har formentlig i første omgang vedrørt bygningen, idet inventaret tilsyneladende først blev istandsat 1738. Dette år blev koret nyindrettet med ny alter-skranke, og samtidig blev de fleste inventarstykker ny-staffet i lyseblåt, hvidt og gråt med blå marmorering. Stafferingen er dateret på såvel det nordre vægpanel i koret som på altertavlens bagside, hvor maleren har sat sin signatur: »Weste Rasmusen mahler 1738« (fig. 36). Rimeligvis ved samme lejlighed blev skibets vestende indrettet til $\dagger$ gravkapel for kirkens ejer, Christian Fre-

Fig. 32. Indre set mod øst 1926. Foto M. Mackeprang 1926. I NM. – *Interior looking east, 1926.*

derik von Gersdorff (1697-1759). Kapellet var adskilt fra kirkerummet ved en lav, muret skillevej kronet af et gitter. Kirken blev 1755 betegnet som værende 'i god stand'.¹³ Få år senere opsattes den nuværende prædikestol, der 1759 blev anskaffet brugt fra Odense Skt. Knuds Kirke, hvor den havde udgjort en tredjedel af Jens Asmussens prædikestol 1591. Træinventaret blev nymalet 1839,¹⁹ overvejende med gråt, altertavlen dog med lysebrun ådring.³⁰ 1866 blev von Gersdorffs tgravkapel i skibets vestende ryddet og pladsen indtaget til stolestader.¹² Stolestader og 'panelværk' blev malet 1873, formentlig atter med gråt.¹² Kirken gennemgik 1892 en 'gennemgribende'³⁸ istandsættelse ved kongelig bygningsinspektør J. Vilhelm Petersen (jf. s. 6929 og t kalkmaleri s. 6937).⁸⁷ Der opsattes nye t stolestader, et torgel blev placeret i skibets nordøsthjørne, og inventaret fik en mørkebrun egetræsådring. Resultatet af istandsættelsen blev langt senere af museumsinspektør Hans Stiesdal betegnet som et »Missionshuslignende Rum«.³⁰ Kirkerummets nuværende udseende går tilbage til en hovedistandsættelse 1954 under ledelse af arkitekt Axel Jacobsen, Odense.³⁰ Konservator Mogens Larsen restaurerede i den forbindelse det historiske inventar, og farveholdningen blev i

vidt omfang ført tilbage til udtrykket fra 1738 gennem afdækning af ældre bemaling og tilpasning af de nyere stykkers bemaling til denne farveholdning.

Alterbordet er middelalderligt og muret af røde munkesten, ca. 145×90 cm og 96 cm højt, opført kun ca. 40 cm fra korets østvæg. Bagsiden, der rummer en rektangulær niche (20×17 cm, 27 cm dyb), dækkes delvist af et ældre pudslag, og dens to øvre skifter har udbedringer med røde teglsten af normalformat. Bordets kampestensfundament er 1954 repareret med et kopskifte af gule teglsten (normalformat).³⁰

Alterbordspanel (jf. fig. 37), i højrenæssancestil, o. 1600, nøje svarende til Fjeldsteds (s. 6869) og formentlig lavet af samme snedker. Det tresidede panelværk af fyrretræ, 154×100 cm, 100 cm højt, prydes af arkader indskåret i højrektangulære fyldinger, tre fag på forsiden og to på hver kortsiden. Arkadernes pilastre er kannelerede, og

profilkapitælerne (med dobbelt hulled) spejler baserne, mens bueslagene kantes af perlestav og kvadre med cirkelindskaering; hvirvelrosetter i sviklerne. Fyldingerne og de lodrette, profilhøvede rammestykker slutter sig til en spinkel fodliste og en kronliste med perlestav. Den glatte frise med triglyffer krones af tandsnit og kraftig ægestav hvorover bordplade af fyrretræ. Forsiden står i blankt træ og har aldrig været bemalet, idet den har været dækket af klæder (ndf). Også de to kortsider stod oprindeligt ubemalede, men har nu begge en blå og hvid marmorering svarende til øvrigt inventar i koret. Nordsidens staffering er fra 1738, mens sydsidens er en tillempet bemaling fra 1954. Begge kortsider har været bemalet med lysegråt (1839) og med mørkebrun ådring (1892) svarende til det øvrige inventar.⁸⁸ Panelet blev istandsat og nordsidens bemaling afdækket 1954 ved Mogens Larsen.⁸⁹

†*Alterklæder*. 1) 1637,²⁸ givetvis det samme, der 1699 omtaltes som »it Forhæng af noget Gammel Fløjel«. ⁹⁰ 2) Omtalt 1858 som falmet, hvorfor det skulle farves eller udskiftes;¹⁹ 1862 påpegedes desuden manglen på et guldkors.⁷⁴ 3) 1863/64, af rødt fløjel med kors af guldbrokade.⁹¹ De nederste 15 cm af klædet var 1873 mølædt og blev fornyet; klædet blev opfarvet eller udskiftet 1906.¹² 4) (Jf. fig. 32), 1923,⁹² af rødt fløjel med kors af guldbrokade; kasseret 1954.³⁰

Nyere *alterdug*, med træer, kors og hjerter på kniplingskanten. Blandt ældre *†alterdug*e kan nævnes en linnedsdug, der anvendtes 1699,⁹⁰ og en forarbejdet 1923 af den sidste kirkeejer, Dagmar Kristensen.⁹²

Knæleskamler. 1) O. 1850, ombygget 1954 og betrukket med samme lysebrune skind som knæfaldet. Skamlen blev 1862 beklædt med rødt fløjel og 1875 med rødt plys, der 1906 skulle opfarves

Fig. 33. Koret set mod øst. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The chancel looking east.*

Fig. 34–35. Små malerier af Weste Rasmussen 1738 på altertavlens postamenter (s. 6944). 34. Korsfæstelsen (nord). 35. Den opstandne frelser med sejrsvanen (syd). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Small paintings by Weste Rasmussen, 1738, on the altarpiece's pedestals. 34. Crucifixion (north). 35. The resurrected Saviour holding a banner (south).*

eller fornyes.¹² 2) Nyere, af blankt egetræ med vangeben og polstret med lyst, mønstret stof.

Altertæppe, 1966,²³ uldbroderi i korsstingsteknik (på stramaj) med mønster af lyseblå, græske kors i røde kvadrater på hvidgrå bund. †Altertæppe, 1911/12.¹²

Altertavle (fig. 37), i renæssancestil, o. 1600, af eg, arkitektonisk opbygget med postament, storstykke, frise og (ny) gavl. Bemalingen er fra 1738, på nær det nye storfelt.

Det højrektangulære storfelt, 125×115 cm, flankeres af to frisøjler med beslagværksprydbælte,

Fig. 36. Malersignaturen »Weste Rasmusen Mahler: 1738.« på bagsiden af altertavlen (s. 6944, jf. fig. 37). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The painter's signature »Weste Rasmusen Mahler: 1738.« on the back of the altarpiece.*

Fig. 37. Alterbordspanel o. 1600 (s. 6940) og altartavle o. 1600, med staffering fra 1738 og storfelt fra 1954 (s. 6942). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Communion table frontal, c. 1600, and altarpiece, c. 1600, with polychroming from 1738 and large panel from 1954.

kanneleret skaft og korintisk kapitæl. De bagvedstående, slanke rammestykker kantes af overlappende blade.⁹³ Arkitravlisten har spinkel perlestav. Såvel postament som frise har glat midterfelt og falske fyldinger på fremspringene. Frisens kronliste har tandsnit og æggestav. Sidstnævnte har dannet forbillede for afslutningen på den fornyede trekantgavl (af fyrretræ) med glat felt. De reliefskårne storvinger prydes af beslagværk med pyramide- og ovalbosser samt frugtophæng, der virker noget spinkelt og fladt. Vingerne har akantusvolutter forneden og profilvendte fuglemasker foroven.

Storfeltet (af møbelplade fra 1954) udfyldes af skriftstedet Mark. 16,2-7 omhandlende Opstandelsen. Indskriften er malet med okkergule versaler på sort bund og arrangeret i et firpasmønster, således at der levnes plads i hjørnerne til konturtegnede evangelistsymboler. Symbolvæsenerne er udført med okkergult og lyseblåt og holder navnebånd med røde versaler, foroven Mattæus (tv.) og Johannes, forneden Markus (tv.) og Lukas. Postament- og frisefelterne har ældre indskrifter med forgyldt fraktur på sort bund, muligvis oprindelige, men formentlig opfrisket 1738 (jf. ndf.).⁸⁹ På postamentet læses Nadverens indstiftelsesord og på frisen Joh. 6,55-56. Postamentfremspringene har miniaturemalerier af Korsfæstelsen (fig. 34), med Kristus på korset foran et nordeuropæisk byprospekt og Den opstandne frelser med sejrspanen (fig. 35). Miniaturemalerierne er formentlig samtidige med rammeværkets brogede staffering, der omfatter blåt, grønt, rødt, hvidt og forgyldning samt lasurfarver på sølv og marmorering. Stafferingen er fra 1738 ifølge en malersignatur med hvid kursiv på postamentets blanke bagside: »Weste Rasmusen Mahler 1738« (fig. 36).⁹⁴ Bemalingen er afdækket 1954.

Et tidligere *alterbillede* (fig. 38) *Jesus i Getsemane*, malet o. 1855 af August Behrends (1821-1904), Odense,⁹⁵ er ophængt i ligkapellet siden 1954.¹² Oliemaleriet på lærred (lysmål: 121,5×111,5 cm) viser Jesus i kvartprofil mod venstre, knælende med himmelvendt blik og udstrakte arme med opadvendte håndflader. Han er iført rød kjortel og blå kappe, sidstnævnte hængende over venstre skulder. Han vises i klart højlys som kontrast til de natsorte omgivelser, med de tre sovende di-

sciple bag sig til højre og klippen i nedre venstre hjørne. Maleriet er uden signatur. Indsat i en lakkeret egetræsramme.

Altertavlen er tidligst nævnt 1718, da det fremgik, at stafferingen 'mestendels' var faldet af.²⁷ Notitsen forklarer måske, hvorfor der ved farvearkæologiske undersøgelser 1954 kun fandtes sparsomme rester af oprindelig staffering på kridtgrund, nemlig rød og grøn lasur (på sølv).⁹⁶ Tavlen blev som allerede nævnt nystafferet af maleren Weste Rasmussen 1738 i forbindelse med en istandsættelse af kirken og navnlig koret (jf. alterskranke, præste- og degnestole, vægpaneler). Hverken den oprindelige udsmykning af storfeltet eller en eventuel fornyelse 1738 er kendt, da det oprindelige storfelt senest er kasseret 1855/60. Ifølge en indskrift med sort skriveskrift på bagsiden af søndre storvinge blev tavlen og andet inventar 1839 malet af maler H. P. Jensen på kirkeejer Axel Hardts bekostning.⁹⁷ Dette må vedrøre følgende staffering, som blev konstateret 1954: en lys egetræsådring på rammeværk, søjler og sidevinger med mørkere lasur på enkelte detaljer samt nye indskrifter på frise og postament (med forgyldt fraktur på sort bund). På postamentet var citat fra Es. 53,4-5, og på frisen fandtes henvisningen dertil.⁹⁸ Ved synet 1855 bemærkedes det, at altertavlen enten burde ommales eller udskiftes.¹⁹ Dette sigtede vel til storfeltet, der kort efter blev udsmykket med August Behrends maleri af *Jesus i Getsemane* (jf. fig. 30 og ovf.), tidligst omtalt 1860 af biskop C. T. Engelstoft, ifølge hvem maleriet havde kostet 50 rigsdaler.⁴⁸ Den sekundære trekantgavl er rimeligvis fra kirkens hovedistandsættelse 1892. Den projekterende arkitekt, J. Vilhelm Petersen, havde forinden (o. 1885) bemærket, at 'den øverste del af gesimsen er borttaget rimeligvis af mangel på plads'.⁶⁹ Altertavlen fik 1915 en mørk egetræsfarve (jf. fig. 32) med bibeholdelse af 1839-stafferingens postament- og friseindskrifter.⁹⁹ Sidevingerne blev enten 1892 eller 1915 afmonteret (jf. fig. 30) og henlagt på loftet.¹⁰⁰ Tavlen gennemgik 1954 en istandsættelse ved konservator Mogens Larsen, der ud over afdækningen af dens ældste, bevarede staffering fra 1738 foretog snedkermæssige reparationer: udbedring af profiler og genopsættelse

Fig. 38. *Jesus i Getsemane*, tidligere alterbillede, malet af August Behrends o. 1860 (s. 6944). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Jesus in Gethsemane*, former altar painting, painted by August Behrends, c. 1860.

af storvingerne (med tilføjelse af en oval bosse og fuglemasken på søndre vinge).⁸⁹

Af en (†)sidealtertavle o. 1520¹⁰¹ er bevaret et *★relief* af *Anna Selvtredje* (fig. 39), 83×50×12 cm, skåret af to egeblokke.¹⁰² Det viser Maria (tv.) og den noget større Anna tronende side om side på en bæk og let drejet mod det nøgne, krølhårede Jesusbarn imellem dem. Barnet står frontalt på Annas knæ og støttes af hendes hænder. Hun er iklædt fyldigt hovedlin, halslin, fodlang kjole og kappe samt komulesko. Maria, der rækker et æble til sønnen, er vist med udslået hår og krone (nu uden takker) samt fodlang kjole med firkanter halsudskæring, kappe og komulesko. Tronstolen har haft vanger, efter hvilke der ses dyvel-

huller i siderne. Desuden mangler Annas højre arm og skulder samt lidt af barnehovedets højre side. Relieffet står i blankt træ med enkelte rester af staffering på kridtgrund (tydeligst ses øjnenes sorte iriser).¹⁰¹ Relieffet findes siden 1858 på Nationalmuseet (inv.nr. 18109), og afrensningen af bemalingen må være foretaget i museets regi i anden halvdel af 1800-tallet, idet genstandsprotokollen betegnede relieffet som 'overmalet' på anskaffelsestidspunktet.

†*Senmiddelalderlig altertavle* med Korsfæstelsen som hovedmotiv, kun kendt fra biskop Jacob Madsens omtale 1589: »Tafflen Crucifixet mellem Reffueren«. ¹⁸ Forekomsten af de to røvere taler for, at det var en figurrig Golgatascene.¹⁰³

Fig. 39. Anna Selvtredje, ★altertavlerelief o. 1520 (s. 6945). I NM. Foto Arnold Mikelsen 2023. – *St. Anne, altarpiece ★relief, c. 1520.*

Altersæt (fig. 40), 1703, udført af Matthies Simonsen, Odense, og givet som en testamentarisk gave fra, eller til minde om, Henrich Werchmeister (1634–1703, jf. s. 6900),¹⁰⁴ forhenværende købmand i Odense og svigerfar til sognepræst Knud Poulsen Rosenvinge (1664–1722).¹⁰⁵ Den 18 cm høje *kalk* har rund fod, der er seksdelt ved furer og stik samt afrundet mod den flad-

tungede fodplade, der bærer let udslidt mestermærke.¹⁰⁶ Fodens seksdeling er videreført på det i udgangspunktet cylindriske skaft. Knoppen har svagt fremtrædende rudebasser med indgraverede versaler: »ihesvs«. De flade over- og undersider har spidsblade. Bægeret er halvkugleformet med svagt udladet munding (og ny hældetud). Siden har giverindskrift med indgraveret kursiv i to lin-

Fig. 40. Altersæt, 1703, udført af Matthies Simonsen, Odense, og givet til minde om Henrich Werchmeister (1634-1703) (s. 6946). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Communion set, 1703, made by Matthies Simonsen, Odense, donated in memory of Henrich Werchmeister (1634-1703).*

jer: »Til Guds Ære oc Harndrup Kirckis Prydelse er Denne Kalck oc/ Disk Gifuen af Henrich Werchmester Aar 1703«. Kalken blev repareret 1956.²³

Den tilhørende disk har en diameter på 12,5 cm, og fanen prydes af et indgraveret Jesusmonogram (med fraktur) og diametralt et cirkelkors. Ingen stempler.

Futteral, drejet af eg og muligvis samtidigt med kalken (ovf.), efter hvilken det synes formgivet;

Fig. 41. Siske, anskaffet 1903/04, fra Lauritz Grønlund, Odense (s. 6948). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Skimming ladle, acquired 1903/04, from Lauritz Grønlund, Odense.*

blank indvendig og grønmalet udvendig. Opbevares på loftet.

† *Altersæt*. 1) Stjålet under Grevens Fejde 1534-36 ifølge biskop Jacob Madsen: »1 stor Skab synder slaget i Feiden oc taget Kalken bort«. 18 2) Omtalt 1589, af sølv, uden forgylldning (»1 Kalk oc Disk vforgylt«). 18 Nævnt 1643.¹⁰⁷ 3) Af tin, omtalt 1699 (»Kalch oc disk af Tin«).¹⁰⁸

Oblatæsker. 1) O. 1875, fra Bing & Grøndahl, København, af sortmalet porcelæn, 14,5 cm i diameter og 7 cm høj, med guldkors og -kanter samt fabriksmærke under bunden; ude af brug.

2) O. 1950, af ustemplet sølv, 11,5 cm i diameter og 5 cm høj, med ophøjet latinsk kors på låget. Omtalt 1955.²³

Alterkande, 1957, af sterlingsølv, udført af Christian F. Heises Sølvsmiede, København, og anskaffet for en testamentarisk gave fra husmand Hans Sofus Larsen, Harndrup.²⁹ Den 23 cm høje kande har tilnærmelsesvis pæreformet korpus med kraftig tud, let svungen hank og løst kuppellåg med profilknop. Under bunden ses omløbende giverindskrift med indgraverede majuskler samt fem stempler: mestermerket »C. F. HEISE«,

Fig. 42. Sengotiske alterstager (s. 6948). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Late Gothic altar candlesticks.*

to lødighedsmærker samt »HANDMADE« og »DENMARK«.

†*Alterkande* (jf. fig. 30), o. 1875, af sortmalet porcelæn med guld kors, svarende til Fjelsteds (s. 6876). Kun låget med profilknop er bevaret af kanden, der endnu fandtes 1955.²³

Siske (fig. 41), anskaffet 1903/04,¹² udført af Lauritz Grønlund, Odense (1820-96) eller i hans værksted. Den 15 cm lange ske har langovalt laf med mønsterperforering og mestermærke på bagsiden.¹⁰⁹ Det glatte skaft har lancetformet ende med ciseleret blad- og blomsterranke.

Skål, o. 1900, fra Bing & Grøndahl, København, af sortmalet porcelæn med guld kors, svarende til skåle i bl.a. Kauslunde (s. 6355) og anskaffet sammen med tre lignende †*skåle* (jf. fig. 30).²³

Sygesæt, fælles med hovedsognet Fjelsted (s. 6877). Det fremgik 1727, at der manglede 'en lille kalk og disk at betjene syge med'.²⁷

Alterstager (fig. 42), sengotiske, 29 cm høje (fraregnet lysetorn). Tre poteben bærer den hvælvede fod, der har to afsæt og afdrejede pyntelinjer. Skaftet er cylindrisk og med skarprygget midterled. Lyseskålen spejler foden, og lysetornen af jern suppleres af to holdere af jernblik til sidelys. På undersiden af begge stagers fod ses et lille indgraveret mærke af form som et spejlvendt 'N'. Lignende stager findes i Fjelsted (s. 6878), Næsbyhoved-Broby (s. 2709), Seden (s. 3469) og Al-

lesø (s. 5193). De omtales 1589 af biskop Jacob Madsen (»2 Meszing Stager«).¹⁸ Kirkesynet fandt 1877, at man i stedet for alterlys skulle anbringe lysformede, 'hvidlakerede blikhylstre, hvori vokslys opskydes ved en underliggende fjeder'.¹²

†*Bøger*. Et middelalderligt graduale på pergament (»en gambel Percements Gradual«) blev 1596 præsenteret for biskop Jacob Madsen af kirkeværgerne og sognepræsten.¹⁸ Det nævnes i inventariet 1643¹⁰⁷ og lå endnu i degnestolen 1699: » Udi Degnestoelen, En gammeldags Gradual«. ⁹⁰ 1643 fandtes desuden en 'gammel dansk bibel' (antagelig Christian III's fra 1550), Hans Thomesens salmebog (1569 eller senere), en manual (»Manualen«) og kirkeordinansen (1537/39).¹⁰⁷ 1699 omtales en †alterbog.⁹⁰

†*Røgelseskar*, nævnt 1808 i præsteindberetningen til Oldsagskommissionen af 1807.¹¹⁰

Messehagel, 1902,¹² af violet fløjls med kanter af (let falmede) guldgalonier og kors på ryggen; lærredsfor. Den blev repareret 1958.²⁹ Ud over denne findes nyere hagler brugt i begge pastoralets kirker (se Fjelsted s. 6878).

†*Messeklæder*. Ribekanniken Anders Brok testamenterede 1462 en casula og en alba (dvs. messehagel og -skjorte) til kirken.¹¹¹ Et inventarium 1643 nævner en messehagel og en gammel messesærk,¹⁰⁷ mens en lignende fortegnelse 1699 blot omtaler 'en gammel messeskjorte'.⁹⁰ 1847 fandt synet, at der burde anskaffes en ny messehagel.¹⁹ 1858 fandtes en falmet messehagel, der enten skulle genfarves eller udskiftes,¹⁹ hvilket atter blev påtalt 1862.¹² En ny messehagel blev anskaffet 1875, mens guldbrokaden fra den ældre blev genanvendt.¹²

To †*messeklodder* omtales 1589 (»2 smaa Cloker«).¹⁸

Alterskranke (jf. fig. 33), 1738, af fyrretræ, opstillet i et lige forløb på tværs af koret, med oprindelig staffering. Dens tætstillede, flade og udsavede balustre bærer en profileret håndliste over en gennemløbende frise. Skrankens oprindelige indgang midtpå blev 1954 lukket og afløst af en låge i sydenden (nu et løst fag).²³ Skranken står med en afdækket, oprindelig bemaling, en rocaillepræget, blå marmorering på hvid bund. På forsiden løber en rød frakturskrift på hvid

bund: »Hvo Som Æder Mit Kiød, Og Dricker Mit Blod, Hand Haver Det ævige Lif: og Jeg skal opvecke Hannem paa den yderste Dag. Joh. 6, V: 54:« (Joh. 6,54). Knæfaldet har blå bemaling og lysebrunt skindbetræk (fra 1954). Den nyere hylde til særkalke står i blank eg.

Synet påpegede 1832, at knæfaldet enten skulle betrækkes eller forsynes med måtter.¹⁹ En grå overmaling påvist ved farvearkæologiske undersøgelser hidrørte antagelig fra 1839 (jf. s. 6944).⁹⁸ 1847 skulle knæfaldets udstopning forbedres.¹⁹ Skranken blev senere, antagelig 1892, overmalet med en mørkebrun egetræsådring, som den stod med indtil 1954, da den oprindelige staffering blev afdækket.⁹⁸ Samtidig blev den flyttet 35 cm mod vest.⁸⁹

†*Alterskranke*, nævnt 1637, da der kom ny beklædning på 'kommunikanternes sæde'.²⁸

Døbefont (fig. 43), romansk, af M. Mackeprang henregnet til den enkle 'Højby-type'.¹¹² Den 83 cm høje font består af to stykker let rødlig granit. Foden er firkantet og har svagt skrå sider med rundbueslag, mens hjørnerne prydes

Fig. 43. Romansk døbefont (s. 6949). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Romanesque font*.

Fig. 44. Dåbsfad nr. 1, o. 1800(?) (s. 6949). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Baptismal dish no. 1, c. 1800(?)*.

af hoveder i højt relief. En vulst på oversiden formidler overgangen til kummens diminutive skaftled. Den glatte, kedelformede kumme med en diameter på 72 cm har sparsomme rester af maling på oversiden. Fontens bemaling blev muligvis allerede fjernet 1858, da kirkesynet fandt, at den 'uanstændige' font skulle renses for maling.¹⁹ Fonten er opstillet nordligt under korbuken, hvor den også fandtes o. 1900.¹¹³ Den stod 1589 i skibets vestende i overensstemmelse med senmiddelalderlig praksis (»Fonten neder i Kirken«).¹⁸

Dåbsfade. 1) (Fig. 44), o. 1800(?), af messing, 54 cm i diameter, glat med afrundet bund og smal fane. Der kendes ingen dåbsfade før dette. 1699 var der »Udi Funten ingen bechen«.⁹⁰ Fadet er omtalt 1924, da det også fremgik, at døbefontskummen var fyldt med sand.¹¹⁴

2) (Jf. fig. 62), 1986, af tin, leveret af Selskabet for Kirkelig Kunst efter tegninger af Mogens Koch (jf. dåbskande).²² Det glatte fad har en diameter på 62 cm, og bagsiden har sikkerhedsgravering (med versaler): »Harndrup Kirke 1986« samt uidentificeret fabriksmærke ledsaget af lødighedsmærket »93% TIN« og »DANMARK«.

Dåbskande (jf. fig. 62), 1986, af tin, tegnet af Mogens Koch og leveret af Selskabet for Kirkelig Kunst (jf. dåbsfad nr. 2).²² Den 23,5 cm høje

Fig. 45. *Dåbskande, o. 1840, en tidligere kaffekande af tin fra fabrikken Shaw & Fisher i Sheffield (s. 6950). I Middelfart Museum. Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Baptismal jug, c. 1840, a former coffee pot of tin from the factory Shaw & Fisher in Sheffield.

kande har rund fod og omtrent kugleformet korpus med høj cylinderhals og vinkelknækket hank. Under foden er stempler og sikkerhedsgravering som dåbsfad nr. 2.

*Dåbskande (fig. 45), o. 1840, en kaffekande af tin fra firmaet Shaw & Fisher, Sheffield (Storbritannien), angiveligt skænket af kirkeejer Axel Hardt i 1840'erne.¹¹⁵ Den 26 cm høje kande har profileret fod, pæreformet korpus med udkraget hals og rankesvungen hank monteret i rosetter samt hængslet låg med blomsterknop. Kandens tud er afsavet og hullet plomberet. Under foden findes mestermærket »SHA(W) & (F)ISHER«, bymærket »SHEFFIELD«, kvalitetsmærket »904« samt modelnummeret »13« og rummålet »4« (antal pints). Kanden var i brug, indtil den gik i stykker 1984.¹¹⁶ Den findes siden 1990 på Middelfart Museum.¹¹⁷

Korbuekrucifiks (fig. 47), gotisk, 1300-tallet, af eg. Figuren af den korsfæstede, 105 cm høj, hænger roligt i strakte, vandrette arme med krummede fingre og med lodret kropsholdning.¹¹⁸ Hovedet

er faldet mod højre skulder. Ansigtet, der ikke bærer præg af lidelse, har lukkede øjne og smal, lukket mund. Det korte fuldskæg med moustache er i den nuværende staffering ikke malet helt op. Det lange, glatte hår ligger tæt til hovedskallen og falder bag ørerne ned ad nakken. Kronen er gået tabt. Kroppen er slank, og torsoen har vandret markering af brystmuskulatur samt spidsbuet mellemgulv; navlen er ikke skåret. Der er spydsår i højre side. Det tætsiddende lændeklæde med to korte sidesnipper går til lige over knæene. Der er let bøjning i benene og skarp rygning på skinnebenene. De lodretstillede, overlappende fødder er fæstnet med én nagle, højre over venstre.

Det 193 cm høje korstræ har glat glorieskive og konveks profil med skråkanter samt kvadratiske endeplader, der alle har svagt hulet cirkel og fire små hjørnecirkler. Sidstnævnte er også hulede ligesom de 12 små skiveknopper på korsets kanter.

Fig. 46. Korbuekrucifiks før istandsættelsen 1954 (s. 6950, jf. fig. 47). Foto Victor Hermansen 1924. – Chancel arch crucifix before the refurbishing in 1954.

Fig. 47. Korbuekrucifiks, 1300-tallet (s. 6950). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Chancel arch crucifix, 1300s.*

Figurens staffering, der muligvis hidrører fra begyndelsen af 1600-tallet, blev afdækket 1954 som det ældste af de bevarede farvelag, der blev konstateret ved farvearkæologiske undersøgelser. Hudfarven er gråbrun med sortbrunt på (dele af) skæg og øjenbryn samt en mere rødlig brun farve på håret. Sparsomme blodstænk på hænder og fødder. Lændeklædet laseret rødt. Korstræet er blå med sorte kantprofiler, en nystaffering fra 1954.¹¹⁹

Mogens Larsens undersøgelser 1954 viste kun enkelte rester af den oprindelige bemaling og dens kridtgrund. Kun korstræets formodede, oprindelige farver var tydelige, nemlig grønt på midterprofilen og cinnoberrødt på kanten.¹²⁰ Figurens nuværende bemaling kan muligvis dateres til begyndelsen af 1600-tallet, idet lændeklædets røde lasurfarve kan jävnføres med fragmentariske, oprindelige farverester på altertavlen.⁸⁹ En yngre bemaling med gråt på figuren samt blå på lænde-

klæde og kors kan ud fra farvetonerne rimeligvis henføres til den omfattende nystaffering af inventaret 1738 (jf. s. 6939). Senere, muligvis 1839 (jf. s. 6940), blev figuren overstrøget med forgyldning eller bronzeforgyldning, mens korset blev malet sort. Krucifikset blev 1867 restaureret, da det blev fundet 'vansirende' og 'forfaldent'.¹² Det kan muligvis være i den forbindelse, at man forkortede halsen på figuren og udførte en ny øvre korsende (jf. fig. 82), der senere blev udskiftet (ndf.).⁹⁸ Også påvisningen af endnu et farvelag med bronzeforgyldning på figuren og sort på korset taler for en reparation på dette tidspunkt, ligesom det forhold at krucifikset før 1885 var flyttet til sydvæggen i skibets vestende, hvor det fandtes indtil kirkens hovedstandsættelse 1954.¹²¹ Da blev krucifikset istandsat ved konservator Mogens Larsen, som foruden den allerede nævnte farveafdækning foretog snedkermæssige udbedringer. Ikke mindst blev figurens oprindelige hovedstilling rekonstrueret (ud fra gamle taphuller), idet halsens længde blev fundet forkortet. Desuden blev armhulerne repareret, og venstre hånd fik tre nye fingre. Korstræet fik ny øvre arm.⁸⁹

Krucifikset er tidligst omtalt 1808 i præsteindberetningen til Oldsagskommissionen af 1807 (»et gammelt Træe-Crucifix«).¹¹⁰ Det fandtes endnu ophængt (omtrent) på dets oprindelige plads på korbuens vestside 1867.⁷⁴ Nu ophængt på skibets nordvæg.

Prædikestolen (fig. 48) i højrenæssancestil er et signeret arbejde fra 1591 af billedskæreren Jens Asmussen, Odense. Den er anskaffet 1759 fra Odense Skt. Knuds Kirke, hvor den oprindeligt udgjorde en del af Asmussens prægtige 7½ fag store prædikestol, der allerede er beskrevet som et samlet værk under Skt. Knuds Kirke (s. 577).¹²² Domkirkens prædikestol havde en aflang, rektangulær grundplan med fremspringende, tresidet midtkarnap. Den første retkantede del på 2½ fag findes nu i Gelsted (Vends Hrd.) og karnappen i Rørup (Vends Hrd.), mens den sidste retkantede del på tre fag udgør Harndrups prædikestol. Disse tre fag er opsat med to fag synlige og et tredje mod væggen.

Stolen har et stærkt arkitektonisk udtryk i kraft af hjørnefremspringenes mange frisøjler, ikke mindst den femdobbelte søjlestilling mellem de to synlige

fag. Disse står på retkantede fremspring ligesom det tredobbelte søjleknippe på tredje hjørne, mens den enlige søjle på første hjørne oprindeligt indgik i et tredobbelte knippe med spidsvinklet midterfremspring. Søjlerne har attisk base, kanneleret skaft og korintisk kapitæl, mens deres prydbælter har reliefskårne beslag- og rulleværksrelieffer med frugtphæng foruden henholdsvis en roset, en kentaur, et kerubhoved og en løvemaske. De to synlige storfelter har nytestamentlige billedrelieffer, der oprindeligt afsluttede Odensestolens billedrække, og som i hovedtræk har forlæg efter stik af Cornelis Cort.¹²³ Reliefferne indrammes af perspektiviske arkader med kannelerede pilastre, profilkapitæler og diamantbossesmykkede postamenter. Bueslagene kantes af dobbelt tandsnit, og frontale kerubhoveder udfylder sviklerne.

I første fag ses *Opstandelsen* (fig. 49). Den opstandne Kristus (med stråleglorie) står i kontrast på låget af sarkofagen, højre hånd gør velsignelsestegn, og venstre holder korsfanen. Hans lange hår blaffer i vinden ligesom klædet, der hænger over venstre skulder. To flankerende romerske soldater værger for sig, en af dem med sit skjold, mens en tredje soldat liggende i forgrunden griber til sit sværd, og den sidste endnu sover op ad graven. I baggrunden ses et byprospekt med korstinder bag et bakket landskab. På sarkofagens forside ses billedskærerens signatur med (delvist beskadigede) indskårne versaler: »(I) A« (fig. 51). Billedskæreren har kombineret flere grafiske forlæg, deriblandt Cornelis Corts stik 1565 efter et maleri af Michiel Coxie, hvor man genfinder forgrundens liggende soldat og den bageste soldat.¹²⁴ Såvel den (godt nok konventionelt gestaltede) sovende soldat som soldaten th. og sarkofagen peger på en afhængighed af Maerten de Vos, der også kunne have leveret forbilledet for Kristusfiguren, hvis fodfæste på låget dog er i overensstemmelse med ældre konventioner.¹²⁵

Fig. 48. Prædikestol, udført af billedskæreren Jens Asmussen, Odense, 1591 (s. 6952), oprindeligt en del af Odense Skt. Knuds Kirkes prædikestol. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Pulpit, made by the woodcarver Jens Asmussen, Odense, 1591, originally part of the pulpit in St. Canute's Cathedral in Odense.*

Fig. 49. Opstandelsen, 1. fag af Jens Asmussens prædikestol (s. 6952, jf. fig. 48), oprindeligt 6. fag i Odense Skt. Knuds Kirkes prædikestol. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Resurrection, first bay of Jens Asmussen's pulpit, originally the sixth bay of the pulpit in St. Canute's Cathedral in Odense.*

Fig. 50. Dommedag, 2. fag af Jens Asmussens prædikestol (s. 6956, jf. fig. 48), oprindeligt 7. fag i Odense Skt. Knuds Kirkes prædikestol. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Judgement Day, second bay of Jens Asmussen's pulpit, originally the seventh bay of the pulpit in St. Canute's Cathedral in Odense.*

I andet fag ses *Dommedag* (fig. 50) skåret med forlæg i et kobberstik af Cornelis Cort (efter tegning af Maerten van Heemskerck 1563),¹²⁶ idet feltets højformat har nødvendiggjort en omarbejdelse af forbilledets tværformat, og figurskærerne er stærkt reduceret. Således er hierarkiet omkring Verdensdommeren ændret, idet Kristus foruden Maria (tv.) flankeres af Peter med nøglerne og ikke af Johannes Døberen, der hos Cort indtager pladsen foran Peter. Endvidere er de basunblæsende engle presset tættere sammen i skyen. I billedets midterakse ses en person, der rejser sig fra graven, mens de retfærdige og de fordømte fordeler sig henholdsvis mod venstre og højre. De tre retfærdige omfatter dels en person, der endnu er iklædt sine ligklæder og står i graven lænende sig til dens rand,¹²⁷ dels et nøgent par, hvoraf kvinden er rygvendt og manden frontalstillet. Hans gestikulation forekommer som følge af billedrummets kompression at være rettet mod de fordømtes side snarere end mod den samlede dommedagsscene, som det er tilfældet i Corts stik. På samme vis har højre forgrunds sprællende, fordømte mand blikket rettet mod fornævnte, retfærdiggjorte mand og ikke mod en konfronterende djævel, som det er tilfældet i Corts stik. Djævlfiguren med trefork bag ham er en spejlvendt version af en anden djævel fra mellemgrunden i Corts stik. Den rygvendte mand bagest (under Opstandelsens lys) er baseret på supplerende forlægs materiale, nemlig et stik af Johannes Sadeler I efter Christopher Schwartz.¹²⁸

Stolens tredje fag mod sydmuren, der må anses for oprindeligt, er glat på nær et tomt arkadefelt svarende til de to andre.¹²⁹

Prædikestolens frise- og postamentfelter er glatte, mens fremspringene har profillister og på forsiderne desuden løvemasker. Frisens løver har aflang ansigtsform, mens postamentets er mere runde. Under postamentfremspringene ses taphuller efter forsvundne hængestykker i form af kerubhoveder (jf. Rørup). Det fremspringende fodstykke og stolens øvrige vandrette profiler er glathøvlede på nær storgesimsens perlestav og tandsnittet på frisens kronliste. Dækpladen er fra 1954.

Stolen står afrenset for bemaling. Den stod også oprindeligt i træets naturlige farve, dog med de-

taljer i guld og sølv samt rødt, blåt og sort. Desuden havde postament- og frisefelter malede indskrifter med gylden fraktur og versalskrift på sort bund (jf. s. 579). På Harndrupstolen er 1954 kun konstateret svage rester af kridtgrund og en rød farve direkte på træet,⁸⁹ men bedre bevarede farver er konstateret på Rørupstolen, hvor de 1907 har dannet grundlag for en rekonstruktion. Indskrifternes præcise indhold er ukendt for Harndrupstolens vedkommende, men det ses af Rørupstolen, at frisefelterne har haft et skriftsted, der beretter om det afbildede, mens hvert postamentfelt har haft to bibelcitater med allegorisk/moralsk relation hertil. Prædikestolen har, formentlig i 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet, fået flere lag fernis og lignende overfladebehandling, der blev fjernet 1954.

Prædikestolen er opstillet i skibets sydøsthjørne på en muret, firkantet sokkel (af mursten i normalformat), der er hvidkalket. Opgangen fra korbuken er en ligeløbstrappe fra 1954, hvis gelænder har smalle tremmer. Et tidligere (†)opgangspanel (jf. fig. 30), 195×98 cm, omfattende tre fyldingsfag og forlængede rammestykker til fastgørelse, hidrører antagelig fra opsætningen af prædikestolen o. 1759; opbevares på kirkens loft.

Med Birgitte Bøggild Johannsens behandling af sagen i forbindelse med *Danmarks Kirkers* beskrivelse af Odense Skt. Knuds Kirke står det udenfor enhver tvivl, at de tre prædikestole i Gelsted, Rørup og Harndrup (med billedskærerens eneste kendte signatur) sammen har udgjort kurven i Jens Asmussens skriftligt dokumenterede prædikestol fra 1591 til Odense Skt. Knuds Kirke.¹³⁰ Domkirkens prædikestol er Asmussens tidligste og mest betydelige værk. Dens arkitektoniske opbygning var et skelsættende forbillede i samtidens fynske kirkekunst og udtrykkeligt et kvalitativt referencepunkt ved bestillingen af det andet sikkert dokumenterede Asmussenværk, prædikestolen i Ribe Domkirke 1596-97 (*DK Ribe* 438). Asmussen er ud over de to hovedværker tilskrevet mindre omfangsrige prædikestole i fynske landsbykirker, opbygget efter samme arkitektoniske principper og med lignende relief, der ofte har samme forlæg som de to. Det drejer sig om Mesinge 1594 (s. 4628), Munkebo

1597 (s. 4161), Skellerup 1597 (Svendborg A.), Stenstrup 1600-01 (*DK Svendborg* 2157) og Kølstrup 1610 (s. 4232).¹³¹ Alle (Ribestolen indbefattet) gentager Opstandelsesscenen fra Harndrup/Odense, mens Dommedagsscenen er unik blandt Asmussens værker.

Hvad angår bestillingen af stolen til Odense Sankt Knuds Kirke og dens komplette sammenhæng der, henvises der til beskrivelsen af denne kirke s. 577-580. I domkirken blev prædikestolen 1753 udpeget til kassation, og hensattes få år senere i adskilt tilstand i domkirkens materialhus. Ved en auktion i foråret 1759 blev en af delene købt for 16 rigsdaler af Christian Frederik von Gersdorff til Kærsgård, ejer af Fjelsted og Harndrup kirker, mens amtmand Hans Simonsen til Erholm erhvervede de to andre dele for 15 rigsdaler (s. 580). Delen, som von Gersdorff købte, må antages at være opsat i Harndrup kort efter erhvervelsen. Harndrupstolens proveniens i en Odensekirke blev endnu erindret 100 år senere, idet biskop C. T. Engelstoft ved en visitats i kirken 1866 blev fortalt, at prædikestolen skulle være 'halvdelen af Sortebrødre Kirkes prædikestol i Odense'. Engelstoft mente selv, at der kunne være tale om Gråbrødre Kirke.⁴⁸ Stolen er første gang nævnt i litteraturen i tredjeudgaven af Trap (1899), hvor den affejes som et 'tarveligt arbejde', mens delene i Rørup og Gelsted til sammenligning omtales henholdsvis som 'et ret godt renæssancearbejde' og i neutrale vendinger.³⁸ De to sidstnævnte stole blev af museumsinspektør Chr. Axel Jensen 1911 udlagt som beslægtede med Jens Asmussens værk i Ribe Domkirke,¹³² mens hans yngre kollega Victor Hermansen ved en besigtigelse af herredets kirker 1924 (sammen med Chr. Axel Jensen) kunne konstatere, at Harndrupstolen måtte være 'af samme mester som Gelsted- og Rørupstolen'. Hermansen var af den opfattelse, at Harndrupstolen kun var 'delvist bevaret' og noterede sig ligesom C. T. Engelstoft, at 'stedlig tradition siger, at stolen stammer fra en Odensekirke'.¹¹⁴ I forbindelse med en let istandsættelse af prædikestolen 1954, hvis snedkermæssige aspekt i det væsentlige bestod i sammenlimning og udbedring af profiler og fornyelse af dækpladen samt tilføjelse af en lodret egeplanke for enden

Fig. 51. Billedskærer Jens Asmussens signatur »(I)A«, detalje af Opstandelsesrelieffet (s. 6952, jf. fig. 49). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *The signature of the woodcarver Jens Asmussen »(I)A«, detail of the Resurrection relief.*

af første fag som tilslutning til trappen, foretoges en afrensning af flere lag fernis og lignende overfladebehandling. Det blev derved muligt for konservator Mogens Larsen at erkende Opstandelsesrelieffets indskårne signatur »IA«, hvad der sammen med 'billedskærerarbejdets fine kvalitet og stolens søjlerigdom' fik ham til at opfatte signaturen som tilhørende 'billedsnideren' Jens Asmussen, Odense.¹³³ Den rette sammenhæng mellem prædikestolene i Harndrup, Gelsted og Rørup samt deres fælles proveniens i Odense Skt. Knuds Kirke blev dog først fastlagt af Birgitte Bøggild Johannsen i begyndelsen af 1990'erne i forbindelse med *Danmarks Kirkers* beskrivelse af Odense Skt. Knuds Kirke (jf. ovf.).¹³⁴

†*Prædikestol*, omtalt 1589 af biskop Jacob Madson, der noterede, at den stod i skibets østende: »Prædikestoel neden Choret«. ¹⁸ Den er siden kun omtalt 1723, da trappen var i stykker.²⁷

†*Prædikestolsbeklædninger*, af rødt fløj, omtaltes tidligst 1854;¹³⁵ den seneste blev fjernet 1954.³⁰

Fig. 52. Dateringen »1651« og initialer »PMS«, detalje af stolestade i sydrækken (s. 6958, jf. fig. 31). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – The date »1651« and initials »PMS«, detail of pews in the south row.

Stolestaderne (jf. fig. 31), der omfatter 13 stader i nord og 14 i syd, er opstillet 1954 med genbrug af 12 gavle og låger i senrenæssancestil fra 1651 (fig. 53). Disse gamle dele står østligst, henholdsvis otte gavle og ni låger i nord samt fire gavle og tre låger i syd. De 97 cm høje plankegavle har påsatte, joniske pilastre, hvis postamenter og prydbælter prydes af enten beslagværk eller rankeslyng i fladt relief, mens frisepartiet er glat og afsluttes af tandsnit. På et af postamenterne ses det indskårne årstal »1651« sammen med reliefskårne, sammenskrevne initialer »PMS« (fig. 52), der muligvis tilhører snedkeren.¹³⁶ Lågerne (93×40 cm) udgøres af højrektangulære fyldinger, hvis øvre rammestykke har volutudskæring omkring forskellige relieffer (mandshoved, træ, liljeornament, dog hyppigst muslingeskal og bruskværk). Gavle og låger er 1954 tilføjet vangestykker af hensyn til den forøgede sædebredde. Tilføjelserne har mørkegrå bemaling, mens såvel gavle som låger står med en lysegrå bemaling. På gavlfriserne

Fig. 53. Stolestadegavle og -låge fra 1651 (s. 6958, jf. fig. 31). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Pew ends and door from 1651.

markerer en nummerering med sort kursivskrift, »N° 1« til og med »N° 12«, desuden den oprindelige placering i nordrækken (jf. ndf.). Stafferingen, der er afdækket 1954 og opfrisket 1988,²³ hidrører muligvis fra 1738. Såvel gavle som låger har oprindeligt stået i blank eg. Over den nuværende staffing fandtes en perlegrå bemaling, antagelig fra 1839 og den yngste bemaling, inden stykkerne 1892 blev henlagt på loftet.⁹⁸

De resterende gavle fra 1954, af samme højde som de gamle, har hjørnelisener og flad afslutning. Mod væggene står enkle endestykker, i nordrækkens vestende dog tre ældre stykker med trekantgavl og konsolfrise.¹³⁷ Alle stole har fyldingsryglæn med gråt rammeværk samt blå og rødt på henholdsvis for- og bagside af fyldingerne.

(†) *Stolestader*. De 1954 genbrugte renæssancegavle og -låger (jf. ovf.) stod oprindeligt i nordrækken, hvor de mod væggen sluttede sig til et fyldingspanel med tandsnitsgesims. De skulle ifølge synet 1862 forsynes med ryglæn.⁷⁴ I sammenligning med nordrækkens stole blev sydrækkens o. 1885 beskrevet som 'yderst tarvelige og uden anden prydelse end den påstrøgne perlefarve'. De har antagelig været nyere end nordrækkens. Supplerende stole blev 1866/67 opsat i kirkens vestende, der hidtil havde fungeret som gravkapel (jf. s. 6968).¹² Samtlige stole blev fjernet ved hovedistandsættelsen 1892, idet gavle og låger fra nordrækken dog blev bevaret på loftet (jf. ovf.).¹¹⁴

På kirkeloftet henstår nu et frontpanel(?) med to (oprindeligt tre eller flere) fyldingsfag og et gavlstykke, tilsammen 133×107×23 cm.¹³⁸ Gavlstykkets inderside har groft udskåret, glat skjold og derover en stiliseret muslingeskal samt en fals midtpå, der kunne tale for, at stykket har været brugt som sæde. Det samme er tilfældet for to lignende stykker (begge 110×23 cm), der ligeledes findes på loftet. Det ene minder om det førnævnte, mens det andet har en oversavet, knækket arkadeudskæring. Stykkerne på loftet har grå bemaling.

† *Stolestader* (jf. fig. 30), 1892, tegnet af J. Vilhelm Petersen, ganske enkle med plankegavle og -ryglæn, førstnævnte rundbuede med forsænket bueslag.

Præste- og degnestole (jf. fig. 33) er opstillet på hver side af alteret med frontpaneler og låger i flugt med alterbordsforsiden. Begge stole står med blå marmorering på hvid bund og lyseblåt rammeværk, en staffing fra 1738 som blev afdækket ved en istandsættelse 1954.

Præstestolen i korets nordøsthjørne fra 1638 består af et frontpanel (103×101 cm) med pult mellem to 132 cm høje gavle, en flankerende låge (103×57 cm) og et rygpanel (169×85 cm) over en slagbænk (165×40 cm, 55 cm høj). Desuden en klapskammel (til brug ved skriftemål) monteret på alterbordspanelets nordside. Frontpanelets to højrektangulære fyldinger kantes af profilerede rammestykker og lågens fylding af glatte. Tandsnit og æggestav kanter den gennemløbende frise med reliefversaler: »Her Klavs Ien-

Fig. 54. Nordsiden af alterbordspanel o. 1600, med marmoreret bemaling fra 1738 (s. 6940, jf. fig. 33) og klapskammel til præstestol (s. 6959). Foto Mogens Larsen 1954. I NM. – The north side of the Communion table frontal, c. 1600, with marbled paintwork from 1738 and a folding seat serving as the priest's chair.

sen Kailding sognen prest anno 1638«, dvs. sognepræst Claus Jensen Colding. Præstestolens søndre gavl prydes af en pålagt pilaster med skællagte kannelurer og pærestavskapitel samt et postamentfelt, hvis ornament nu mangler.⁸⁹ To tandsnitslister indrammer det glatte friseparti, hvis sider er udsavet som profilkonturer (hullet mellem kvartstave). Derover et trekantet topstykke med karnistænder. Et tilsvarende topstykke findes på den ellers glatte, nordre gavl. Rygpanelet på korets østvæg med fire fag højrektangulære fyldinger har rammeprofiler svarende til frontpanelet.

Præstestolens skårne datering passer i øvrigt med kirkeværgernes regnskabsaflæggelse i april 1638, da en ny præstestol blev fremhævet blandt de største udgifter i det forgangne regnskabsår.²⁸ Den nuværende placering er antagelig den oprindelige.¹³⁹ Farvearkæologiske undersøgelser viser, at præstestolen indtil 1738 stod umalet bortset fra en grøn bund i frisens reliefindskrift, samt at marmoreringen blev overstrøget med gråt (antagelig 1839), mens en mørkebrun egetræsådring antagelig var fra 1892.⁹⁸ Stolen var tidligere forsynet med gardin (jf. fig. 30 og 79).

Degnestolen i korets sydøsthjørne, fra 1621, består af et frontpanel (102×92 cm) med pult, en 130 cm høj gavl og en låge (102×53 cm). Både frontpanelet med to fag højrektangulære fyldinger og lågen med én fylding har gesims med konsolfrise og tandsnit. Disse profiler går igen på gavlens spidse trekantfronton, der rummer indskårne versaler: »HI/RQ«. Forneden på den glatte gavl læses tilsvarende »P:C:L:« over årstallet »1621«, der må datere stolen. Ingen af forkortelserne kan umiddelbart opløses. Stolen synes at være blevet beskåret for at passe ind, og har da sikkert oprindeligt stået mere vestligt i koret.⁸⁹ Degnestolen stod umalet indtil 1738. Dens vægpanel var 1835 brøstfældigt.¹⁹ Den fik (antagelig 1839) en grå bemaling og (antagelig 1892) en mørkebrun egetræsådring.⁹⁸ Degnestolens nuværende placering er tidligst omtalt o. 1885.⁶⁹ Et stykke panel blev fornyet 1903 pga. svampeangreb.¹² En ca. 150 cm lang klapskammel, der henstår på kirkens loft, stammer formentlig fra degnestolen.

Vægpaneler. Korets nordvæg dækkes af et 140 cm højt fyldingspanel af fyrretræ fra 1576 (jf. fig. 33). De otte fag slanke, højrektangulære fyldinger har hulkelprofiler og affasning forneden. Panelet har blå og hvid marmorering fra 1738 som de tilstødende stykker. Det øvre rammestykke bærer desuden hvid frakturindskrift, hvoraf indledningen (ligesom faget) er en rekonstruktion fra 1954: »[Kommer Hid Til Mig Alle I Som Arbeyde Og Ere Besuærede, og Jeg vil Vederquege Eder Math: XI.V.28« (Matt. 11,28).³⁰ Derefter følger stafferingens datering »1738« (jf. signatur på altertavlen s. 6944). Farvearkæologiske undersøgelser har vist, at panelet oprindeligt stod umalet bortset fra en sort temperafarve på fyldingsprofi-

Fig. 55. Pengeblok o. 1800(?) (s. 6961). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Poor box*, c. 1800(?).

lerne og en sortmalet versalindskrift på det øvre ramkestykke, der som nu var fra Matt. 11,28. Et afsluttende fragment af indskriften er bevaret i form af dateringen »1576«. Yngre bemalinger, antagelig fra 1839 og 1892, var henholdsvis grå og mørkebrune.⁹⁸ Panelet blev istandsat 1954 ved Mogens Larsen, der samtidig udførte nye paneler til sydvæggen, og den søndre del af østvæggen med en staffering tilpasset, men ikke efterlignende marmoreringen fra 1738.¹⁴⁰

† *Vægpanel*, 1892, på korets sydvæg.¹⁴¹

Armstol til præsten, skænket 1956 af gårdejer Th. Jeppesen, Harndrup.¹² Den 95 cm høje stol i blank eg har enkle udsavninger i skønvirkestil. Rygbrættet har svejftet afslutning og gennembrudt kringleornament. Vangebenene med gennembrudte trekløverbuer og rundstok som arm-læn er fastgjort til sædet med dekorative, gennemstukne trænaglesamlinger. Hynde med lyst stofbetræk. En lignende stol findes i Særslev (s. 5969).

Brudestole, antagelig skænket 1956 af gårdejer Th. Jeppesen, Harndrup.¹² Fire stole af lakeret eg med lyreformet og kanneleret rygsprosse og læderbetrækket sæde (med messingsøm); nu opstillet i henholdsvis våbenhuset og ligkapellet.

Løse stole, o. 1975, tegnet af arkitekt Jens Houmøller Klemmensens, af blank eg, med fornyet, blåt stofbetræk på sæde og ryg.

Løse †*bænke* i koret til brug ved skriftemål omtales 1836.¹⁹

Servante, 1903/04,¹² en 85 cm høj blikcylinder med lys egetræsådring, en udbredt type (jf. f.eks. s. 5124); opbevares på loftet.

†*Monstransskab*(?), et stort skab blev ødelagt og plyndret under Grevens Fejde 1534–36 ifølge biskop Jacob Madsen: »1 stor Skab synder slaget i Feiden oc taget Kalken bort«.¹⁸

Pengeblok (fig. 55), o. 1800(?), en udhulet, firkantet egeblok, 82×23×23 cm, med to omløbende jernbeslag. Oversidens hængslede låg har pengetragt og lås til to nøgler, der yderligere er sikret ved et kraftigt overfaldslukke til aflåsning med hængelås. Oversidens kappe og de to omløbende beslag er udsmykket med neglesnitslignende ornamenter og kors med to tværarme. Opstillet i skibet ved indgangen.

Fig. 56. Klingpung, antageligt fra 1700-tallet (s. 6961). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *Collection purse, presumably from the 1700s.*

Pengebøsse, o. 1850, af jernblik, kubisk, 14×11×8 cm. Det hængslede låg har lille tragt, mens forsiden har lås til én nøgle og bagsiden øsken til ophæng. Der ses rester af sort bemaling og frakturindskrift: »... de Fattige«. Yderligere en †*pengebøsse* (jf. fig. 30) omtales 1955.²³

†*Pengetavle*, nævnt 1699: »De Fattiges Taufle er af it Stycke (...) Træ«.⁹⁰

Klingpung (fig. 56), antagelig fra 1700-tallet, 98 cm lang. Skaftet er af jern og har profileret greb samt to huller til montering af en bjælde i den modsatte ende. Den fornyede røde fløjlspose har guldkvast og -kant.

En middelalderlig jernbunden *dørfloj* (fig. 58), 1505, er udført og signeret af Per Smed. Den rektangulære fløj på 202×146 cm er konstrueret af fire ca. 5 cm tykke egeplanker (tre brede og en smal), noget usædvanligt samlet med bladede samlinger (og desuden med to nye tværrevler på bagsiden).¹⁴² På forsiden er plankernes samlinger dæk-

ket af indfældede jernskinner.¹⁴³ Tværs herover ligger ni rette jernbånd (heraf to gangjern), ca. 5 cm brede og dekoreret med krydsskraving. Af de otte bæltter mellem båndene udfyldes det øvre og de to nedre af bølgende liljefriser, mens resten har indskrift med 14–17 cm høje, smedede minuskler: »hielp lh(e)(su)s M(aria) An(n)a beer for Per smed ha(n) ba(n)t mek an(n)o d(omi)ni mdv« (Hjælp, Jesus, Maria og Anne, bed for Per Smed, han bandt

mig år 1505).¹⁴⁴ Hver linje indledes og afsluttes af et bølge- eller liljeornament; desuden enkelte vultornamenter som skilletegn. Det halvcirkulære dörgreb, der prydes af zigzagornamentik og knopper svarende til dørens halvkugleformede sømhoveder, sidder i et kvadratisk beslag med trekløverfligede hjørner. Tilsvarende flige flankerer det højre rektangulære låseblik. På dørens bagside findes den oprindelige lås med hylster af eg, ca. 52×24×15

Fig. 57. Bagside af jernbunden dørføj 1505, med bladede samlinger af plankerne (s. 6961, jf. fig. 58). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – *The back of the iron-bound door wing, 1505, the planks joined in splice joints.*

Fig. 58. Jernbunden dørfløj fra 1505 med indskrift, signeret af Per Smed (s. 6961). Foto Arnold Mikkelsen 2022. –
Iron-bound door wing from 1505 with inscription, signed by Per Smed.

Fig. 59-60. 59. *Nøgle til jernbunden dørfløj 1505 (s. 6964). I Humlemagasinet, Harndrup. Foto Arnold Mikkelsen 2023. 60. Kasselås på jernbunden dørfløj 1505 (s. 6962, jf. fig. 57). Foto Arnold Mikkelsen 2022.— 59. *Key to iron-bound door wing, 1505. 60. Rim lock on iron-bound door wing, 1505.

cm (fig. 60). Et greb er monteret herpå, ligesom der sidder et nyt greb i nøglens sted. Såvel træværk som smedjern står ubemalet.

Døren er en af 11 jernbundne, skriftprydede døre fra middelalderen, som er bevaret på Fyn.¹⁴⁵ Den er tidligst omtalt i præsteindberetningen 1755 (med en ret præcis gengivelse af indskriften).¹⁴⁶ Den blev 1892 taget ud af brug, fjernet

fra sin oprindelige plads på indersiden af skibets syddør og opsat på våbenhusets vestvæg, mens låsen blev henlagt på loftet.¹⁴⁴ 1954 blev døren istandsat og genindsat i døråbningen, men på ydersiden.¹⁴⁷

*Nøgle (fig. 59) fra den ovennævnte dør, en 35,5 cm lang rørnøgle af jern, med todelt kam og bredovalt greb med tre ringled. Den antagelig

Fig. 61. Skibets syddør set fra våbenhusets indre med jernbunden dørfløj (s. 6961, jf. fig. 58). Foto Arnold Mikkelsen 2023. — South door of the nave seen from the porch with iron-bound door wing.

senmiddelalderlige nøgle er af samme type som Fjelsteds (s. 6892) og Gelsteds (Vends Hrd.). I Humlemagasinet, Harndrup.

Våbenhusets *udvendige* dørfløj fra 1954,²³ er fladbuet, med planker i rammekonstruktion. Matsort bemaling.

Orgel (fig. 62) 1977, med otte stemmer, ét manual og pedal. Bygget af Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl. Disposition: Manual (C–g³): Principal 8', Fugara 8', Gedakt 8', Oktav 4', Rørfløjte 4', Spidsfløjte 2, Mixtur 3–4 kor. Pedal (C–f¹): Subbas 16'. Pedalkobling. Orglet er opstillet i skibets nordvesthjørne (på stolestadernes bræddegulv) med østvendt spillebord og facade. Facaden, der er tegnet af Ebbe Lehn Petersen, har gitterværk med klingende facadepiber fordelt på et stort (næsten kvadratisk) felt og et 'pedaltårn', der også har facadepiber mod syd. Det smalle rammeværk har grå bemaling, antagelig fra 1977. Gitteret er rødt og de nedre fyldinger blå.

†*Orgel* 1887 med tre stemmer. Bygget af Frederik Nielsen, Aarhus. Disposition: Gedakt 8', Fugara 8', Principal 4'. Oprindeligt placeret i skibets nordøsthjørne (jf. fig. 30), over for prædikestolen, med sydvendt facade og spillebord. 1892–1915 var orglet flyttet fra kirken til skolen.¹⁴⁸ Det blev 1929 placeret i det sydvestlige hjørne.¹⁴⁹ Den tredelte facade, med højere og fremskudt midterparti over spillebord, havde oprindeligt rundbuede felter, med attrappiber formentlig af bemalet træ. Orglet blev repareret 1954, og facaden ændredes i den forbindelse (ved arkitekt Axel Jacobsen), så den fik rektangulære felter,³⁰ og attrappiberne blev erstattet af et gitterværk. Orglet var ikke forsynet med elektrisk blæser.¹⁵⁰ Orglet kom 1977 i privat eje, skiftede siden ejer et par gange og måtte i 1990'erne kasseres som følge af ormeangreb.¹⁵¹

Fem *salmenummertavler* (jf. fig. 30–31), o. 1875(?), 105×47 cm, til skydenumre i syv rækker adskilt af

Fig. 62. Indre set mod vest. Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Interior looking west.*

Fig. 63. *Lysekrone 1923 (s. 6966). I Humlemagasinet, Harndrup. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Chandelier, 1923.

rillede halvstavslister og med glat, klokkeformet gavl.¹⁵² En tilsvarende, men mindre tavle med seks rækker (93×45 cm) er kommet til 1960.²³ Grå bemaling.

Præsterækketavle, o. 2010, svarende til Fjelsteds (s. 6895), en glat plade med kronliste, 110×60 cm. Navne på præster siden 1572 er anført med hvid antikvaskrift på sort bund. Ophængt i våbenhuset.

En *kirkestævnetavle i præstegården stammer rimeligvis fra Harndrup Kirke.²³ Tavlen fra o. 1850-75 er bredrektangulær, 28×17 cm, med hvid skriveskrift på sort bund: »Kirkestevne«.

Syv *lysekroner* (jf. fig. 31), 1996,¹⁵³ ringkroner af messing med ni nedadvendte blus; ophængt i skibet og våbenhuset. Suppleret af spots i koret.

**Lysekrone* (fig. 63 og 87), 1923, udført af håndværkere i Harndrup, en kvadratisk og svagt nedadbuget plade af sortmalet smedjern, ca. 68×68 cm, med nopret overflade og kartoucheagtige indhak i kanterne. Fem elektriske blus (oprindeligt med glaskupler) hænger fra trærosetter, fire små af blankt træ og en stor i midten med sort kantbemaling, der udsparer en strålekrans. Ophængt består af fire jernkæder. Kronen var ophængt i skibet sammen med to andre tilsvarende (jf. fig. 32) og blev taget i brug ved en festgudstjeneste 6. dec. 1923.¹⁵⁴ Efter kassationen 1954 er dette eksemplar overgået til Humlemagasinet, Harndrup.¹⁵⁵

†*Petroleumslamper* (jf. fig. 30), 1892(?), tre styk eller flere, ophængt i skibet; kasseret 1923 (jf. ovf.).

†*Lamper*, 1954, seks PH-kuppelpendler i hvidmatteredet glas, ophængt i skibet; kasseret 1996.²²

To †*lampetter* (jf. fig. 32), 1923, af smedjern, med tre nedadvendte elektriske blus; opsat ved skibets syddør.⁹² Kasseret 1954.¹⁵⁶

Gulvstage, nyere, 133 cm høj femstage lavet af snedkermester Orla Gøhns, Harndrup, af blank eg med ophøjet kors på skaftet.¹⁵⁷

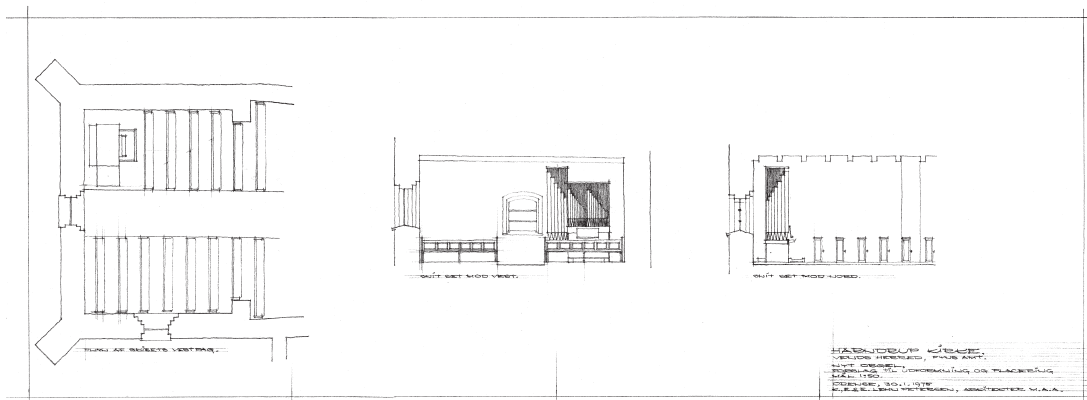

Fig. 64. Forslag til nyt orgel (s. 6965). 1:300. Målt og tegnet af Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen 1975. I NM. – *Proposal for a new organ.*

†*Ligbårer*. 1) Omtalt 1699, da den stod i våbenhuset;⁹⁰ formentlig den samme, der i 1720'erne var brøstfældig.²⁷ 2) Omtalt 1808, da den stod i våbenhuset, hvor den sammen med to stiger var med til at gøre dette 'uryddeligt'.¹⁹

Klokke (fig. 66), 1849, støbt af M. P. Allerup i Odense, og bekostet af kirkeejer Axel Hardt, 64 cm i diameter. Om halsen løber bladfrise og derunder versalindskrift (mellem glatte lister): »Støbt af M. P. Allerup i Odense bekostet af A. Hardt 1849«. To lister ved overgangen til slagringen. Ophængt i slyngebom af eg i klokkestolen i tårnet over våbenhuset. Klokken blev ophængt 1850.¹⁹

†*Klokker*. 1) En lille klokke på 1 skippund og 4 lispund (192 kg), afleveret ved klokkeskatten 1528-29.¹⁵⁸ 2) Omtalt 1589 (»1 Clok«), antagelig ophængt i spiret over våbenhuset¹⁸ ligesom det var tilfældet 1699 (»Ofven udi Vaabenhuset, Er én liden Klocke«).⁹⁰ Det var antagelig samme klokke, der fik en skade i vinteren 1754-55 og derfor blev taget ned for at blive omstøbt.¹³ 3) O. 1755 (jf. ovf.), omtalt som ubrugelig 1810 og formentlig taget ned to år senere.¹⁹ 4) Ophængt efter 1816, da der stadig manglede en klokke, selvom sognets beboere 1815 havde truet med at tilbageholde tienden og selv anskaffe en klokke.¹⁹ Danske Kancelli pålagde 1816 kirkeejerne at afhjælpe problemet.¹⁵⁹ Klokken, der var den første af tre på hinanden følgende, dårligt støbte klokker, revnede 1826 og blev sendt til omstøbning.¹⁹ 5) 1828 eller senere, var revnet 1843 og

Fig. 66. Klokke, 1849, støbt af M. P. Allerup i Odense (s. 6967). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – Bell, 1849, cast by M. P. Allerup in Odense.

blev sendt til omstøbning.¹⁹ 6) 1844/45, revnede allerede 1848 og blev sendt til omstøbning.¹⁹

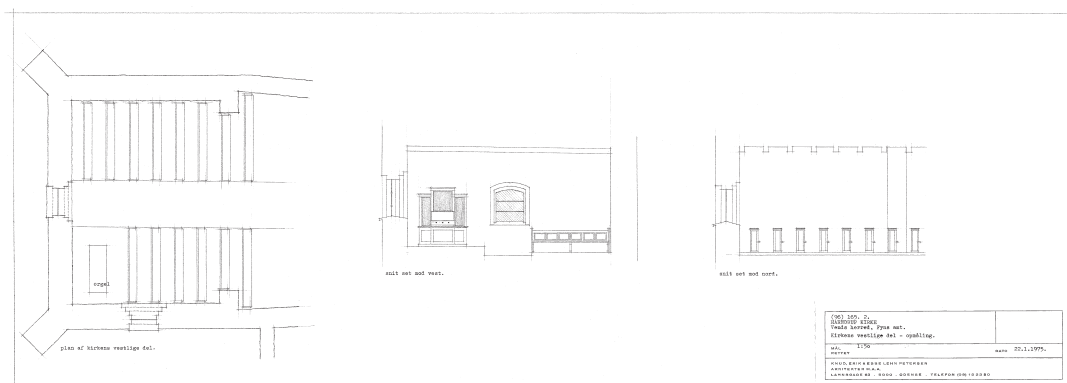

Fig. 65. Opmåling af tårnet 1877 (s. 6965). 1:300. Målt og tegnet af Knud, Erik og Ebbe Lehn Petersen 1975. I NM. – Scale drawing of tower, 1877.

GRAVMINDER

Ifølge præsteindberetningen 1755 fandtes der ingen 'inskriptioner, epitafier eller monumenter'.¹⁶⁰ Senere er tilkommet en mindetavle 1760 fra et †gravkapel foruden en nyere *mindekrans. På kirkegården findes flere monumenter af støbejern foruden over kirkeejere.

Fig. 67. Mindetavle 1760 fra †Christian Frederik von Gersdorffs gravkapel (s. 6968), med våbener for Christian Frederik von Gersdorff (1697-1759) og hans hustru Anne Trolle Holck (1700-28) og Pallene Trolle Urne (1711-76). Foto Arnold Mikkelsen 2022. – *Memorial tablet, 1760, from the mortuary chapel of †Christian Frederik von Gersdorff, with the arms of Christian Frederik von Gersdorff (1697-1759) and his wives Anne Trolle Holck (1700-28) and Pallene Trolle Urne (1711-76).*

†*Christian Frederik von Gersdorffs gravkapel.* Oberst Christian Frederik von Gersdorff (1697-1759) til Kærsgård, der var kirkeejers fra 1727 (jf. s. 6915), lod kirkerummets vestende indrette som gravkapel. Dette skete rimeligvis i forbindelse med istandsættelsesarbejderne 1738 (jf. s. 6939). Ifølge sognepræstens beskrivelse af kirken 1755 havde von Gersdorff nemlig 'afskilt' en begravelse over jorden 'for nogle år siden'.¹³ Kapellet optog omtrent en femte- eller sjattedel af pladsen i kirken. Det var afsondret ved en muret skillevej, der kun var halvt så høj som kirkerummet og kronedes af et trægit-ter. Der var adgang fra kirken gennem en dobbeltfløjet dør.¹⁶¹ Den første begravelse i kapellet var Christian Frederik von Gersdorffs spæde barnebarn Elene Rosenvinge, hvis †kiste blev indsat 1754.¹⁶² Yderligere to †kister blev indsat, antagelig Christian Frederik von Gersdorff selv og hans anden hustru Pallene Trolle Urne (1711-76).¹⁶³

Ved kirkesynet 1814 blev det første gang, med henvisning til forordningen af 1805, foreslået at rydde begravelsen for at indrette stolestader 'i den lille kirke' til den voksende befolkning.¹⁹ Sagen blev atter rejst 1835, men der skete ikke yderligere før 1866, da kapellets tre †kister blev genbegravet på kirkegården (jf. kirkegårdsmonument nr. 12) og gravkapellet sløjfet, hvorefter der blev opstillet stolestader.⁷⁴

Til gravkapellet hørte en *mindetavle* (fig. 67) fra 1760 af let rødlig sandsten, 152×76 cm. Midten prydes af von Gersdorffs våben i lavt relief (med skraveret tinktur). De øvre hjørner har våbener for Holck (tv.) og Urne, tilhørende henholdsvis von Gersdorffs første hustru Anne Trolle Holck (1700-28) og hans anden hustru Pallene Trolle Urne (1711-76). Indskriften med indhuggede versaler omfatter ingen gravskrift, men fastslår arvingernes ejerskab til begravelsen efter en bortauktionering af kirken 1760, hvorved de nye ejere påtog sig vedligeholdelsen af kapellet.¹⁶⁴ Indskriften afsluttes med et skriftsted: »V17.15 Ieg skal skue Guds ansigt i retfærdighed og mættes naar (jeg) opvaagner efter hands bile(de)« (Sl. 17,15).¹⁶⁵ Stenen var oprindeligt opsat inde i gravkapellet.¹⁶⁶ Ved genbegravelsen af kisterne på kirkegården 1866 blev den lagt som monument derover.¹⁶⁷ Den er siden 1954 opsat på østvæggen i våbenhuset i jernankre.¹⁶⁸

Fig. 68. *Mindekrans (s. 6969), 1914, over kirkeejer og lærer Jørgen Kristensen (1842-1914). I Humlemagasinet, Harndrup. Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Memorial *wreath, 1914, of the church owner and teacher Jørgen Kristensen (1842-1914).*

*Mindekrans (fig. 68), 1914, over kirkeejer og lærer Jørgen Kristensen, (*29. marts 1842), †3. apr. 1914. Der er ikke tale om en konventionel krans, men om en ca. 30 cm høj bøgegren og et ca. 16 cm højt latinsk kors, begge dele af sølv og sidstnævnte med indgraveret skriveskrift: »Kirkeeier Lærer J. Kristensen †3 April 1914. Fra Skolebørn i Harndrup.« Indsat i glas og sortmalet profilramme, 51×44 cm. I Humlemagasinet, Harndrup.

Kirkegårdsmonumenter. 1) (Fig. 69), o. 1846, over Maren Simensen, f. Mortensdatter, *9. jan. 1778, †26. juni 1846. Sortmalet støbejernskors, 90 cm højt (fraregnet det nedgravede fodstykke), med hulkelfileret kant og korsender udformet som tredobbelte liljer. Der er små liljeornamenter ved korsskæringen (jf. nr. 3).¹⁶⁹ Personalia med versaler og tilsvarende på bagsiden: »Velsignet være dit minde«. På kirkegården nord for skibet.

2) (Fig. 70), o. 1846, over Johanne Mortensdatter fra »Kiælemose«, *april 1772, †29. sept. 1846. Kølbuets støbejernsplade, 103×44 cm, kantet af slanke, ottekantede søjler med profilkapitæler. Bueslaget har krabbeblade på overkanten og

Fig. 69. Kirkegårdsmonumenter af støbejern. Nr. 1 (th.), o. 1846, over Maren Simensen, f. Mortensdatter (1778-1846) (s. 6969) og nr. 5 (tv.), o. 1861, over Jens Simonsen, (†1861) (s. 6970). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Cast iron churchyard monuments. No. 1 (right), c. 1846, of Maren Simensen, née Mortensdatter (1778-1846), and no. 5 (left), c. 1861, of Jens Simonsen (†1861).*

Fig. 70. Kirkegårdsmonument nr. 2, o. 1846, af støbejern, over Johanne Mortensdatter (1772-1846) (s. 6969). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument no. 2, c. 1846, in cast iron, of Johanne Mortensdatter (1772-1846).*

krones af en fiale med rundbuet trekløverkors. Under bueslaget's stavværk findes indskrift med reliefversaler.¹⁷⁰ Foruden personalia et vers: »Altid tro med Gud og/ pligt for øie/ gik hun elsket livets/ veie frem/ tak for deelte kamp/ og ædel møie/ vi sa(m)les snart igien/ i bedre hiem«. Næderst citat fra 1 Joh. 4,19. Henstillet på loftet over skibet.

3) (Fig. 86), o. 1857, over bolsmand Jens Marcussen, *15. apr. 1791 i »Harritzlev«, †26. dec. 1856 i Harndrup. Støbejernskors, 89 cm højt

(fraregnet det nedgravede fodstykke), af samme type som nr. 2 og med samme skrifttype.¹⁷¹ På bagsiden: »Fred med dit støv«. Der er rester af sort bemaling. I lapidarium øst for våbenhuset.

4) O. 1857, over Hans Martinussen, *15. aug. 1807, †1. marts 1857, ejer af Harndrup Mølle. Nyklassicistisk cippus af grå sandsten med ornamenter af indfældet hvidt marmor, 79×64×33 cm. Den lave trekantgavl med akroterier (over bladprydet karnisgesims) kronet af et 70 cm højt marmorkors med egekrans som fodstykke. På hjørnerne er indfældet fakler, der slukkes, mens forsiden har 'farvelhænder' og olielampe henholdsvis over og under den 44×42,5 cm store indskrifttavle. Denne har personalia med indhugget antikva og desuden en mindeindskrift: »Farvel forklarede Aand! Savnet og begrædt/ af Forældre af Sødskende og Venner er Du/ indgaaet i en bedre Verden hvis Porte have/ opladt sig for Dig! Naadens Gud lade dem/ engang oplade sig for os, der sørge over/ din Bortgang og gjen samle os med Dig/ i de lyse Boliger i Frelsen/ og Udødelighedens salige Hjem! I Jesu Navn Farvel!« På kirkegården syd for våbenhuset.

5) (Fig. 69), o. 1861, over Dannebrogsmænd Jens Simonsen, †14. juni 1861, 87 år gammel, sat af hans børn. Sortmalet støbejernskors, 89 cm højt (fraregnet det nedgravede fodstykke), med retkantet profil og ender med tre spidse flige omkring relieffer af valmuekapsler i vifteform.¹⁷² Forsiden har personalia med versaler, bagsiden 'farvelhænder'. På kirkegården nord for skibet.

6) O. 1862, over Niels Madsen, 'af Harndrup Mølle', *3. dec. 1789, †5. maj 1862. Karnisprofigeret liggesten af grå sandsten, 99×63 cm, med indfældet hvidt marmorkors og ditto tavle, 68×45 cm, der har indhugget og sortmalet antikva. På kirkegården syd for våbenhuset.

7) O. 1863, over Martinus Hansen, *1779 i Harndrup Mølle, †1820 samme sted, og hustru Anne Hansdatter, *1783 i Fjelsted, †1863 i Harndrup Mølle. Monumentet svarer til nr. 6 og har samme dimensioner. På kirkegården syd for våbenhuset.

8) O. 1879, over kirkeejers Hans Jakob Mehl, *2. nov. 1806 i Korsør, †3. sept. 1879 i Lykkes-

holm, og hustru Anna Elisabeth, f. Møller, *14. dec. 1806 på Gottersgæbe (Lolland), †28. okt. 1893 i Harndrup. Stenen er udformet som nr. 6, men lidt mindre (94×53 cm, marmortavlen 54,5×38,5 cm). På gravsted sydøst for koret.

9) O. 1914, over skolelærer og kirkeejer Jørgen Kristensen, *29. marts 1842 i Rostrup, †3. apr. 1914 i Harndrup. Groft tilhugget, buet stele af rødlig granit, 121×63×25 cm, med reliefhugget cirkelkors og fordybede, sortmalede versaler. På gravsted sydøst for koret.

10) O. 1924, over veteran fra 2. Slesvigske Krig Hans Hansen, *10. marts 1841, †8. aug. 1938, og hustru Ane Hansen, *11. aug. 1849, †11. marts 1924. Fladbuget stele af let rødlig granit, 100×46×20 cm, med cirkelkors i fladt relief og indhuggede, sortmalede versaler. I lapidarium øst for våbenhuset.

11) O. 1948, over kirkeejer og humlegrosserer Joh(anne)s Kristensen, *21. okt. 1878, †16. maj 1948, hustruen Dagmar Kristensen, *7. jan. 1881, †5. dec. 1969, og sønnen, grosserer og plantage-

ejer Svend Kristensen, *20. sept. 1913, †26. juli 1948. Kvadratisk stele fastgjort i to lavere vanger med aftrapning, af blå Rønnegranit, 155×90×28 cm, med påsatte bronzeversaler. På gravsted sydøst for koret.

12) 1977,²³ på von Gersdorffs gravsted i kirkegårdens nordvesthjørne, hvor tre †kister fra det sløjfede gravkapel blev genbegravet 1866. Natursten af rødlig granit, 56×47×20 cm, med påsatte bronzeversaler: »Gersdorffs gravsted Kærsgaard«. Stenen er sat til erstatning for den mindetavle fra 1760 (jf. s. 6968), der 1866–1954 markerede gravstedet sammen med et trægitter.¹²

På loftet opbevares to ca. 160 cm høje trækasser med form som gavlsteler (fig. 71). De har været benyttet til beskyttelse af kirkegårdsmonumentter om vinteren, den ene tilsyneladende til et †monument over gårdmand Harald Christensen (1876–1917) at dømme ud fra en løs, tværoval træplade med indskriften »Farvel Harald Christensen fra Venner«. Et eksempel på genstandstypen i brug fremgår af *DK Svendborg* 3732.

Fig. 71. Beskyttelseskasser o. 1920 til kirkegårdsmonumentter (s. 6971). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Protective cases, c. 1920, for churchyard monuments.*

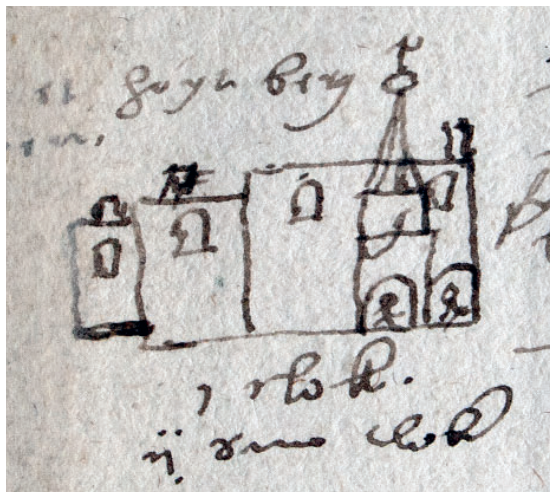

Fig. 72. Skitse af kirken i biskop Jacob Madsens visitatsbog. I RAO. – Sketch of the church in Bishop Jacob Madsen's Book of Visitations.

KILDER OG HENVISNINGER

Nedenfor er anført en oversigt over arkivalier eller utrykte kilder og litteratur anvendt i beskrivelsen af Harndrup Kirke. For en oversigt over arkivalier og litteratur samt forkortelser anvendt i Odense Amt i almindelighed jf. også s. 52–54 samt 56–59. Henvisninger til Danmarks Kirker, Kbh. 1933–, er angivet som DK, efterfulgt af betegnelsen for det pågældende amt; referencer inden for Odense Amt har dog kun sideangivelse.

Arkivalier. Rigsarkivet, København (RAK). Regnskaber 1433–1559. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528–29 (Regnskaber 1433–1559. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528–29). Danske Kancelli. Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager 1572–1650. Assens provstis regnskaber 1637–38 (DaKanc. Indlæg 1572–1650. Assens provstis regnskaber 1637–38). Danske Kancelli, 1. dept. Brevbog 1816 (DaKanc, 1. dept. Brevbog 1816). Rentekammeret. Reviderede regnskaber. Kirkeregnskaber. Regnskaber Fyn 1662–1837. Assens Provsti 1664–71 (Rtk. Rev. Rgsk. Kirkergsk. Assens Provstis kirkergsk. 1664–71).

Rigsarkivet, Odense (RAO). Bispearkivet. Synsforretninger over kirker 1718–35 (Bispeark. Synsforretninger 1718–35); Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812–43 (Bispeark. Indberetninger 1812–43); Vends Herreds Breve 1832–71 (Bispeark. Vends Herreds Breve 1832–71); Synsforretninger over kirker og præstegårde 1872–81 (Bispeark. Synsforretninger 1872–81). Vends Herreds provstiarkiv. Synsprotokol 1803–61, indført i Juitsprotokol 1682–1798 (Provstiark. Synsprotokol 1803–

61); Synsprotokol 1862–1970 (Provstiark. Synsprotokol 1862–1970); Breve fra Sognene: 29. Fjeldet-Harndrup 1882–1930 (Provstiark. Breve fra Sognene 1882–1930). Harndrup sogn. Kirkeregnskabsbog 1643–75 (Harndrup sogn. Kirkergsk. 1643–75). Pastoratsarkivet. Ministerialbog 1696 ff. (Pastoratsark. Ministerialbog 1696 ff.); Embedsbog 1893–1960 (Pastoratsark. Embedsbog 1893–1960); Tillysningsbog 1921–65 (Pastoratsark. Tillysningsbog 1921–65). Menighedsrådsarkivet. Forhandlingsprotokol 1904–81 (Menighedsrådsark. Forhandlingsprotokol 1904–81). Odense Sankt Hans Sogn. Ministerialbog 1705 ff. (Odense Sankt Hans Sogn. Ministerialbog 1705 ff.). Indslev pastoratsarkiv. Ministerialbog 1646 ff. (Indslev pastoratsark. Ministerialbog 1646 ff.). Fynbo landsting. Skøde- og panteprotokol 1646–1805 (Fynbo landsting. Skøde- og panteprotokol 1646–1805). Vends herredsfoged. Skøde- og panteprotokol 1798–1927 (Vends herredsfoged. Skøde- og panteprotokol 1798–1927). Lunde-Skam-Skovby Herredsfoged. Skøde- og panteprotokol 1804–39 (Lunde-Skam-Skovby Herredsfoged. Skøde- og panteprotokol 1804–39). Topografica. Fyn i alm. 3. Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743–71 (Topografica. Fyn i alm. 3. Indb. til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743–71).

Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. Harndrup Kirke.

Fig. 73. Skibets nordmur mod triumfmuren med forsenket felt (s. 6923). Foto Arnold Mikkelsen 2024. – North wall of the nave with depressed section, towards the chancel arch wall.

Fig. 74. Kirken og kirkehuset (s. 6920) set fra sydvest 1957. Foto i KB. – *The church and parish office seen from the south west.*

Humlemagasinet, Harndrup. Sager vedr. kirken.

Wedellsborg godsarkiv. Jordebog 1695 (Wedellsborg godsarkiv. Jordebog 1695).

Middelfart Kommune. Byggesagsarkivet.

Det Kongelige Bibliotek (KB). *Kallske samling.* 377, 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og Lolland af sognepræsterne til generalmajor og hofbygmester de Thura (*Kallske saml.* 377, 4°). *Ny kongelige Samling (NKS)* 736, 4°. Nogle optegnelser om kirkerne i Fyn og deres oldsager (*NKS* 736, 4°).

Nationalmuseet (NM). Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA). *Manuskripter.* C. T. Engelstoft, Kirkerne i Fyens Stift (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog). Begyndt 1853; Victor Hermansen, Klokkeskatterne af 1526 og 1601. *Notesbøger.* Søren Abildgaard II, 1762, 27. *Beretningsarkivet.* J. Vilhelm Petersen o. 1885 i afskrift (omgivelser, bygning og inventar); sognepræst M. C. Jensen 1890 (kirkegård); K. H. Holm 1893 (klokke); Victor Hermansen 1924 (inventar); M. Mackeprang antagelig 1926 (bygning); Mogens Larsen 1955 (inventar); Torben Grøngaard Jeppesen 1979 (helligkilde(?)); Fredningsstyrelsen 1982 (helligkilde(?)); Mogens Larsen 1991 (inventar); Jan Brøndsted 2002 (prædikestol); Ib C. E. Andersen 2003 (prædikestol); Hans Mikkelsen 2015 (kirkegård). *Korrespondance.*

Tegninger. *Nationalmuseet (NM).* Antikvarisk-Topografisk Arkiv (ATA). J. Vilhelm Petersen o. 1885-92 (plan, snit, opstalter og istandsættelsesforslag); Mogens Larsen 1954 (indskrift på vægpanel); Ebbe Lehn Petersen 1975 (planer og snit); John Bennetzen 1994 (prædikestol); Frede Nielsen 2002 (våbenhus).

Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. Harndrup Kirke: Axel Jacobsen 1953 (stolestader).

Humlemagasinet, Harndrup. J. Vilhelm Petersen o. 1885-92 (istandsættelsesforslag).

Litteratur. Rasmus Damkjær, *Harndrups historie*, Lokalhistorisk Arkiv for Ejby Kommune 1987 (*Damkjær* 1987). Birgitte Bøggild Johannsen, »Hvorledes Odense domkirkes prædikestol blev til træ«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1994, 98-113 (*Johannsen* 1994). Pedersen, *Harndrup Kirke*, Lokalhistorisk Arkiv for Ejby Kommune 1997 (*Pedersen* 1997).

Historisk indledning og omgivelser ved Lasse J. Bendtsen, bygningsbeskrivelse og kalkmalerier ved Thomas Fjelstrup Nielsen, inventar og gravminder ved Lasse J. Bendtsen, orgler dog ved Kristian Lumholdt. Engelsk oversættelse ved James Sander Manley. Korrektur ved Anne Frovin. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedsø. Redaktionen afsluttet november 2024.

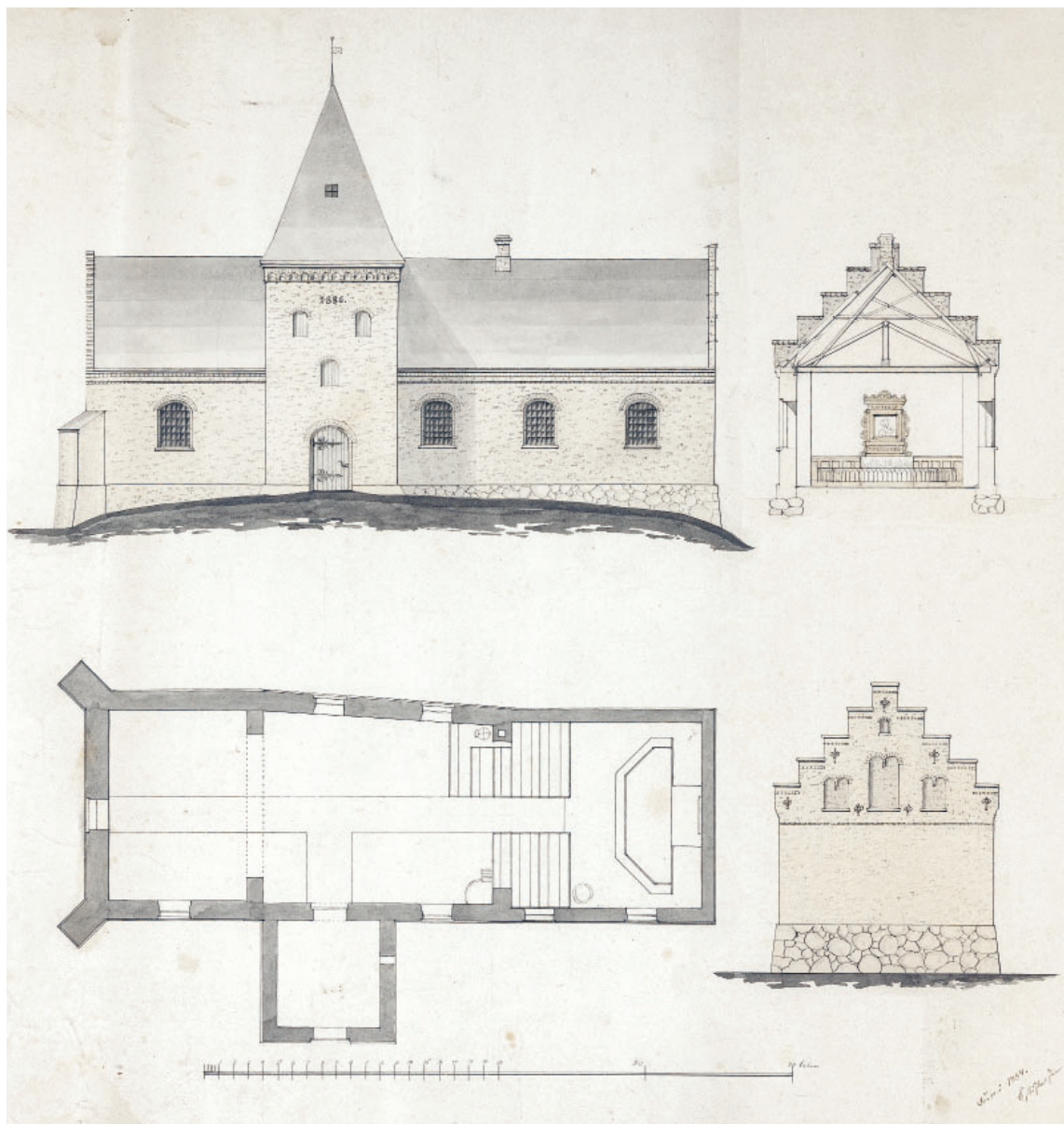

Fig. 75a-d. Forslag til ombygning. 1:300. a. Opstalt af sydfacaden. b. Tværsnit set mod øst. c. Plan. d. Opstalt af østfacaden. Tegnet af C. Michelsen 1884. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Proposal for rebuilding. a. Elevation of the south facade. b. Cross-section looking east. c. Plan. d. Elevation of the east facade.*

¹ Peder Terpager, *Ripæ Cimbrica seu Urbis Ripensis in Cimbria sita Descriptio* (...), Flensburg 1736, 62, jf. også J. Kinch, *Ribe Bys Historie og Beskrivelse indtil Reformationen*, Ribe 1869, 353 og *Repertorium diplomaticum regni danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen*, udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kbh. 1894-1939, II, nr. 1549 (17. dec. 1462).

² Samme takst som Roerslev (s. 6645), Ejby, Føns og Æby. »Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524-26«, *Danske Magazin*, 4, II, 1873, 51.

³ *De ældste danske Arkivregistraturer*, I-IV, Kbh. 1854-1910, V, 977

⁴ Ingen præster til Harndrup nævnes i middelalderlige, skriftlige kilder. En formodning fremsat i Wibergs præstehistorie og Trap om, at sognet en kort overgang

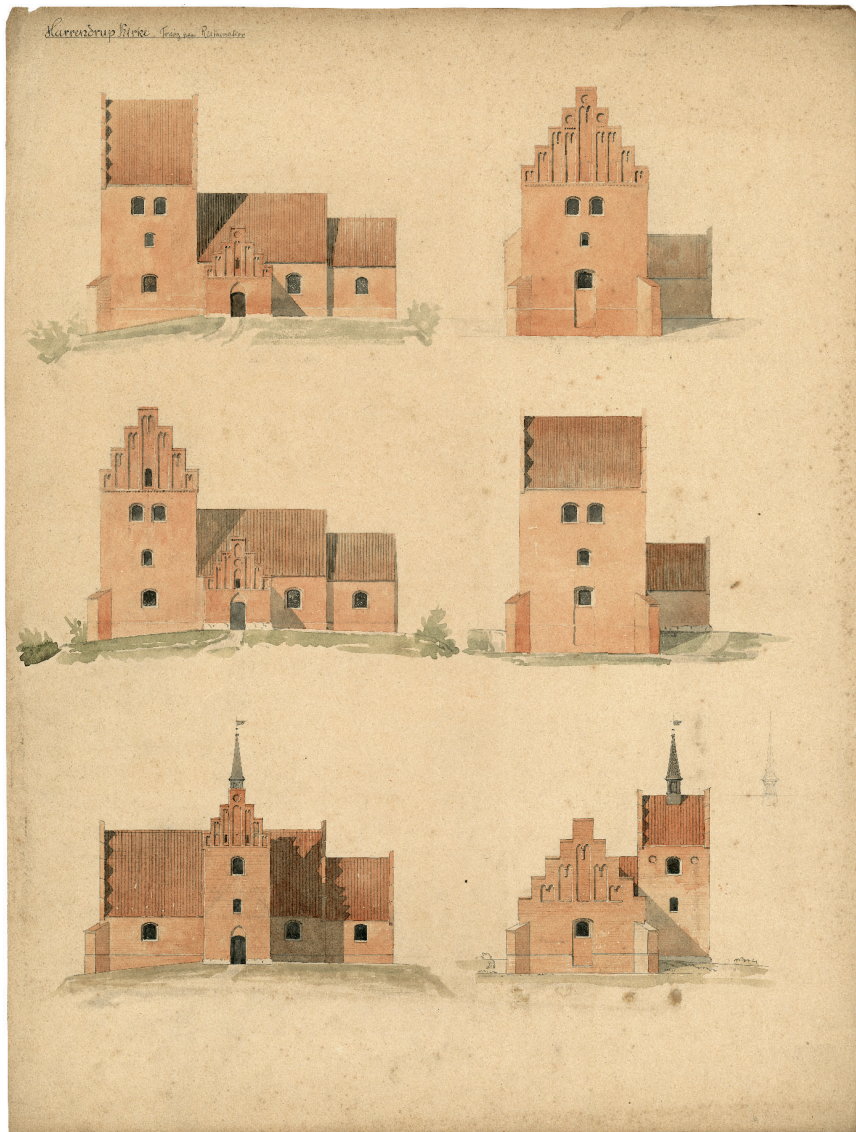

Fig. 76a-c. Skitser til urealiserede historicistiske ombygninger. a. Nygotisk tårn over vestenden og ombygning af det nuværende til et lavt, nygotisk våbenhus. b. Samme med et tværstillet vesttårn. c. Tårnet over våbenhuset opført i en højere, nygotisk skikkelse med blændingsgavl og spir. 1:600. Tegnet af J. Vilhelm Petersen o. 1892. I NM. – *Sketches for unrealized historicist rebuildings. a. Neo-Gothic tower above the west end and rebuilding of the current tower to a shorter, neo-Gothic porch. b. The same, with the tower to the west rotated. c. The tower above the porch with a taller neo-Gothic appearance and a recessed gable and spire.*

i 1600-tallet skulle have været selvstændigt pastorat, synes grundløs. S.V. Wiberg, *Personallistoriske, statistiske og genealogiske Bidrag til en almindelig dansk Præstehistorie*, Odense 1870-73, I, 366; J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 5. udg., Kbh. 1953-72, XII, 426.

⁵ *Præsteindberetninger til Ole Worm, II. Indberetninger til Århus, Fyns og Lunde Stifter 1623-25*, Landbohistorisk Selskab ved Frank Jørgensen (udg.), Kbh. 1974, 102.

⁶ *Kronens Skøder paa aflændet og erhvervet jordegods i Danmark, fra Reformationen til Nutiden, 1535-1765*, Rigsarkivet (udg.), Kbh. 1892-1955, III, 94-95 (27.

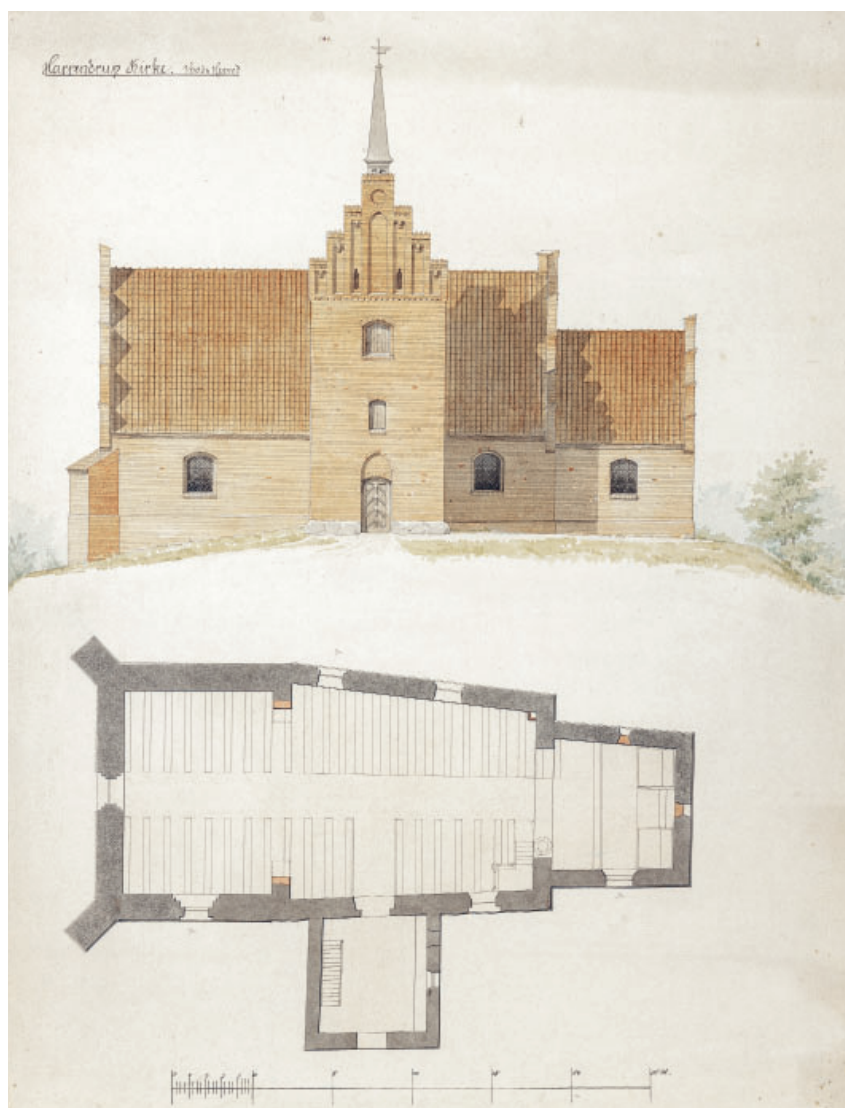

Fig. 77a-b. Ikke realiseret forslag til ombygning. 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b. Plan. Tegnet af J.Vilh. Petersen o. 1892. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Sketch for unrealized rebuilding. a. Elevation of south facade. b. Plan.*

aug. 1692). Tidligere havde Steen Bille til Kærsgård (1606–72) fæstet kirketienden. RAO. *Harndrup sogn*. Kirkeresk. 1643–75.

⁷ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646–1805. Skøde af 26. juli 1727, tinglyst 10. sept. 1727.

⁸ RAO. *Fynbo landsting*. Skøde- og panteprotokol 1646–1805. Auktionsskøde af 25. juli 1761, tinglyst 30. sept. 1761.

⁹ RAO. *Lunde-Skam-Skovby Herredsfoged*. Skøde- og panteprotokol 1804–39. Skøde af 11. juni 1810, tinglyst 25. sept. 1810; skøde af 18. maj 1820, tinglyst 23.

maj 1820; kontrakt af 11. apr. 1823, tinglyst 15. apr. 1823; skøde af 9. sept. 1828, tinglyst 7. okt. 1828.

¹⁰ RAO. *Vends herredsfoged*. Skøde- og panteprotokol 1798–1927. Skøde af 4. sept. 1855, tinglyst 8. okt. 1855 (efter kontrakt af 3. dec. 1851, tinglyst 15. dec. 1851); *Vends herreds provstiark*. Synsprotokol 1803–61.

¹¹ RAO. *Vends herredsfoged*. Skøde- og panteprotokol 1798–1927. Skøde af 22. maj 1884, tinglyst 26. maj 1884; skøde af 17. apr. 1914, tinglyst 11. jan. 1915; jf. *Pedersen* 1997, 23

¹² RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1862–1970.

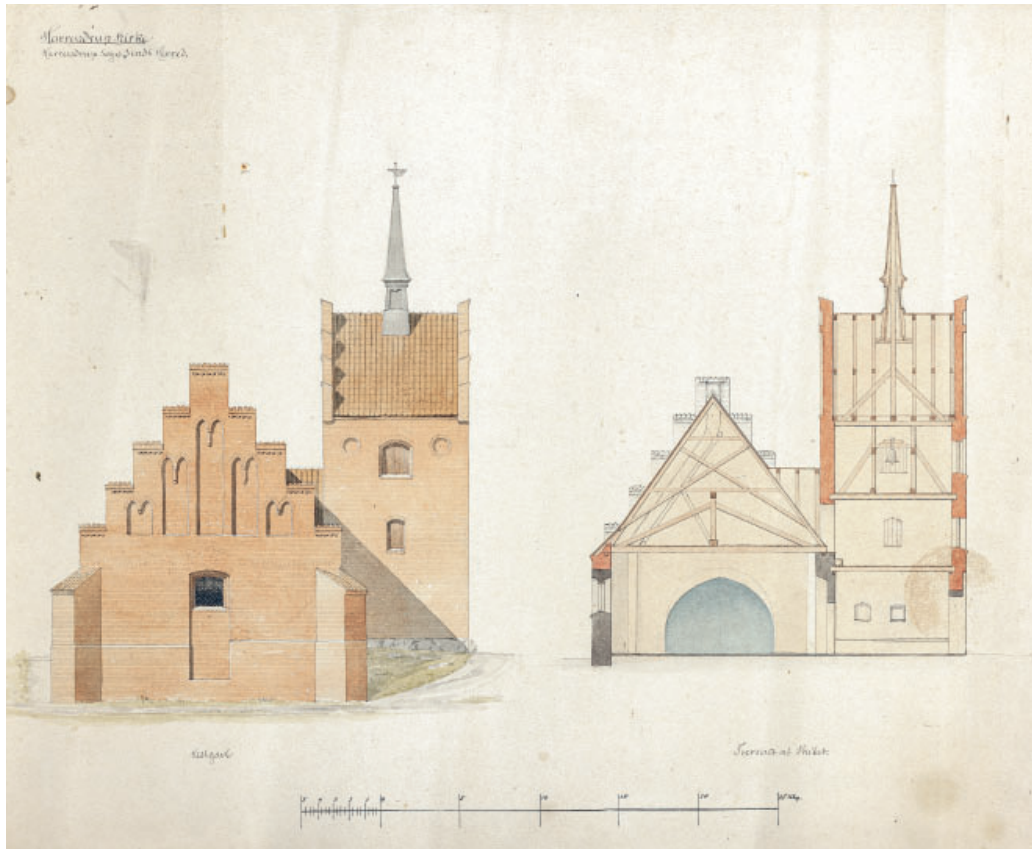

Fig. 77c–d. Ikke realiseret forslag til ombygning. 1:300. c. Opstalt af vestfacade. d. Tværsnit af skib og tårn set mod øst. Tegnet af J. Vilh. Petersen o. 1892. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Sketch for unrealized rebuilding. c. Elevation of west facade. d. Cross-section through the nave and tower looking east.*

¹³ KB. Kallske saml. 377, 4°.

¹⁴ J. P. Trap, *Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark*, 3. udg. Kbh. 1898–1906, III, 517. Ingen dedikation er omtalt i Ellen Jørgensen, *Helgendyrkelse i Danmark*, Kbh. 1909, 137.

¹⁵ Matr.nr. 1 i Harndrup by, der 1719 blev afhændet som tidligere ryttergods, svarede da afgift til kirken. *Kronens Skøder* (note 6) III, 94–95 (27. aug. 1692), 751–752 (6. marts 1719).

¹⁶ Jens Rasmussen og Anne Riising, *Biskop Jacob Madsens visitatsbog 1588–1604*, Odense 1995, 343–344; jf. også *Præsteindberetninger til Ole Wørm, II. Indberetninger til Århus, Fyns og Lunde Stifter 1623–25* (note 5), 102.

¹⁷ *Kronens Skøder* (note 6), III, 94–95 (27. aug. 1692).

¹⁸ Rasmussen og Riising 1995 (note 16), 343–344.

¹⁹ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803–61.

²⁰ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1862–1970. Det ca. 850 m² store areal lå indtil da under matr.nr. 96.

²¹ Ved kirkens overgang til selveje 1951 (s. 6916) beholdt den hidtidige kirkeejer to ubebyggede jorder

øst for kirkegården (matr.nr. 94 og 95) og kirkehuset ved hovedindgangen (matr.nr. 96). Pedersen 1997, 25.

²² NM. ATA. Korrespondance; Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

²³ Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

²⁴ NM. ATA. Korrespondance; Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*; Kirkebladet *Kirke og Sogn*, efterår 1980, vinter 1981.

²⁵ Kirkebladet *Kirke og Sogn*, forår og sommer 1991, sommer 1992.

²⁶ NM. ATA. Indb. ved Hans Mikkelsen 2015; Korrespondance.

²⁷ RAO. *Bispeark*. Synsforretninger 1718–35.

²⁸ RAK. *DaKanc*. Indlæg 1572–1650. Assens provstis regnskaber 1637–38.

²⁹ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1862–1970; Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

³⁰ NM. ATA. Korrespondance.

³¹ RAO. *Provstiark*. Breve fra Sognene 1882–1930.

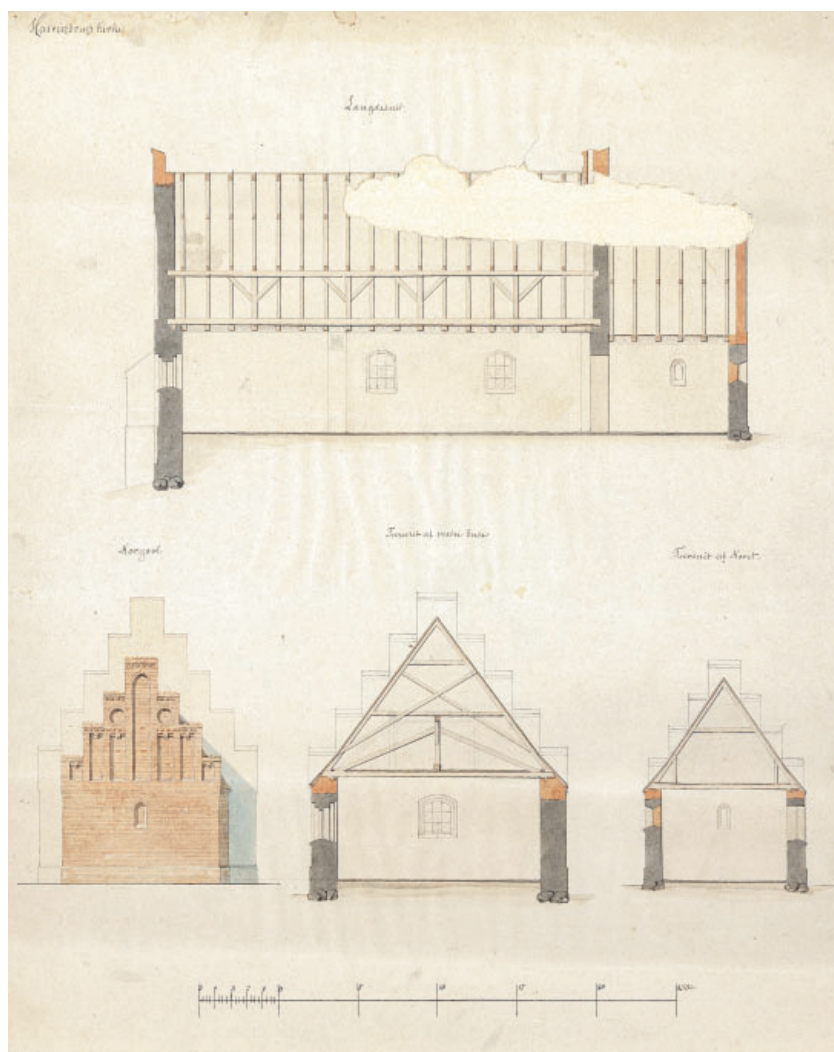

Fig. 77e-h. Ikke realiseret forslag til ombygning. 1:300. e. Længdesnit set mod nord. f. Opstalt af østfacade. g. Tværsnit af vestforlængelse set mod vest. h. Tværsnit af kor set mod øst. Tegnet af J. Vilh. Petersen o. 1892. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Sketch for unrealized rebuilding. e. Longitudinal section looking north. f. Elevation of east facade. g. Cross-section of western extension looking west. h. Cross-section of chancel looking east.*

³² NM. ATA. Korrespondance; Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*; Middelfart Kommune, Byggesagsarkivet.

³³ Pedersen 1997, 8; NM. ATA. Korrespondance.

³⁴ Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*; Middelfart Kommune, Byggesagsarkivet; Kirkebladet *Kirke og Sogn*, forår og sommer 1991.

³⁵ NM. ATA. Indb. ved Torben Grøngaard Jeppesen 1979; indb. ved Fredningsstyrelsen 1982; Korrespondance.

³⁶ Erich Pontoppidan og Hans de Hofman, *Den danske Atlas I-VI*, Kbh. 1763-81, VI, 1774, 645.

³⁷ Pedersen 1997, 7.

³⁸ *Trap 3. udg.* (note 14), III, 517.

³⁹ RAO. *Bispeark*. Indberetninger om kirker og kirkegårde 1812-43.

⁴⁰ Også inden 1892 var vinduet tilmuret, og det har formentlig været således, siden kirken fik sin sengotiske altertavle, der nævnes 1589 (s. 6945). Østvinduet måler i facaden ca. 82×49 cm, i bagmuren ca. 86×58

Fig. 78a-b. Forslag til ombygning. 1:300. a. Opstalt af sydfacade. b. Opstalt af vestfacade. Tegnet af J. Vilh. Petersen o. 1892. I Humlemagasinet, Harndrup. – *Proposal for rebuilding. a. Elevation of south facade. b. Elevation of west facade.*

cm, i ydre lysning ca. 72×35 cm og i indre ca. 60×25 cm. Lysningsmålene kunne indikere, at tilmuringen er sket på ydersiden af lysningen, og derfor at den er en del af skalmuringen. Nordvinduet måler i facaden ca. 82×53 cm, i bagmuren ca. 92×69 cm og i lysningen ca. 60×40 cm.

⁴¹ Udateret notat om arbejder til udførelse ved istandsættelsen 1954-55. Et urealiseret ønske om at genåbne vinduet nævnes ligeledes i et overslag 1884 på en hovedreparation ved C. Michelsen, Middelfart, inden ombygningen 1892. Begge dele i Humlemagasinet, Harndrup. *Sager vedr. kirken.*

⁴² NM. ATA. Tegninger af J. Vilhelm Petersen o. 1885-92.

⁴³ Partier af murene skal if. M. Mackeprang være 'skalmuret med store røde sten i krydsskifte' NM. ATA. Indb. ved M. Mackeprang antagelig 1926.

⁴⁴ Gavlmurens tykkelse er ca. 0,9 m, mens flankemurene er ca. 0,5 m.

⁴⁵ Se Ore (s. 5708). Hulsøm ses desuden i Ribe Domkirke (DK Ribe 268), Lisbjerg (DK Århus 1392), Vejlby (DK Århus 1460), Malling (DK Århus 2316), Falling (DK Århus 2719), Fruering (DK Århus 2981), Hørning (DK Århus 3078), Nørre Snede (DK Århus 4225), Tåning (DK Århus 4597), Lundum (DK Århus 4805), Hansted (DK Århus 4833), Nebsager (DK Vejle 1100), Stenderup (DK Vejle 1661), Thyregod (DK Vejle 2496) og Nordby (DK Holbæk 2761).

Fig. 79. Indre set mod øst mellem 1929 og 1935. Foto i NM. – Interior looking east, between 1929 and 1935.

⁴⁶ Af sekulære referencer kan henvises til: Mogens Vedsø, »Spøttrup«, *Bygningsarkæologiske Studier* 1986, 38.

⁴⁷ Ved vestdøren har terrænforskellen været tydelig, da soklens skråkant er to skifter lavere på nordsiden af døren end på sydsiden.

⁴⁸ NM. ATA. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift* (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog), 94–95.

⁴⁹ Engelstoft 1860 (jf. note 48) beskriver korbuen med ordene »meget bred Rundbue«, om end tegningerne fra årene inden 1892-istandsættelsen tydeligt viser den endnu svagt spidsbuede korbue.

⁵⁰ For lignende, se Ejlbj (s. 5827), Melby (s. 5882) og evt. Skovby (s. 5637).

⁵¹ Forlængelsens høje spidsbue må have stået frit efter færdiggørelsen, om end Jacob Madsen allerede 1589 skriver, at der var »Fyr Loffte vnder Kirken, slagen neden til met Søm.« *Rasmussen og Riising* 1995 (note 16), 343–44.

⁵² Jf. NM. ATA. Indb. ved J. Vilhelm Petersen o. 1885 (i udateret afskrift, originalens dato fremgår af NM. ATA. Korrespondance).

⁵³ *Rasmussen og Riising* 1995 (note 16), 343–44; RAO. *Provstiark.* Synsprotokol 1803–61; NM. ATA. C. T. Engelstoft, *Kirkerne i Fyens Stift* (Tillæg til Jacob Madsens Visitatsbog), 94–95. Jacob Madsen nævner et spir 1589, og det kan potentielt være udskiftet helt eller delvist frem til det omtales i synsprotokollen 1827, hvor det benævnes som et bindingsværkstårn. Det kan altså have været et tårn i flere faser, der af Engelstoft 1860 omtales som værende erstattet 1850 af et »smukt Steentaarn«.

⁵⁴ Med forhøjelsen af skibets sydmur blev det nødvendigt at lave et trin øverst i muren på tårnets mellemstokværk for at lette adgangen fra tårnet til skibet. Dette har afstedkommet behovet for senere at hugge ud i dørhullets top.

⁵⁵ Brev fra kirkeejer A. Hardt 1835. RAO. *Bispeark.* Vends Herreds Breve 1832–71.

⁵⁶ NM. ATA. Korrespondance; Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*. Oversigt over planlagte istandsættelsesarbejder fra 1951–52 og tilhørende tegninger fra 1952, tilrettet 1954.

⁵⁷ Tegninger af J. Vilhelm Petersen o. 1885–92 til forskellige, urealiserede historicistiske ombygninger samt til et forslag detaljerede konstruktionstegninger. NM. ATA. Overslag på hovedreparation af kirken ved C. Michelsen, Middelfart. Projektskitse til urealiseret, historicistisk ombygning af 'C. Michelsen' fra 1884. Her påtænkes kirken ombygget til et nygotisk langhus og tårnet iført pyramidetag med rundbuefrise under samt på koret taggavl med kamtakker og tre tvillingeblændinger (fig. 75a–d). Et tilbud fra samme år lyder bl.a. på 75.000 nye 'munkesten', betydelige mængder fyrtømmer og nye vinduer, hvilket ville være tilstrækkeligt til at bygge en ny kirke for. RAO. *Provstiark.* Synsprotokol 1862–1970; Humlemagasinet, Harndrup. *Sager vedr. kirken*.

⁵⁸ Teglstenene måler ca. 28×13×8 cm.

⁵⁹ Tømmerregning. Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁶⁰ Smederegning. Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

Fig. 80. Korets inventar under istandsættelsen 1954 med nyt fyrretræspanel i syd (s. 6960). Foto Mogens Larsen 1954. I NM. – *The chancel's furnishings during the refurbishing in 1954 with new pine panel in the south.*

⁶¹ Murerregning samt regning fra snedker- og tømrermester. Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁶² RAO. *Bispeark*. Vends Herreds Breve 1832-71; NM. ATA. Korrespondance.

⁶³ Udateret oversigt over påtænkte istandsættelsesarbejder, skrevet i perioden 1951-54. Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁶⁴ Udskrift af kirkesyn samt synsprotokol og regning.

Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁶⁵ NM. *Protokol*. Inv.nr. 12755 (1852).

⁶⁶ Dette nævnes 1811, 1812, 1828, 1829 og 1878. RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803-61; *Bispeark*. Vends Herreds Breve 1832-71.

⁶⁷ Om nedlæggelse af begravelsen i vestenden. RAO. *Bispeark*. Vends Herreds Breve 1832-71. Arkitekt J. Vilhelm Petersen specificerede, at vinduet mod syd er et

Fig. 81. Altartavlen umiddelbart efter istandsættelsen 1954 (s. 6944, jf. fig. 80). Foto Mogens Larsen 1954. I NM. – The altarpiece immediately after the refurbishing in 1954.

»vist nok gammelt vindu« og i gavlen et »nyere vindu«. NM. ATA. Indb. ved J. Vilhelm Petersen o. 1885 (i afskrift).

⁶⁸ RAO. Provstiark. Synsprotokol 1862-1970; NM. ATA. Indb. ved J. Vilhelm Petersen o. 1885 (i afskrift).

⁶⁹ NM. ATA. Indb. ved J. Vilhelm Petersen o. 1885 (i afskrift).

⁷⁰ NM. ATA. Korrespondance. Tårnets loftsbrædder kan være udskiftet 1965 jf. RAO. Provstiark. Synsprotokol 1862-1970.

⁷¹ »Ingen Huellinger [i.e. hvælv], Fyr Loffte vnder Kirken, slagen neden til met Søm.« Rasmussen og Riising 1995 (note 16), 343-44.

⁷² De nævnes bl.a. 1817 og 1848. RAO. Provstiark. Synsprotokol 1803-61.

⁷³ Det nævnes bl.a. 1835-36 og 1869. RAO. Provstiark. Synsprotokol 1803-61; Bispeark. Vends Herreds Breve 1832-71.

⁷⁴ RAO. Bispeark. Vends Herreds Breve 1832-71.

⁷⁵ Gavltrekanterens murkrone står intakt under den nu-

Fig. 82. Korbuekrucifiks før istandsættelsen 1954 (s. 6950, jf. fig. 47). Foto i NM. – Chancel arch crucifix before the refurbishing in 1954.

værende tagflade, hvorfor det ses, at forlængelsens taghældning er uændret efter omlægningen.

⁷⁶ Denne konstruktion kan ikke observeres inde fra tårnet.

⁷⁷ NM. ATA. Korrespondance; *Middelfart Venstreblad* 25. marts 1983; Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁷⁸ RAK. *Rtk. Rev. Rgsk. Kirkegsk.* Assens Provstis kirkegsk. 1664–71.

⁷⁹ 1803 blev taget repareret. Både 1811, 1817 og 1825 var taget endnu forfaldent, 1877 blev taget lagt om på den nordre side af koret, og 1880 blev det repareret over forlængelsen samt skotrenden bag tårnet. RAO. *Provstiark.* Synsprotokol 1803–61; Synsprotokol 1862–1970.

⁸⁰ Udateret notat om arbejder til udførelse ved istandsættelsen 1954–55. Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁸¹ På forlængelsens nordmur er der spor efter skorstenkernen, og i tagrummet over det nordvestlige hjørne ses skorstensstolen endnu.

⁸² Murermesterregning. Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁸³ Udateret artikel fra en lokal avis ang. resultatet af hovedistandsættelsen 1954–55. Ejby Kommunes Lokalhistoriske Arkiv. A276. *Harndrup Kirke*.

⁸⁴ RAO. *Pastoratsark.* Tillysningsbog 1921–65.

⁸⁵ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1976.

⁸⁶ NM. ATA. Indb. ved Kirsten Trampedach. Afdækningen er foretaget efter udgivelse af *DK Ribe*.

⁸⁷ RAO. *Provstiark.* Synsprotokol 1862-1970; NM. *ATA.* Korrespondance.

⁸⁸ Sydsidens ældste farvelag er den grå farve, hvilket indikerer, at degnestolen er flyttet til SV-hjørnet senere end præstestolen. Mogens Larsens undersøgelsesrapport 5. jan. 1954 i NM. *ATA.* Korrespondance.

⁸⁹ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1955.

⁹⁰ Wedellsborg godsarkiv. Jordebog 1695.

⁹¹ RAO. *Bispeark.* Vends Herreds breve 1832-71; *Provstiark.* Synsprotokol 1862-1970.

⁹² *Fyens Stiftstidende* 8. dec. 1923 og *Middelfart Avis* 10. dec. 1923.

⁹³ Hvert sidefelt har oprindeligt været inddelt i mindre felter (to korte og to lange felter). De delende lister er fjernet senest 1738. NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1955.

⁹⁴ Signaturen tilhører måske den Weste Rasmussen (1703-73), der blev begravet 8. dec. 1773 i Odense. RAO. *Odense Sankt Hans Sogn.* Ministerialbog 1705 ff.

⁹⁵ NM. *ATA.* Indb. ved J. Vilhelm Petersen o. 1885; indb. ved Victor Hermansen 1924.

⁹⁶ Mogens Larsens undersøgelsesrapport 5. jan. 1954. NM. *ATA.* Korrespondance; indb. ved Mogens Larsen 1955.

⁹⁷ »Kirkens Reparation/ bekostet af/ A. Hardt/ Malet af/ H. P. Jensen 1839«.

⁹⁸ Mogens Larsens undersøgelsesrapport 5. jan. 1954. NM. *ATA.* Korrespondance.

⁹⁹ Mogens Larsens undersøgelsesrapport 5. jan. 1954. NM. *ATA.* Korrespondance; indb. ved Mogens Larsen

1955. Malerarbejdet 1915 fremgik 1924 af en malet indskrift på tavlens bagside, som nu er udslidt og utydelig. NM. *ATA.* Indb. ved Victor Hermansen 1924.

¹⁰⁰ Vingerne, der endnu sad på tavlen o. 1885, havde 1924 den lyse egetræsådring fra 1839 som yngste farvelag. NM. *ATA.* Indb. ved J. Vilhelm Petersen o. 1885; indb. ved Victor Hermansen 1924.

¹⁰¹ Sissel F. Plathe og Jens Bruun, *Danmarks Middelalderlige Altertavler*, Odense 2010, 336.

¹⁰² Der er let udhuling af ryggene og nedboring i issen.

¹⁰³ Jf. Plathe og Bruun 2010 (note 101), 336.

¹⁰⁴ Henrich Werchmeister blev begravet 11. jan. 1703. RAO. *Pastoratsark.* Ministerialbog 1696 ff.

¹⁰⁵ Jf. også Finn Grandt-Nielsen, *Fynske kirkesølv* (Fynske Studier XII), Odense 1983, 122f.

¹⁰⁶ Chr. A. Bøje, *Danske guld og sølvsmedemærker før 1870*, 4. udg. revideret og udvidet ved Henrik Jakobsen, Odense 2022, nr. B4-3122.

¹⁰⁷ RAO. *Harndrup sogn.* Kirkerøgsk. 1643-75.

¹⁰⁸ Wedellsborg godsarkiv. Jordebog 1695. Jf. også KB. *Kallske saml.* 377, 4°.

¹⁰⁹ Bøje 2022 (note 106), nr. B4-3388.

¹¹⁰ Christian Adamsen og Vivi Jensen (red.), *Danske Præsters indberetninger til Oldsagskommissionen af 1807 I-V*, Højbjerg 1995-2003, III, 195.

¹¹¹ *Tærpager 1736* (note 1), 62, jf. *Kinch 1869* (note 1), 353 og *Repertorium diplomaticum* (note 1), II, nr. 1549 (17. dec. 1462). Kanniken Anders Brok var fætter til væbneren Fin Laurensen af Harndrup. *Repertorium diplomaticum* (note 1), I, nr. 7472 (23. jan. 1445).

Fig. 83. Panelværk fra 1576 på korets nordvæg (s. 6960, jf. fig. 33) og præstestol 1638 (th.) (s. 6959, jf. fig. 33). Foto Mogens Larsen 1954. I NM. – *Paneling from 1576 on the chancel's north wall and priest's chair from 1638 (right).*

¹¹² M. Mackeprang, *Danmarks middelalderlige Døbefonte*, Kbh. 1941, 109.

¹¹³ Fonten var kortvarigt (1929-35) opstillet midt under korbuen (jf. fig. 79). RAO. *Menighedsrådsark.* Forhandlingsprotokol 1904-81.

¹¹⁴ NM. ATA. Indb. ved Victor Hermansen 1924.

¹¹⁵ Pedersen 1997, 15.

¹¹⁶ Kirkebladet *Kirke og Sogn*, forår og sommer 1984.

¹¹⁷ Inv.nr. MIM 1991/006x00001.

¹¹⁸ Ryggen er udhulet. NM. ATA. Indb. ved Victor Hermansen 1924. Armene er skåret i »et, gennemgående stykke træ som er bladet ind i og tappet fast på figurens bagside«. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1955.

¹¹⁹ Om end en »rødbrun(?)« farve på korstræet før istandsættelsen blev koblet til figurens ældste, hele farvelag, anførte Mogens Larsen i sin arbejdsrapport, at det ikke havde været 'muligt at finde en staffering, der tidsmæssigt og æstetisk syntes at have forbindelse til figurens afdækkede staffering'. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1955.

¹²⁰ Korstræets farverester, der blev konstateret bag figurens højre hånd, blev ikke berørt af nystafferingen 1954. NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1955.

¹²¹ NM. ATA. Indb. ved Victor Hermansen 1924; Korrespondance; *Trap 5. udg.* (note 4), XII, 426.

¹²² Se endvidere Birgitte Bøggild Johannsen, »Hvorledes Odense domkirkes prædikestol blev til tre«, *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1994, 98-113.

¹²³ Bøggild Johannsen 1994 (note 122), 111.

¹²⁴ Huigen Leeflang (red.), *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*, Cornelis Cort, Rotterdam 2000, nr. 75, jf. Bøggild Johannsen 1994 (note 122), 111.

¹²⁵ Sml. stik af Crispijn van de Passe I og Antonie Wierix II. F. W. H. Hollstein, *Dutch and Flemish etchings, engravings and woodcuts 1450-1700*, vol. 44-46 (Maarten de Vos), Rotterdam 1995-96, nr. 350; vol. 60 (Wierix), Rotterdam 2003, nr. 201, nr. 387.

¹²⁶ Huigen Leeflang (red.), *The New Hollstein Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700*, Cornelis Cort, Rotterdam 2000, nr. 155. Jf. Bøggild Johannsen 1994 (note 122), 111.

¹²⁷ I Corts stik er figuren sammesteds en muskuløs mandekrop med dødningehoved.

¹²⁸ F. W. H. Hollstein, *Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700 XXI-XXII*, Amsterdam 1980, nr. 260, jf. Bøggild Johannsen 1994 (note 122), 111.

¹²⁹ Det tredje fag har i sin oprindelige sammenhæng antagelig vendt mod domkirkens sideskib (jf. s. 578).

¹³⁰ Se s. 577-580 og Bøggild Johannsen 1994 (note 122), 98-113.

¹³¹ Eva Louise Lillie, »Jens Asmussen«, *Weilbachs Kunstnerleksikon* 4. udg., Sys Hartmann (red.), I, Kbh. 1994, 140.

¹³² Chr. Axel Jensen, *Danmarks Snedkere og Billedsnidere i Tiden 1536-1660*, Kbh. 1911, 67-68.

¹³³ NM. ATA. Indb. ved Mogens Larsen 1955. Jf. også *Trap 5. udg.* (note 4), XII, 426.

Fig. 84. Degnestol 1621 (tv.) (s. 6960, jf. fig. 33) og panelværk fra 1954 på korets sydvæg (s. 6960, jf. fig. 33). Foto Mogens Larsen 1954. I NM. – *Parish clerk's chair from 1621 (left), and panelling from 1954 on the south wall of the chancel.*

Fig. 85. Den sengotiske dørføj (s. 6961, jf. fig. 58) op-hængt på våbenhusets vestvæg. Foto Victor Hermansen. I NM. – *The Late Gothic door wing, hung on the west wall of the porch.*

¹³⁴ Jf. s. 577–580 og Bøggild Johannsen 1994 (note 122), 98–113. I seneste udgave af Weilbachs Kunstnerleksikon behandles stolene i Gelsted, Rørup og Harndrup som separate og tilskrevne værker (jf. note 131).

¹³⁵ RAO. *Provstiark.* Synsprotokol 1803–61; Synsprotokol 1862–1970.

¹³⁶ Indskrifterne findes på den gavl, der sekundært er nummereret »11«.

¹³⁷ På skibets loft henligger 14 trekantede topstykker til gavle, antagelig fra 1954.

¹³⁸ Formentlig den af Victor Hermansen omtalte 'korskranke'. NM. *ATA.* Indb. ved Victor Hermansen 1924.

¹³⁹ Mogens Larsen mente, at præstestolen blev flyttet 1738, idet nordgavlen dækker nordpanelets indskrift fra 1576, mens indskriften fra 1738 er tilpasset gavlen. Dette beviser dog strengt taget kun, at præstestolen er opsat på den nuværende plads mellem 1576 og 1738. NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1955; Korrespondance.

¹⁴⁰ Et tre fag langt panel (150×102 cm) på kirkeloftet synes at stamme fra den søndre del af østvæggen. Det er gråmalet, og fyldingerne har ansats til marmorering, der kunne ligne en forsøgsvis bemaling fra 1954.

¹⁴¹ NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1955; Mogens Larsens undersøgelsesrapport 5. jan. 1954. NM. *ATA.* Korrespondance.

¹⁴² Et eksempel på en lignende dørsamling findes i Jorløse (DK Holbæk 1988), se desuden Lennart Karlsson, *Medieval Ironwork in Sweden*, Stockholm 1988, I, 402 f.

¹⁴³ En lignende løsning er anvendt i Kauslunde (s. 6370), Asperup (s. 6608) og Roerslev (s. 6697).

¹⁴⁴ M. Mackeprang, »Fyenske jærnbundne Kirkedøre fra Middelalderen«, *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie* 1943, 22.

¹⁴⁵ Foruden Harndrup er bevarede døre fra kirkerne i Indslev 1465 (Vends Hrd.), Haastrup 1473(?) (Svendborg Amt), Sønderød 1483 (s. 6282), Stenløse 1489 (s. 3147), Kauslunde 1489 (s. 6370), Vissenbjerg 1504 (s. 3418), Gelsted 1506 (Vends Hrd.), Asperup 1508 (s. 6608), Næsbyhoved-Broby 1512 (s. 2715) og Marslev 1533 (s. 4347). Mackeprang 1943 (note 144), 1–30.

¹⁴⁶ KB. *Kallske saml.* 377, 4°. Jf. også KB. NKS 736, 4°; RAO. *Topografica. Fyn i alm. 3.* Indberetninger til Jessen, Thurah og Danske Atlas 1743–71; NM. *Abildgaard II* (1762), 25.

¹⁴⁷ To grå farvelag (antagelig fra 1700- og 1800-tallet) på indersiden blev fjernet ved istandsættelsen. NM. *ATA.* Indb. ved Mogens Larsen 1955; Korrespondance.

¹⁴⁸ Bent C. Van, »Mine husorgler«, *ORGLET* 1/2017. Det Danske Orgelselskab.

Fig. 86. Kirkegårdsmonument, nr. 3, af støbejern, o. 1857, over Jens Marcussen (1791–1856) (s. 6970). Foto Arnold Mikkelsen 2023. – *Churchyard monument, no. 3, of cast iron, c. 1857, of Jens Marcussen (1791–1856).*

¹⁴⁹ RAO. *Menighedsrådsark*. Forhandlingsprotokol 1904–81.

¹⁵⁰ NM. *ATA*. Korrespondance. Det kan nævnes, at man ved synet 1929 foreslog at ophænge et forhæng ved orglet for at skjule bælgtræderen, og at bælgtræderen optræder blandt kirkens udgifter langt op i tiden. RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1862–1970; Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. Harndrup Kirke.

¹⁵¹ NM. *ATA*. Korrespondance. Yderlige oplysninger om kirkens orgler findes i Den Danske Orgelregistrant. ¹⁵² En af de fem tavler findes på kirkens loft.

¹⁵³ Pedersen 1997, 19.

¹⁵⁴ RAO. *Pastoratsark*. Tillysningsbog 1921–65; *Fyens Stiftstidende* 8. dec. 1923 og *Middelfart Avis* 10. dec. 1923.

¹⁵⁵ NM. *ATA*. Korrespondance; Pedersen 1997, 18–19.

¹⁵⁶ Pedersen 1997, 18–19.

¹⁵⁷ Ejby Kommunes Lokalhitoriske Arkiv. A276. Harndrup Kirke. I ligkapellet står desuden et par tre-stager af træ, og på kirkeloftet findes et ældre par trestager fra o. 1900(?), af træ med spinkle jernarme.

¹⁵⁸ RAK. *Regnskaber 1433–1559*. Fortegnelser over indkrævede klokker 1528–29.

¹⁵⁹ RAK. *DaKanc*, 1. dept. Brevbog 1816. Sag 1481.

¹⁶⁰ KB. *Kallske saml.* 377, 4°. Jf. også NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst M. C. Jensen 1890.

¹⁶¹ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1803–61; Synsprotokol 1862–1970; *Bispeark*. Vends Herreds Breve 1832–71.

¹⁶² KB. *Kallske saml.* 377, 4°; RAO. *Indslev pastoratsark*. Ministerialbog 1646 ff.

¹⁶³ Adelsårbogen anfører von Gersdorff begravet i Hunderup Kirke, hvor hans kiste imidlertid ikke er fundet i forældrenes gravkapel. *Danmarks Adels Aarbog* 1943, II, 52; *DK Ribe* 3194. Pallene Trolle Urne, der var priorinde for Roskilde adelige jomfrukloster, blev indsat i stiftelsens begravelse i Roskilde Domkirke, hvis kister senere kun er delvist registreret. RAK. *Roskilde Domsogn*. Ministerialbog 1645 ff. 17. jan. 1776; *DK KbhAmt* 2128–2130.

¹⁶⁴ Gravkapellet nævnes ikke i afskriften af auktions-skødet (jf. note 8).

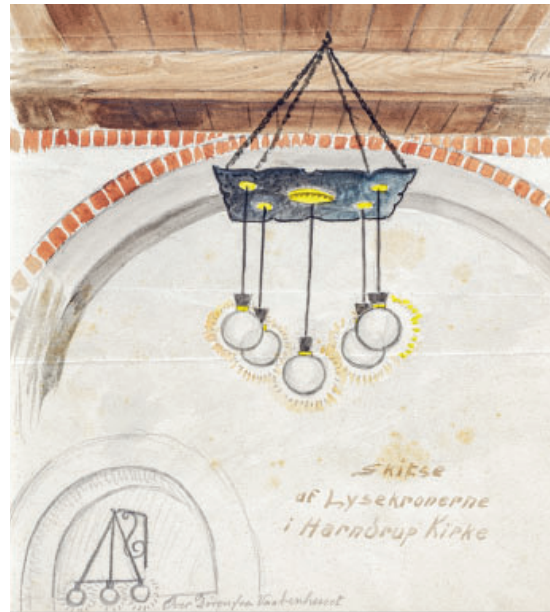

Fig. 87. Skitse til nye lysekroner 1923 (jf. fig. 63) og smedjærnlampetter, signeret »RPH«. Tegning i Humlemagasinet, Harndrup. – Sketch of new chandeliers, 1923, and wrought iron lampettes, signed »RPH«.

¹⁶⁵ Lakuner er suppleret efter en afskrift 1835. RAO. *Bispeark*. Vends Herreds Breve 1832–52.

¹⁶⁶ *Danske Atlas* (note 36), VI, 1774, 645; RAO. *Bispeark*. Vends Herreds Breve 1832–52.

¹⁶⁷ RAO. *Provstiark*. Synsprotokol 1862–1970; NM. *ATA*. Indb. ved sognepræst M. C. Jensen 1890.

¹⁶⁸ *Trap 5. udg.* (note 4), XII, 426.

¹⁶⁹ Aase Faye, *Danske Støbejernskors*, Kbh. 1988, nr. 149.

¹⁷⁰ Typen, men ikke eksemplaret, fremgår af Faye 1988 (note 169), nr. 19.

¹⁷¹ Eksemplaret er ikke nævnt i Faye 1988 (note 169), nr. 149.

¹⁷² Faye 1988 (note 169), nr. 132 (med forkert datering af korset).

HARNDRUP CHURCH

The church was built on a small, steep hill south of Harndrup Å. In the past this was the western part of the village, which is the only one in the parish. The parish boundary with Brenderup follows Storå, and the boundaries with Fjelsted and Hårslev also, at least partially, coincide with streams and marshes. The church (»Ecclesie Harndrop«) was first mentioned in a will in 1462. Under the extra tax in 1524–26 it paid the lowest rate in the district. The church's still extant *annexation* to Fjelsted (p. 6835) was first mentioned in 1572, but the relocation of Fjelsted's parsonage to Fjellerup near the boundary with Harndrup in the beginning of the 1400s suggests that the annexation goes back at least this far.

The church's *patron saint* was stated in 1755 by the parson to be unknown. It has since been speculated to be St. Anne based on the inscription on the Late Gothic door wing and the approximately contemporary altarpiece *relief (cf. below).

The *advowson* belonged to the Crown by the Reformation at the latest, and in 1692 it was deeded to the count's estate Wedellsborg who already held the main parish Fjelsted. The church was under Wedellsborg until 1727 when it, along with Fjelsted, was sold to Christian Frederik von Gersdorff of Kærsgård. After his death in 1760, the church was auctioned and came into the possession of the Nymarksgård estate. From 1855 to 1951 the church belonged to owners in the village.

Building. The church is a Romanesque brick building with chancel and nave. Both have conspicuously skewed trapezoid ground plans (fig. 8). The chancel is approximately half the length of the nave. The church is built with red medieval bricks in irregular monk bond on a bevelled foundation. The two Romanesque doors were placed to the west in the long walls opposite each other. The south door is still in use, albeit rebuilt. The bricked-up †north door is visible in

the preserved bottom part of the wall (fig. 11). In the chancel two small, round-arched windows have been preserved, both rebuilt in the facade in 1892. The eastern window has been bricked up (cf. fig. 27), while the northern window was bricked up at an unknown date and reopened in 1954–55 (cf. fig. 12). None of the Romanesque windows in the nave are traceable in the masonry, but there was presumably only one window east of the doors in each long wall. In the interior the round chancel arch, whose lowest part has been preserved on both sides (cf. fig. 31), opens towards the nave with its original width. The current shape is from 1892, but it has presumably had the same shape in the past.

The chronology of the Late Medieval changes is not entirely certain. A porch with a slightly trapezoid plan was built in red medieval brick in monk bond on a fieldstone foundation. An approximate dating of the rebuilding of the chancel and nave in c. 1500 is possible thanks to the nave's northern windows (fig. 14). Both have internal pigeonhole corners, most often dated to the transition between the Late Middle Ages and the Renaissance. The north wall of the nave was demolished, so that 10–12 courses of bricks remained, and was rebuilt with red medieval bricks in cross bond. The windows are only preserved in the interior, as the facade was reset in 1892. In the new walls and on the south sides of the chancel and nave four new windows were installed: one in the chancel and three in the nave. The windows are externally rabbeted and internally bevelled with pigeonhole corners. The pigeonhole corners of the south windows were later hewn down, making the bevels appear wider.

Still in the Middle Ages, the nave was extended with one bay with a rectangular plan (cf. fig. 8). The extension has c. 1.1 m thick walls of red medieval bricks in Flemish bond in the facade and in monk bond in the gable. To the west, where today there is an arched window from 1892, there

originally was a bevelled †door in a tall, segmentally arched tympanum. In the interior, the nave's western gable wall was broken through and a large pointed †arch was constructed (cf. fig. 24e and g). Presumably contemporary with this, the chancel arch was made pointed, as its shape was exactly like that of the extension. The extension's gable is decorated with blind arcading which testify to its Late Gothic origin. Contemporary with or shortly after the construction of the extension, buttresses were built at its western corners. From 1738 until 1866–67 the western extension served as a †tomb for the Gersdorff family.

A half-timbered †tower above the porch was first mentioned in 1589. At the beginning of the 1850s it was replaced by the current stone-built one. The two upper floors of the tower are of yellow and red Flensburg bricks in English bond, and its walls are interrupted by openings and peepholes. At its top is a furred pyramid roof.

The church was thoroughly rebuilt and refurbished in 1892 by the architect J. Vilh. Petersen, Odense. The rebuildings were done in red, hand-moulded bricks in medieval brick format laid in cross bond. This makes the dating of changes difficult in some places. The chancel's east and north facades and the nave's Late Medieval rebuilding of the north wall were reset, and all the walls were heightened. In the interior, the chancel arch was rebuilt to its current round-arched shape, and the walls were plastered and decorated. The majority of the nave's Romanesque western wall with arcade and gable was demolished. The chancel's eastern gable was rebuilt with a recess decoration and the gables of both the chancel and nave were given corbie steps. Contemporary with this, the roof was relaid.

In 1954–55 the church was refurbished by the architect Axel Jacobsen, Odense. The tower received minor repairs, and in the interior the plaster was knocked off the walls.

Wall paintings. The original north facade of the tower's intermediate floor, now covered by the roof, has a layer of whitewash with red dots painted on (fig. 29). These were presumably painted shortly after the rebuilding of the tower at the beginning of the 1850s.

Furnishings. The church's oldest item of furnishing is the Romanesque granite font considered to be of the simple 'Højby type' (fig. 43). A Gothic chancel arch crucifix comes from the 1300s (fig. 47), and the Communion table of medieval brick is also from the Middle Ages. An iron-bound door wing (fig. 58) was, according to its wrought iron inscription, made in 1505 by Per Smed, with its inscription also mentioning Jesus, Mary, and Anne. An associated *key is now at Humlemagasinet, Harndrup. An altarpiece *relief from c. 1520 depicting St. Anne (fig. 39), presumably originating from a (†)side altarpiece, has since 1858 been at the National Museum. The altar candlesticks (fig. 42) are Late Gothic and have preserved sheet-iron sconces for side candles.

The church has several pieces of furnishing from the Renaissance. The oldest is a panel on the north wall of the chancel with the date of 1576 (fig. 33). The pulpit from 1591 (fig. 48), with reliefs depicting the Resurrection (fig. 49) and Judgement Day (fig. 50), is a signed work by the skilled woodcarver Jens Asmussen, Odense. It was originally part of the carver's seven-and-a-half bay pulpit in St. Canute's Cathedral in Odense and only came to Harndrup in 1759. The Communion table frontal from c. 1600 is a more modest High Renaissance work with carved arcades (fig. 37) and is highly similar to that in Fjelsted (p. 6869), and the altarpiece (fig. 37) is from the same time. Its architectonic composition is simple, and the panels bear scriptural passages (that of the large panel is from 1954). A parish clerk's chair south of the altar bears the date of 1621, and the priest's chair opposite is similarly dated 1638 (fig. 33). The pew ends and doors from 1651 (fig. 53) have been re-used in the current pews (from 1954). The Communion set (fig. 40), made in 1703 by Matthies Simonsen, Odense, was donated in memory of the parson's father-in-law Heinrich Werchmeister (1634–1703). The altar rail from 1738, going straight across the chancel, has its original marbling and bears a scriptural passage relating to the Eucharist (fig. 33). A smooth baptismal dish (no. 1, fig. 44) of brass was presumably acquired in c. 1800, as was a poor box (fig. 55). A modified English coffee pot of tin (fig. 45) served as a *baptismal jug since the

1840s (now at Middelfart Museum). The bell (fig. 66) was cast in 1849 by M. P. Allerup in Odense. From the middle of the 1800s comes a kneeler (no. 1), a sheet-iron money box, and a *parish meeting board. An earlier altar painting, *Jesus in Gethsemane* (fig. 38), painted c. 1860 by August Behrends, now hangs in the chapel. A wafer box (no. 1) of porcelain, which is no longer used, was acquired c. 1875, and the hymn boards are from about the same time. A chasuble comes from 1902, and a skimming ladle from Lauritz Grønlund in Odense and a washstand were both acquired in 1903/04. An unusual *chandelier (figs. 63 and 87) made by local artisans was hung up in 1923 in connection with the electrification of the church. An armchair for the priest and two bridal chairs(?) were acquired in 1956. The wafer box (no. 2) is from c. 1950, and the altar jug was made in 1957 by Christian F. Heises Sølvsmiede, Copenhagen. The cross-stitched altar carpet was placed in 1966. Loose chairs from c. 1975 were designed by the architect Jens Houmøller Klemmensen. The organ was built in 1977 by Bruno Christensen & Sønner, Terkelsbøl, with eight stops, one manual, and a pedalboard. The current baptismal dish (no.

2) and the associated jug were made of tin according to a design by Mogens Koch and were acquired in 1986. Seven simple ring chandeliers were hung up in 1996, and a parson list board was set up in 2010.

Colour scheme. The chancel's furnishings stand with a striking Rococo polychroming from 1738, which was uncovered and supplemented at the refurbishing of the church in 1954. Except for the blank Communion table frontal and the more variegated altarpiece, the paintwork consists of a blue and white marbling with blue on the frames. The pews are painted light grey with blue and red back panels.

A *memorial tablet* (fig. 67) from 1760 is the only remains of a †*mortuary chapel* in the church's west end for the church owner Christian Frederik von Gersdorff (1697-1759). A **memorial wreath* (fig. 68) to a later church owner, the teacher Jørgen Kristensen (1842-1914), is now found in Humlemagasinet, Harndrup. The churchyard houses several monuments of the last generations of local church owners in addition to several older cast iron crosses (figs. 69-70 and 86).